

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Ervin Õunapuu
Andrus Kivirähk
Katrin Väli
Jüri Ehlvest
Eha Lättemäe
Anne Kahro
Hedda Maurer
Jüri Kaldmaa
Tuule Niit
Anakreon
Ibykos
Archilochos
Platon
Villem Gross
Toomas Paul
Panu Rajala
Cornelius Hasselblatt
Tõnu Õnnepalu
ARVUSTUSED
RINGVAADE

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

7

1996

ILMUB 1923. AASTAST

RAHVUSMAAMUKOGU
EESTI

© „Looming“, 1996

ISSN 0134 — 4536

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

*Just elu tähendusetus sunnib
inimest looma oma tähendused.
Olgu pimedus kui tabes ääretu,
meie peame sinna tooma oma valguse.*

Stanley Kubrick

Olivia nõjatus aknalauale, talle tundus, et kohe see juhtub: põrand avaneb nagu soolaugas ja neelab ta tasase ohkega tagasi eelnenud eludesse, tagasi isakoju... Olivia võpatas ja avas akna, värske õhk voogas tuppa ja põrand ei lainetanud enam, ainult Olivia juustel oli sookailude rammestav lõhn, ta mäletas, et see püsib seal järgmise hommikuni. See ei üllatanud teda, see kordus igal varakevadel.

Olivia teadis ka seda, et tegelikult ei oleks tohtinud akent avada, aga talle meeldis hommikuti kanalile vaadata. Just selle veidra akna pärast olidki nad selle vana maja ostanud, Martinile tundus, et just see on s e e aken, kust avaneb vaade seni tundmatutele maailmadele, nendele, kuhu ta oma unistustes nii sageli igatses.

Martin oli Oliviale olnud hea poeg, juba väikese poisina oli ta enne uinumist sosistanud: „Ema, ükskord ostan ma meie maja! Päris oma maja, kanali äärde. Kui sa vana oled, istud päevad läbi akna all ja vaatad välja ega pea mitte midagi tegema. Nagu kuningatütar.“

Olivia oli naerdes kohendanud poisi patja ja talle kõrva sosistanud: „Muidugi, kullake!“ Martin oli istuma tõusnud ja öelnud: „Ja siis ükskord näed sa mind eemalt tulemas. Mootorrattaga. Ja ma hüüan: „Rapuntsel, Rapuntsel, lase oma juuksed alla!“ Ja sina lased oma ilusad pikad juuksed aknast alla, mina ronin tuppa ja võtan su naiseks, sest sina oled kõige ilusam naine ja sul on nii hea lõhn, parem kui vaarikamoosil!“

Olivia muigas ja katsus oma juukseid. Millal ta Martinit viimati nägi? Ta põrnitses sogast vett, manades sinna elatud aastaid ja kohtumisi; herneleeme värvi voogudest kerkisid mehed nagu kevadised uppunud, juuksed märjad ja silmad pisarais. Kui ta binokli appi võttis, siis luges ta nii mõnegi kehalt tuttavat nime, mille need sõgedad olid sinna tätoveerida lasknud — OLIVIA. Ikka ja jälle ronis kanali räpasest veest välja Herman, Martini isa.

Herman oli olnud silmatorkava välimusega mees, nimelt oli tal ainult üks silm. Paremal silmal kandis ta pruunist nahast lappi, mis oli kinnitatud peene nahkrihmaga. Oma juukseid kandis ta põimitud patsis, mis oli nagu jäme piits ja ulatus vööni. Herman oli olnud Olivia kujutlustes õilis korsaar, kes seilab

mööda meresid ja teeb heategusid tema, Olivia kiituseks.

Tegelikkuses oli Herman insener, kes projekteeris sildu. Herman sai pidevalt tellimusi ja sillad tõid neile palju raha sisse. Olivia käis tihti mehega kaasas maakera eri paigus, talle meeldis sildade avamise rituaal. Ta jumaldas seda hetke, mil nad koos Hermaniga astusid vitstest punutud korvi, kus oli nii kitsas, et nad pidid teineteise ümbert kinni hoidma, sest gondel oli mõeldud ainult ühele inimesele. Töödejuhataja pani korvi pudeli veini, kaks soolakala ja nisujahust karaski, nahkrakmete klambrid klõpsatasid kinni ja õõtsuv korv lasti täpselt silla keskpunktist alla. Nad rippusid oma pesas, mille all haigutas mitmesajameetrine kuristik, sügaviku põhjast vahusest veest sirutusid teravad kaljunukid nagu ähvardavad piigid. Olivia klammerdus Hermani õlgadesse, mees oli alati rahulik ja kindel, ta sosistas alati ühte ja sama: „Tš–tš–tš.“ See vaikne häälitus rahustas Oliviat, talle meeldis see kummaline hää. Ta proovis seda järele teha, tuli välja küll. Tš–tš–tš.

Ja kui siis esimene mitmesaja tonni raskune kaubarong üle silla kihutas ja silla terasvõlvid kiljuma hakkasid, karjus Herman talle kõrva: „Kuula, kuidas sild laulab!“ Olivia sosistas õnnest segasena vastu: „Tš–tš–tš.“

Hermani karjumine oli teda seganud, Olivial oli orgasmini jäänud vaid mõni hetk, aga lõpuks oli see siiski juhtunud ja tema unistus täitunud; see oli tema saladus, aga just nii oli ta tahtnud sigitada oma esimese lapse. Tema esmasündinu pidi saama sigitatud maa ja taeva vahel ja lapse isa pidi olema mees, kes ühendas kuristikke. Kõik tingimused olid täidetud ja ka päevad pidid klappima, Püha Vaim oli olnud kohal ja oma kohuse täitnud, Olivia oli õnnelik, et oli oma süütuse kaotanud taevas. Olivia vihkas voodeid, higised keerdus ja plekilised linad ajasid teda oksele, ainuüksi sooja padja puudutus põsel pani ta vastikusest värisema ja isegi kuumavast voodist mõtlemine ärritas teda nii, et nina hakkas verd jooksuma.

Kui krigisev vints korvi, nende armastuse puuri, üles vinnas, sosistas Olivia mehele kõrva: „Kui me saame poisi, siis paneme nimeks Vladimir. Vladimír. Vene keeles tähendab see nimi V a l i t s e M a a i l m a. Kui tuleb tütar, paneme nimeks Anna. Kui antakse, siis võta, kui lüüakse, siis jookse, nii õpetas mind mu ema. Anna ja Vladimir.“ Ta pigistas Hermani kaela ja närís mehe huuli, ta oli õnnetundest uimane.

Oliviale tundus, et ta on kuristiku kohal pikeeriv kotkas — õnneks sai Herman viimasel hetkel tema jakikraest kinni ja nad ronísid sillale. Kohe tormasid insenerid, tehnikud ja lihtsamad tegelased neid õnnitlema, Hermanit pilluti õhku, kümned tugevad käed hellitasid ka Oliviat, läbisegi karjuti tunnustavaid sõnu Hermani geniaalsuse ja Olivia ilu kohta, mis on inspireerinud sajandi tehnikaimede valmimist. Ainult üks tige da näoga hiinlane pomises, et Oliviat vaadates tahaks ta rajada pikki tulleid, kus arukaotanud end uuesti leida võiksid.

Hermanil oli silmi vaid Olivia jaoks, ta vabises ja halises: „Vladimir... Anna... Jookse.“ Ja nii ta tegigi, juuresviibijate üllatuseks rebis Herman end Olivia käte vahelt lahti, trügis läbi õnneliku rahvasumma ja viskus üle sillakäsipuu sügavikku.

Olivia vajus minestanult arhitekt Martensi käte vahele, samal hetkel

kärgatas kõu ja piksenool rebis taevasse sakilise lõhe. Oliviale kangastus veel kellegi suletud silmadega muigav nägu, siis kadus jälle kõik teadvusetuse musta vatti.

Hakkas sadama troostitut halli vihma, inimesed kiirustasid bussidesse, Olivia talutati transpordiministri musta autosse, keegi ulatas talle hõbedase pudelikese, konjak kõrvetas kõri ja ministri haisev sigar ajas teda öökima. Ta kummardus ette ja oksendas. Auto sõostis läbi loikude, akendele paiskus roostevärvi laineid, ajuti tundus, et nad kihutavad mööda tormist merepinda. Kõrvaline kruusatee võis iga hetkega muutuda mägijõeks, sellepärast võttis autojuht „Horchist“ viimase välja, mootor ulgus, neist vasakul kõrgusid punased graniitkaljud, paremal vahutas mägijõgi oma taltsutamatus kaoses.

Olivia pühkis salliga suud, ta kartis, ta ei tahtnud enam elada. Minister, kes istus juhi kõrval, pöördus tema poole ja vaatas talle uurivalts otsa. Olivia sulges silmad ja sosistas: „Tš–tš–tš.“

Paar kuud hiljem oli Olivia täiesti kindel, et ootab last, sedasama last, kelle oli sigitanud Herman vitstest pununud korvis mõni minut enne hüpet igavikku. Olivia käis tihti sillal, sellel viimsel sillal, kus Herman oli ta maha jätnud. Ta püüdis sinna sõita iga kuu, kuigi pääs sillale oli väga keeruline ja reis väga pikk, seitse tundi lennukiga ja siis veel ligi pool päeva rongiga.

Et tegemist oli strateegilise raudteesillaga, siis sai sellele läheneda ainult jalgsi. Umbkeelne juht Miguel viis ta mägiradu pidi kohale, küsides teejuhitöö eest muinasjutulisi summasid. Sageli jõi Miguel end juba esimese tunni jooksul nii täis, et tal oli käimisega tõsisid raskusi. Ta vaarus kuristikku serval, iga hetk võis ta lennata pea ees sügavikku. Olivia sidus vanamehele keti vöö ümber, teise otsa endale ümber kaela, nii sai ta vanameest juhtida ja vajaduse korral ka kukkumist pidurdada, sest Miguel oli pisike nagu laps. Olivia teadis, et Miguel oli sündinud *don*, aga lapsena oli ta hobuse seljast õnnelt kukkunud ega olnud pärast seda õnnetust enam millimeetritki kasvanud, ta jäi täpselt selliseks, nagu oli kukkumise hetkel, seitsmeaastasena. Ta vananes, aga ei kasvanud.

Kivide vahel ukerdades kartis Olivia vigastada last, kes tema sees aegajalt rahulolematult liigutas ja pidi paari nädala pärast ilmavalgust nägema. Olivia armastas lapsega leebelt pahandada, kutsudes teda vaheldumisi Annaks ja Vladimiriksi. Tihedamini siiski Annaks, sest oma südames igatses ta tütart.

Ta soovis tütart, ja seda, et tütar saaks juba varases nooruses teada, mis on naise elu, ja et tema tütrele oleks elus sama palju raskusi ja pettumusi, õudusi ja kibestumiste mõrusid vilju, täpselt neidsamu, mida ta ise on öösiti närinud, pisarais ja purjus. Olivia lootis salajas uuesti sündida oma tütres, ta kujutles, et tütar on uss, kes vahetab nahka — siis oleks ju tema, Olivia, vaid vana ja kulunud nahk ja tegelikult oleks ta jälle noor ja läheks omaenda tütre tagasi uuele ringile — see uus elu oleks nagu vigade parandus.

Just niisuguseid mõtteid mõlgutas Olivia mägirajal, olles teel silla poole, mis oli talle juba sümboliks saanud. Ta ei astunud kunagi sellele sillale, ta läks silla juurde ja puudutas vaid käsipuud, nii oli ta alati teinud. Salajas tahtis ta seda silda põletada, hävitada. Ta oli pidanud plaani sild õhku lasta, teha seda Hermani mälestuseks. Aga ta pelgas rahvusvahelist skandaali ja kära, pealegi kartis ka igasuguseid pauke ja tulde, nii piirduski ta ainult silla vaatlemisega. Ja

ta teadis, et näeb täna silda viimast korda, ta ei tule siia enam kunagi tagasi.

Sel hetkel kukkus Miguel peaga vastu teravat kivi ja jäi liikumatult lamama. Vanamehe otsmik oli purunenud, haavast jooksis ohtralt verd. Olivia istus hiiglasliku agaavi varju ja vaatas don Migueli, suguvõsa heidikut, joodikut ja paariat, kes tasakesi verest tühjaks jooksis, nagu oleks ta ümberaetud punase veini pudel. Olivia nägi, kuidas kuldrohelistes mardikad vanamehe otsmikul rüselevad, ja tal hakkas paha. Laps tema sees prõmmis ootamatult tugevalt ja Olivia korkis välipudeli lahti. Ta võttis korkkiivri peast ja kammis juukseid. Ta valas jahedat vett ka randmetele, sest mäletas, et see vähendab higistamist.

Olivia vaatas ainiti Migueli, ta ei saanud aru, kas vanamees on surnud või hoopis uinunud, magab peatait välja. Äkitselt liigutas vanamees oma jalga ja tõi kuuldavale haleda inina, mis kasvas läbilõikavaks kiljumiseks. Olivia kummardus teejuhi kohale ja valas talle veidi allikavett näole. Silitades vanamehe karme juukseid, sosistas ta nagu palavikus: „Don Miguel... tš-tš-tš... señor... tš-tš-tš-tš-tš.“

Vana vaikus ja sulges oma õudu täis silmad, valge kuiv keel libises sahnal suhu ja korpas huuled sulgusid. Oli toimunud täielik metamorfoos: Olivia nägi kivisel rajal poisikest, pärlitega tikitud tumesinises sametrüüs, tolmune barett oli sealsamas lähedal, verev sulg nagu hüvastijätt tuules pöörlemas.

Olivia tähelepanu köitsid varjud, mis neist üle vihisesid, ta nägi, et taevas nende kohal on raisakulle täis, linnud tegid poognaid ja pikeerisid jultunult häälitsedes agaavide kohal. Nende tiivalöökidest keerles kuumas õhus kümneid tolmusambaide, tundus, et taevas hakkab pimenema, kuigi kella järgi oli alles varane hommik.

Olivia kummardus viimast korda aadliverd poisikese kohale, nüüd oli ta päris kindel, et tema teejuht viibib juba ühes teises ilmas, kus teejuhte enam ei vajata. Vaevalt oli ta seda mõelnud, kui laps tema sees nõudlikult liigutas. Olivia vabastas end raskest ketist, korjas oma asjad kokku ja kiirustas tulnud teed tagasi; ta ei vaadanud kordagi selja taha, kuigi arvas end kuulvat nõrka appihüüdu, nagu oleks hüüdjaks olnud väike poiss. Aga see võis talle ka tunduda, igaks juhuks sosistas ta paar korda: „Tš-tš.“ Ta ütles seda iseendale päris tihti ja see maagiline sisin mõjus alati.

Õo hakul jõudis ta farmi, kus Migueli naine teda juba kärsitult ootas. Olivia rääkis eidekesele kogu loo ja palus luba öömajale jääda. Senjoora Miguel võttis seinalt...

Järsk rāme haugatus tõi Olivia mälestustest tagasi, ta seisis oma vanal kohal akna äll ja nägi pargast, mis oli akna alla ankrusse jäänud. Masti kõrval heinasülemil pikutas suur merevaigukarva koeravolask ja silmitses teda sõbralikult. Olivia vaatas kollase peniga pikalt tõtt, loom haukus rõõmsalt ja liigutas ägedalt sabakönti. Pargase ahtri lähedal kobrutavas vees arvas Olivia viivuks veel nägevat Migueli ja tema kaasat, siis neelas kanal nad igaveseks.

Olivia vaatas kella, kuus sekundit puudus kuuest. Ta luges mõttes sekundeid, ta teadis, mis nüüd kohe juhtub. Ta oli selleks valmis, aga sisimas palus ta kõiki vägevaide, et s e e täna ei juhtuks. Et s e e ei juhtuks ka homme ega ülehomm, ei iial enam, et ta saaks lõpuks ometi priiks, et ta oleks ükskord ometi üksi ja vaba.

Aga tema palveid ei võetud kuulda, sest täpselt kell kuus null null ilmus veest käsi. Siis kohe ka teine. Olivia nägi kullast randmeketti ja pitseriga sõrmust parema käe nimetus sõrmes. Pruun lihaseline mees vinnas end laevale, raputas ennast nagu koer ja ringutas mõnulevalt. „Olivia, ma armastan sind nii väga. Ma tulin sind kallistama, me pole seda sinuga ammu teinud! Küll ma olen sinu järele igatsenud, Olivia!“

Mees ütles neid sõnu nagu päheõpitud teksti, kiretult ja kinnisilmi. Olivia pigistas suu kõvasti kokku ja tardus liikumatuks ja hoidis isegi hinge tagasi. Ta lootis, et mees ütleb veel midagi armastuse või kallistamise kohta. Olivia ei kartnud sugugi, et Konrad solvub või jälle vette kaob, ta lootis, et see nii oleks. Aga samuti teadis ta, et Konrad on alati platsis, ka siis, kui Olivia tema varjugi näha ei taha. Konrad, see sõge armastaja, täitmatu loom, kes suutis sama palju järjest armastada kui armukadetseda, lausa hullumiseni.

Mees, kes leiutas tema, Olivia pärast spetsiaalse aparadi, saamaks teada, mis naisel sees on. Et näha ekraanil, mis toimub Olivia sees, kui nad on vahekorras. Ta kutsus oma leiutist armastuse kiireks. Olivia mäletas neid jubedaid tunde, kui nad Konradi masinas hullasid ja armatsesid, ja seda, kuidas Konrad karjus. Ta mäletas seda häält, kuidas mees kisendas: „Imede ime! Vaat nii, tee just nii, nüüd on kõik näha!“ Olivia pidi võtma kõige arutumaid poose, ta luud-liikmed olid kogu aeg valusad, kuid ta oli veel väga noor ja Konrad oli väga rikas. Ja mis salata, Oliviale meeldis see, mida ta tegi. Aga „pill tuleb pika ilu peale“ — seda ütlust õpetas Oliviale vanaema —, ja ta oli kõigeiks valmis; lühike kooselu insener Hermaniga oli teda piisavalt karastanud.

Alles aastaid hiljem hakati Konradi aparati kasutama meditsiinis ja Konrad sai ülemaailmselt tuntuks. Olivia oli Konradiga abielus neli kuud, tal oli siiani ebamugav meenutada, kuidas ta kirjutas esimest korda oma uut perekonnanime — Röntgen. Tal oli meeles ka ühe tolliametniku üllatunud nägu, kui viimane palus Olivial öelda perekonnanime tähthaaval. Olivia kõhatas hääle puhtaks ja ütles püüdlikult: „R-Ö-N-T-G-E-N.“

„Nagu see aparaat siin nurgas?“ naeris mees.

„Jah. See aparaat, see olen mina.“ Need sõnad öelnud, taipas Olivia, et mõnes mõttes oligi see nii.

Olivia avas silmad ja kohtas Konradi pilku. Mees naeris ja pani oma vasaku käe pöidla endale huulte vahele ja tegi imemisliigutusi. See oli nende vana märk, nüüd oli sellest aastakümneid möödas, aga enda üllatuseks tundis Olivia niuetes tuttavat magusat valu. Olivia naeris kurjalt: „Mine minema, Konrad. Mine koju!“

Konrad astus pargase reelingule, kaotas aga kohe tasakaalu ja plartsatas vette, mõni piisk langes Olivia kleidile. Ta nuusutas kahtlustavalt kleidi rinnaesist, ei, kõik oli korras, see oli vaid vesi. Olivia masseeris meelegehti, tal oli Konradist kahju. Ta mäletas selgesti, kuidas ta Röntgeni juurest jalga lasi. Kollase peniga tõtt vaadates tundus talle, et isegi see võõras elukas teab tema elust pisimatki üksikasja; Olivia ei osanud arvata, kas see on hea või on see väga halb.

Olivia puudutas oma õlanukke, sõrmeotstega tundis ta selgesti sügavaid arme õlgadel ja kaelal.

Röntgen ei saanud ega saagi kunagi teada Olivia lahkumise tõelist põhjust, mees arvab isegi praegu, pärast surma, et Olivia jooksis tema juurest teise mehe kaenlasse. See polnud nii. Tegelikult oli Konrad Olivia meeste hulgast kõige ilusam ja rikkam ning ka voodis polnud Olivia temasarnast enam kohanud. Peaaegu ideaalne mees, nii oligi Olivia teda kõigile oma tuttavatele kirjeldanud.

Aga ta polnud rääkinud asjast ja põhjusest, mille pärast ta oli sunnitud Konradi juurest põgenema. Asi oli selles, et Olivia tüdines ränkaskre põlle kandmisest, see paks seatinast põll koormas tema keha ja vaimu, viimased päevad käis ta ettepoole kookus nagu rauk, peale selle hõõrusid koredad kinnitusrihmad tal naha kaelalt ja õlgadelt — Olivia noor ihu veritsetes ja läks mädanema nagu pidalitõbisel, ta hakkaski end leeprahaigena tundma.

Konrad naeris rõõmsalt ja süüdimatult nagu laps ja soovitas haavu hane-rasvaga määrada. Vedel soe rasv leevendas küll füüsilisi piinu ja Olivia sai nüüd mõne tunni isegi rahulikult magada. Aga hingelised kahtlused ja alandused jäid, tinaplaadid rõhusid ta mõtteid nagu kurgitünnile vajutiseks asetatud põllukivi, ta kujutles väga täpselt, kuidas tema mõtted liistakuteks vajutatakse — selles kõiges süüdistas ta Konradit.

Ühel ööl, mees magas juba oma rahutut und, ronis Olivia aparaadist välja ja vabastas end tinakoormast, lõigates rihmad habemenoaga läbi.

Ta liikus pimedas laboratooriumis nagu vaim, tegutses kiirelt ja täpselt nagu demineerija; Olivia kuulis omaenda peas põrgumasina kiretut tiksumist. Aga kõik läks korda, mees ei ärkanud ja Olivia oli vaba.

Ta oli pääsenud, ta tundis end kalana, kes on õnnelikult mõrrast välja saanud. Jah, ta oli vaba kui kala, kes murdnud end armetust tiigist mööda solginiret piirideta ookeani. Ta ujus vabas vees, aeg-ajalt sooritas ta pikki hüppeid voogudest välja, ta nägi kuu hõbedast teed ookeanis ja kaugeneva auriku tulesid, näis, nagu oleks lainetel liikunud tuledes linn.

Olivia kuulatas teraselt, üle vee kandusid temani muusikahelid ja ühe noore naise õnnelik naer eristus ootamatult selgesti teiste seast. Olivia teadis juba, et naerja on tema ise, ja järgmisel hetkel oligi ta auriku „Kronprinzessin Amelia II“ muusikasalongi parkettpõrandal ja tundis pihalt teise tüürimehe külma higist kätt. Mees kummardus tema kohale: „Vous n'êtes pas malade?“

Olivia naeris sunnitult, ta oskas prantsuse keelt halvasti, aga küsimuse mõtet taipas — mees tahtis teada, ega tal mingit haigust ole, tüürimees oli märganud veriseid õlgu, sest tantsu ajal oli siidrätik kohalt nihkunud. Olivia vastas kelmikalt naeratades ja silma pilgutades: „Bien sûr!“

Mõtlikult jälgis Olivia, kuidas mees vihast ja pettumusest tulipunasena salongist minema kiirustas. Olivia istus suure illuminaatori alla tugitooli ja silmitses pimedat ookeani, mille kuu hõbedane voog lainetes pooleks jagas. Ta tegi otsuseks, et hõbedasest piirist vasakule jääb minevik ja paremale poolele kõik see, mis kunagi tuleb.

Ta võttis kuldsest vaasist pika sigareti, samal hetkel pimestas teda tulemasina sähvatus ja hoolitsetud küüntega käsi sirutas leegi aupaklikult tema poole. Valges paraadmundris mees palus luba istuda. Mees niisutas meelalt huuli, neelatas kuuldavalt ja ütles ilma sissejuhatusega: „Kuulsin, et teil pidi paha haigus küljes olema. Kahetsen väga, aga laeva juhtkonna otsus on, et te

peate pardalt otsekohe lahkuma. Suitsetage sigaret rahulikult lõpuni, aga siis tuleb teil minna. Päästepaat on juba alla lastud. Külmutuskapis on nädala veevaru ja toiduaineid, termostes kohv ja tee, ma ei teadnud, kumba te eelistate, igaks juhuks käskisin panna mõlemat. Ega te taimetoitlane ole?”

Olivia vaatas esimest korda meest, kes ulatas talle söögikaardi, ta uuris tähelepanelikult mehe nägu. Päris kindlasti oli mees sakslane, inglise keelt rääkis ta pehmelt lauldes — ilmselt baierlane.

„Oh ei, mulle meeldib väga saksa köök, rasvased küüslauguvorstid on minu nõrkus!“ naeris Olivia ja kustutas sigareti. „Ega te soodad unustanud, teate, mul on ülihappesus...“ lisas ta usalduslikul sosinal ja tõusis.

Kapten, see ta ilmselt oli, lõi kannad klõpsudes kokku: „Preili, mul on au paluda teil otsekohe lahkuda sellelt laevalt, siapoole, olge nii lahke.“ Mees tõmbas kummikinda paremasse kätte ja juhtis siis Olivia õrnalt, kuid kindlalt nõõrredeli juurde, mida kaks madrust parajasti alla lasid. Mustanahalised madrused irvitasid, üks neist tegi kätega nilbeid ühemõttelisi liigutusi; õnneks taltusid nad kapteni karmi pilgu all ja tüsedam madrus aitas Olivia redelile.

Olivia ronis mööda kõikuvat redelit alla, tal oli kogu aeg tunne, et nõõrid katkevad ja ta sööstab kivina süsimusta vette, nii kiiresti, et ei jõua karjatadagi. Hetkeks meenus talle Herman, kes silla avamisel sügavikku lendas, ja ta sulges silmad, suutmata edasi ronida. Sõrmed kiskusid krampi, bambusest pulgad olid libedad ja külmad, ümberringi hõljus veetolm, ta oli juba läbimärg. Ta tundis end kohe minestavat.

Kapten karjus läbi ruupori: „Liikuge edasi! Ronige kiiremini! Schneller! Schneller!“ Vihane mees läks emakeelele üle.

„Ikkagi sakslane,“ mõtles Olivia. Mees karjus veel midagi, Olivia hakkas uuesti laskuma. Ta vaatas vilksamisi üles ja sosistas: „Tš-tš!“

Alla vaadates nägi ta erkpunast paati, mis lainetel metsikult kõikus, paat näis nii pisikese ja abituna, tundus, et ta ei mahu sinna istumagi.

Olivia ei mäletanud täpselt, kuidas ta paadini jõudis. Ta sõlmis lahti peenikese nailonkõie ja vaatas viimast korda üles. Laeva juhtkond oli reelingu äärde rivistunud, nad olid valveseisangus ja andsid au, nad tervitasid surma- minejat ja nende valged mundrid küütlesid hõbedases kuuvalguses.

Lained kandsid paadi kiiresti laevast eemale ja „Kronprinzessin Amelia II“ andis hüvastijätuvilet, kaks pikka huiget. Olivia pani enda õuduseks tähele, et lained viivad paadi tagasi minevikku, sest kuu hõbedane rada jäi temast paremale.

Olivia sõi kaks viilu maksavorsti, sest tundis äkitselt kohutavat nälga. Söömine rahustas teda alati; kuna ta oli kogu oma elu olnud väga rahutu ja närviline, polnud tal isupuudust — ta sõi, aina sõi ja sõi.

Nii juhtuski, et nädala toiduvarud pidasid vastu vaid paar päeva. Olivia paat triivis peegelsiledal ulgumerel, ta oli rannikust nii kaugel, et polnud kohanud ei linde, ei kõige pisematki putukat. Hommikuti jälgis ta lendkalade kummalist ja kohmakat lendu piimjas udus. Tiivulised kalad lendasid madalalt üle paadi ja pööritasid kohkunult oma roosakaid silmi, nad tardusid hetkeks ühele kohale, ta kuulis nende märgade tiibade vihinat, siis plartsatasid pontsakad lendurid vette tagasi, et mõne sekundi pärast juba teisest kohast

õhku söösta. Nende lennuharjutused toimusid igal päikesetõusul; kui udu hajus, kadusid sinakasroosad kummitused vetesügavustesse ja maad võttis absoluutne vaikus.

Olivia pani imeks, et ookean võib olla täiesti hääletu. Kõige imelikum oli, et ta ei osanud seda vaikus kirjeldada — kuidas kirjeldada midagi, mida ei ole? Mis on absoluutne vaikus? Ühel hetkel tundus talle, et on juba surnud. Ja maha maetud. Kuski kuumas ja kuivas kõrbes.

Oliviali oli kindel usk, et kõik need, kes surevad kõrbes janu ja kuumuse kätte, lähevad preemiareisile merre ja uppunud lähevad korraks kõrbesse, päike kuivatab neil riided ära, ja kui nad jälle janusse surevad, siis satuvad nad merre tagasi. Ta oli kuulnud, et vaarao sõduritega oli nii juba mitu korda juhtunud.

Olivia ei teadnud päris kindlalt, kas ta on vaarao sõjamees või mitte, pealegi oli ligi kümme liitrit allikavett termosel veel alles. Ta tegi otsuse, et ei lähe veel kõrbesse.

Tasane koputus vastu paati katkestas tema mõttelõnga. Alguses tundus talle, et kuuleb viirastusi. Aga koputus kordus ja Olivia kummardus üle paadiserva. Ta märkas käealuses rohakat pudelit, mille kork oli punase lakiga pitseeritud, läbi klaasi arvas ta nägevat rulli keeratud paberilehte.

Olivia tõstis pudeli veest ja uuris seda vastu päikest; meenusid jubedad lood pommidest, aga see ei olnud päris kindlasti pomm. Vesi oli juba hakanud läbi korgi sisse imbuma, pudel oli kolmandiku jagu vett täis. Olivia rebis hammastega korgi ära ja õngitses paberilehe välja. Ta silus läbimärga paberit, ilmselt oli see kunagi olnud kiri, nüüd hoidis ta käes vaid lagunevat paberimassi, millelt oli võimatu midagi lugeda. Ta viskas pudeli ja kirjajäänused suure kaarega merre, vaid korraks välgatas päikeses roheline klaas, siis oli ta jälle üksi.

Ta oli nii üksi, et see tegi nalja. Vahel oli ta mõnes suures linnas jalutades mõelnud, et on suures ja paksus metsas üksi ja eksinud. Harilikult võttis politseinik tal siis õlgadest kinni ja noomis: „Mu preili, olge tänavat ületades ettevaatlik, ega te metsas ole.“ Olivia oli siis silmad kinni pannud ja sosistanud, tõsi, päris tasakesi: „Tš–tš–tš.“

Olivia ei tahtnud enam istuda ulgumerel üksikus paadis, pealegi hakkasid jalad akna all seismisest juba tuikama. Ta võttis kingad ära ja masseeris oma taldu. Paljajalu oli palju mugavam seista, põrand oli jahe ja kuumavatele taldadele hea. Olivia tõusis mitu korda kikivarvule, varbad naksusid. Ema oli alati söögilauas teda noominud: „Liv, ära pane nii palju soola, vanast peast hakkavad luud krigisema ja kondid undama.“ See ütlemine paistis Oliviale nii naljakas, pealegi oli ju vanadus kusagil väga kaugel.

„Mina ei saagi vanaks, kui ma suureks kasvan, siis on juba sellised rohud ja nii targad arstid, et keegi ei jää enam vanaks ja keegi ei sure enam sellepärast ära, et ta on vana!“ Ja muudkui lisis soola, sool sisaldas palju joodi ja see oli ajule hea, seda rääkis keemiatunnis õpetaja. Kui õpetaja istet võttis, krigisesid tema põlved kõrvulukustavalt, aga ta oli väga tark ja väga ilus mees. Olivia oli keemikusse isegi armunud, sellepärast ta soola sõigi, aga emale ta seda ei rääkinud.

Olivia jälgis, kuidas kohmakas pargas akna all manööverdas, laev sooritas arusaamatuid pöördeid, liikus edasi, seisatas, siis andis kiire tagasikäigu.

Tundus, nagu oleks kipper purjus. Olivia hüüdis, käed ruuporina suu ees: „Ahoi, kapten, sa lõhud mul maja ära! Ole ettevaatlikum!“

Aga mees tüüri juures ei teinud teda kuulmagi ja uus ebaõnnestunud katse edasi sõita pani maja ohtlikult vappuma. Laetalade vahelt rabises liiva Olivia õlgadele ja aknaklaasid klirisesid. Olivia tundis kiusatust välja joosta, ta pani kingad kiiresti jalga ja oli juba valmis õue tormama, et pääseda kokkuvarisevast majast. Aga värisemine vaibus, pargas möödus nüüd majast kindlalt ja võttis suuna lahele. Nahkse kiprimütsiga mees ei kinkinud Oliviale ainsatki pilku, kustunud sigaret suunurgas, vaatas ta kaugele ette, sinnapoole, kus kanal avameres lõppema pidi, nagu metsarada, mis jõuab suurele betoonmagistraalile. Ainult kipri kollane koer vaatas Oliviat pikalt ja liigutas ägedalt jupikest, mis oli kunagi olnud saba. Olivial tuli kange tahtmine seda koera hammustada, mitte valusasti, lihtsalt tasakesi pureda ja natukene uriseda.

Lihtsalt niisama, täpselt sama tunne tekkis tal suure peegli või klaasvitrini ees seistes. Ka siis haaras teda samasugune seletamatu tung lüüa kiiskav pind mingi raske esemega tuhandeks killuks, miljoniks kilgendavaks piisakeseks, et need samas unustada.

Kunagi ammu, kui ta pidi auriku pardalt lahkuma ja mitu nädalat pisikese päästepaadiga ookeanis triivima, oli ta püüdnud veepeeglit puruks peksta. Alguses aerudega, pärast noaga. Lõpuks loopis ta üle parda kõik, mis paadis leidis. Viimaks tagus vett lihtsalt rusikatega ja karjus, kuni nõrkenult paadi-põhja vajus.

Tookord päästis üks USA mereväekopter ta kindlast surmast. Olivia mäletas läbi udu hiidkiili, mis rippus paadi kohal, ja lendurite jahmunud silmi. Vistrikulise näo ja tumepunaste juustega hiiglane tõmbas ta kättpidi kabiini ja karjus talle midagi, samal ajal sõrmega suu peale näidates. Oliviale tundus, et kogu maailm on ainult mürinast tehtud, ta naeratas väsinult ja sulges silmad. Moodustas siis pöidlalt ja nimetissõrmest „o“ — okei. Ta kuulis, et mees karjub veel midagi, ja et lendurit rahustada, ütles väga resoluutselt: „Tš-tš-tš!“

Ja kui nüüd hommikuti vahel piirivalve helikopter madalalt üle kanali lendas, tuli talle ikka ja jälle meelde toonane leegitseva peaga lendur, kelle silmad olid nagu jäätükid. Olivia tundis isegi tema lõhna, mees oli lõhnanud piima ja banaanide järele nagu väike laps. Tema musta kombinesooni taskust paistsidki banaanid ja istmete vahel märkas Olivia mitut piimapudelit.

Sellestasamast koosnes ka Olivia esimene eine üle mitme päeva ning ta mäletas siiamaani sooja piima maitset ja banaani jahust, lõdisevat liha. Pärast seda ei söönud ta enam kunagi banaane, aga piima jõi küll. Vahel jõi ta piima selle punapäise poisi mälestuseks, kes oli tema elu seal ulgumerel päästnud. Poisi nimi oli Kevin. Ja poiss lahkus elust nädal hiljem Pearl Harbouris, ta sai surma une pealt, jaapanlaste pommitajad maksid talle Olivia päästmise eest kätte — just nii oli Kevin öelnud, kui nad hiljem kohtusid.

Aga palju hiljem, ja sada surma, nagu ühes laulus lauldakse.

Mõnda oma surma mäletas Olivia väga täpselt, lausa peensusteni. Ja sellele eelnenud elust mäletas kõige tühisemaidki detaile, ka neid, mida oleks tahtnud iga hinna eest unustada. Kõige hullem oli see, et surm ei vabastanud teda elmise, juba elatud elu muredest. Ta pidi elmise elu koormat vedama ka

järgmises elus, elus pärast surma. Ja lugematutes eludes pärast loendamatu surmasid.

Oliviale näis, et kusagil on eksitud, tehtud üks põhimõtteline suur viga ja tema ära unustatud, et ta polegi enam inimesena hingekirjas. Ta oli kuulnud Ahasveeruse lugu, selle mehega ükskord ka kohtunud ja pidanud sügavalt pettuma. Vanamehe hala oli teda alguses muigama pannud, siis vihastanud. Olivia lootis, et ei kohta seda õnnetut enam iialgi, neil polnud midagi ühist, polnud millestki isegi rääkida. Vanamees oli temalt ainult kella küsinud ja ohanud: „Ohoi-ahaa, pamp-pampaa...“

Mõnikord ei saanud Olivia enam päris täpselt aru, millises elus ta parajasti viibib; aeg ja koht võisid muutuda poole tegevuse ja mõtte pealt, et siis jälle lootusetult segi minna. Ta ise ei suutnud suremistes ja uuesti elamistes mingit korda luua. Küll aga olid tal oma lemmikelud, kuhu ta ikka ja jälle tagasi kippus. Vahel läks see korda, vahel mitte.

Tihti pöördus ta tagasi sellesse ellu, kus elas tema poeg Martin. Hämmastaval kombel oli maja kanali ääres neil ajarännakutel nagu vahejaam. Siit algasid ja siia lõppesid tema reisid. Vahel oli maja muutunud, näiteks restaureeritud, siis uuesti ümber ehitatud ja jälle taastatud endisel kujul. Vahel kohtas ta uusi omanikke, vahel mitte. Mõnikord oli tal seljas üks kleit, siis teine, näiteks kakssada aastat hilisema tegumoega. Ta tundis enda juures erinevaid lõhnu ja kandis erinevaid soenguid. Kõige rabavamad olid tema erinevad käed: kord korpas ja veriste rakkudega, siis meeldivalt lõhnavad ja laitmatult maniküüritud, vahel oli üks või teine käsi vigastatud, mõni sõrm puudu, siis jälle ohtralt sõrmustatud või tätoveeritud.

Naljakas oli see, et aknal seistes nägi ta ainult oma käsi. Kui ta läks uude ellu, nägi ta end üleni, ka peeglitest. Nii et ta polnud mingi vaim ega astraalkoha, teisedki nägid teda ja temaga suheldi, nagu oleks kõik parimas korras. Ainult aken, mis avanes kanalile, ei peegeldanud teda. Seal polnud Oliviat olemas. Aga hämmastaval kombel oli teda ometi akna juures nähtud, erinevad kunstnikud olid teda maalinud. Ta oli muuseumides ja kunstiraamatutes näinud endast maalitud pilte. Kunstnikud olid teda kujutanud, tõsi küll, väga harva oli näha nagu, aga ta teadis, et see on tema, Olivia.

Olivial tekkis igatsus Martini juurde minna. Martin pidi olema kiriku-poisiks ühe maakiriku pastoraadis. Olivia ohkas sügavalt ja astus oreli lähedalt kirikusse ning piilus alla.

Martin pesi kiriku põrandat, kõrgetest gooti akendest langes talle eredat valgust. Altari kohal hõõgus kaunis vitraaz. Olivia imetles vaikuses oma poega, ta ei raatsinud Martinit hüüda, nii kaunis oli tema esmasündinu ses pühalikus valguses. Martin oli ilus nagu gooti ingel, tal olid pikad valged juuksed ja saledad liikmed, puhas valge särk rõhutas poisi süütut olekut veelgi.

„Martin,“ sosistas Olivia. Poisi käsi lapiga peatus ja ta võpatas põranda kohalt üles. Pilg otsis mööda hämarat kirikut, poiss kuulatas.

„Tere, Martin, see olen ju mina, sinu ema!“ Olivia jooksis kergelt treppidest alla ja tahtis poega kallistada. Poiss tõrjus teda eemale ja vaatas kokkunult ukse poole.

„Kuidas sul läheb, Martin?“

„Ma olen juba päris tõeline jumalamees, ema...“ Poiss neelatas ja vaatas uskumatult Olivia poole. „Miks sa siia tulid?“

„Ma tahtsin sind väga näha, Martin. Ja pisut juttu ajada. Vahest läheksime välja, siin sees on nii kõle, väljas on ilus päike.“

Martin neelatas jälle. „Õpetaja keelas mul võõrastega rääkimise ära...“

„Rumaluke, kas mina olen siis võõras? Ma olen ju sinu ema. Või tahad sa öelda, et ei mäleta mind? Või ei taha sa mind tunda?“ Olivia puudutas arglikult poisi juukseid.

Martin nuuksatas: „Aga Jumal, mis temast saab?“

Olivia vaatas altarmaali, mis helendas värvilises kiirtevihus. Üks pistrik tuhises avatud aknast sisse ja liugles kroonlühtrite vahel, aeg-ajalt riivates klaasist ripatseid, nii et lühter tasa helisema hakkas.

„Mina otsin ju ka igalt poolt jumalat. Praegugi olen ma teel tema juurde. Tulin just meie vanast majast kanali äärest, mäletad sa seda veel? Rapuntsel, Rapuntsel...“

Martin punastas piinlikkusest. „See oli ju nii ammu. Kas maja on siis ikka veel alles? Uskumatu, kui palju sellest möödas on.“

Olivia lükkas jalaga märga kaltsu, millega Martin oli põrandat küürinud. „Tule minuga kaasa. Lähme siit ära. Päriseks.“ Ta väristas end, sest mustad pistrikud olid istunud tema pähe ja õlgadele. Kõrvalt vaadates nägi Olivia nüüd välja nagu jahijumalanna Diana. Linnud istusid aga rahulikult edasi ja surusid oma küüniseid manitsevalt Olivia ihhu. Ei, see ei olnud sugugi valus, pigem tundis ta end mõnusalt ja kindlalt.

Martin kõhkles ikka veel, ta ei osanud otsustada. „Kas me võtame Jumala ka kaasa?“

„Jumal on olemas ainult õnnetute jaoks. Siis on teda vaja ja inimesed palvetavad, ta ongi selle niimoodi seadnud.“

Martin kahtles ja piilus altkulmu emale otsa: „Aga on ju inimesi, kes tänavad Jumalat, et nad on õnnelikud.“

„Nemad palvetavad hirmu pärast, et nad ei jää õnnelikuks. Kõik on hirm, hirm kõike kaotada, kas sa siis seda ei tea?“

„Kõik on hirm,“ kordas Martin. „Kas sina kardad ka?“

Olivia silitas musta pistriku siidjat kukalt ja sosistas: „Ma kardan sinu pärast, mu poiss. Aga nüüd pean ma minema, tahaksin küll väga sinu õpetajaga tuttavaks saada, kuid sina ei taha seda vist eriti. Martin, kas sul on minu ees saladusi?“

Poiss vaatas sõnatult oma paljaid jalgu, mis muutusid külmal märjal kivi põrandal juba sinakaks.

Olivia peletas pistrikud lendu ja sammus kiirustades kirikust välja. Ere päike lahvas talle näkku, võttis tükk aega, enne kui silmad midagi seletama hakkasid. See midagi oli kõrgetes nõgestes seisev musta talaariga vanem mees, kes vaatas teda tähelepanelikult.

Mees astus liivasele rajale ja ütles laulval häälel: „Tere tulemast Eestisse!“

Olivia noogutas armulikult, päris kindlasti ei tundnud mees teda ära. Tema mehe küll. Aga mees ei saanudki teda tunda, sest ta ei olnud enam sama Olivia, kes paarkümmend aastat tagasi. Enne ühte surma töötas Olivia selle

mehe juures passijana. Ja tal oli väga lihtne astuda vaid üks samm, et jõuda tagasi tollesse jubedasse aega. Ja nagu end karistades astus ta praegu selle sammu.

Olivia lõikas pastoraadi köögis juustu. Täna oli kirikhärra sünnipäev ja ta oli lasknud külapoest tuua mägedena toitu. Mees tormas juba varahommikust peale mööda maja ringi nagu segane, otsides küll erilisi kääre maitserohelise lõikamiseks, küll vahaküünlaid ja vasknaelu, siis jälle meepurki. Ta oli kõik lootusetult sassi ajanud, nüüd suitsetas ta pliidi ees pakul ja silmitses mõtte- lagedalt üht kitkutud parti. Segavereline krants Nero ei jäänud temast põrmugi maha, koera klaasistunud pilk oli kinni pardi verises kaelakõndis.

Olivia piilus aeg-ajalt neid mõlemaid, viimaks julges küsida: „Kas te olete palju külalisi kutsunud?“

Õpetaja tõstis hooga üles suure seatapupussi: „Vaenlasi peab kutsuma, oma inimesed tulevad ise.“

„Kas teil on siis vaenlasi? Issand ütleb ju, et armasta oma vaenlast nagu ligimest, siis kaob kogu kurjus maa pealt ja vaenlased koos sellega.“

Pastor napsas laualt juustutüki ja hakkas laulval toonil rääkima: „Igal vähegi teisiti mõtlejal on vaenlasi, nii inimestel, loomadel kui ka taeva lindudel...“

„Aga vee kaladel?“ küsis Olivia kiiresti vahele.

Mees sulges tal juustust lõhnava käega suu: „Olid ju ka Jeesusel vaenlased, lausa mitu. Nii ka minul, ja on kindlasti sinulgi. Sinul on pealekauba veel üks kiusaja kukil, kes sulle rahu ei anna. Mida see õnnetu siis nüüd kirjutab? Sul ei tohi oma õpetaja ees saladusi olla. Ma lugesin sinu kongis neid kirju, mida see piimamees siia toob. Kas sa arvad, et ma ei tea, millega sa tegeled?“

Kui mees ärritus, läks tal nina alati õhukeseks, seda oli kole vaadata ja Olivia sulges silmad.

Eneselegi ootamatult puhkes Olivia nutma: „Te sorite minu kapis ja loete minu kirju!“

Õpetaja oli siiralt üllatunud: „Aga loomulikult, Olivia. Meie vahel ei tohi saladusi olla, samuti meie majas. Meil on Jumalaga leping! Me oleme tema lapsed ja õpilased, sina ja mina. Mis on minu oma, on ka sinu oma, me hingame ühte õhku... Ma usun ja loodan, et ühel heal päeval saame tõeliselt üheks organismiks ja see ühendus tuksub ühes rütmis kõigeväelise jumala endaga ja siis pühitsen ma su tõeliseks nunnaks, Kristuse pruudiks, ostan sulle kauneima nunnapeegli ja sa oled kauneim pühak kogu planeedil...“

Olivia pani käed kokku: „Austatud õpetaja, armas ja helde härra, palun lubage mul siit ära minna. Ma tahan koju. Ma ei taha nunnaks saada, ma tulin ju teie juurde teenima. Mitte Jumalat, vaid teid. Me Haraldiga abiellusime just, ta teenis viiulitundidega nii vähe, et meil oli pidev puudus, siis märkasid ajalehes teie kuulutust. Oh, jumal-jumal küll, miks ma sellest teile räägin, te teate ju isegi, kuidas kõik oli. Me armastame Haraldiga teineteist nii väga, armas härra, halastage mu peale, hea helde härra!“

Mees vaatas nüüd Oliviale väga tõsiselt otsa ja võttis seinalt krutsifiksi; ta tegi seda nii räpakalt, et seinale kinnitatud õlelilledest vanikud maha rabisesid. Ta tõmbas kähinal hinge ja teatas: „Olivia. Mu armas Olivia, sa pead seda

teadma, Harald ei armasta sind enam ega tule mitte kunagi siia. Ma korraldasin juba selle asja, võid mind uskuda. Sa oled nüüd kõikidest kahtlustest ja piinadest prii, nüüd pühenda end jäägitult Jumalale.“

See oli nii uskumatu uudis, Olivia arvas, et kuulis valesti. „Kuidas ei tule, see on võimatu, see pole tõsi, te valetate!“

Õpetaja haaras Olivia käe ja rebis tüdrukut kaasa: „Tule, sa uskmatu, ma tõestan sulle, et ei valeta. Ma tean kõike, sa pead ainult mind uskuma, ma olen sinu õpetaja!“

Mees vedas Oliviat jooksusammul kiriku poole, vabisedes ekstaasis; sitkes poris oli halb joosta, nad komistasid ja kukkusid, mees sundis jalahoopidega Oliviat tõusma, Olivia vaarus, mees toetas teda hetkeks, siis jätkus paaniline jook. Nad tormasid kirikusse sisse, mees hingeldas: „Nüüd näed oma silmaga, et ma ei ole iial valetanud!“

Mees läks altarisse ja palvetas tasa: „Kõigeväeline issand, anna andeks, et ma sind nii tühise asjaga häirin, minu õpilase usk minusse on nii nõduke, et pean sind paluma tõestada, et ma ei valeta. Et ma ei ole kunagi valetanud ja et sina, armas Jumal, oled olemas. Täna sind. Aamen.“

Kui mees altariaiast väljus, märkas Olivia imestusega, nagu oleksid mehe juuksed meelekohtadelt härras. Ta teadis, et kirikhärra oma juukseid värvib, aga kunagi polnud mees kasutanud halli värvi. Ja hommikul olid juuksed olnud veel kenad kastanpruunid. Ka näis mehe kõnnak kuidagi väsinud.

Kirikhärra tuli Olivia juurde, võttis tal kindlalt käest ja viis ta suure pealühtri alla. Nüüd seisid nad kahekesi lühtri all, Olivial oli kõhe, sest mehe hääl kajas tühjas kirikus nagu kaevus. Mees kisendas üles võlvide poole: „Olivia, pane nüüd hästi tähele! Kui ma olen oma elus teinud kas või üheainsa vea või midagi valetanud, siis kukub see kroonlühter mulle praegu pähe ja tapab mu!“

Olivia jooksis kirikust välja ja vaatas korraks tagasi. Õpetaja seisis, pea kuklas. Ja ootas, ta oli nagu märter. Olivia istus kiriku kivitrepile, mees pani talle käe õlale ja küsis sõbralikult: „Näed nüüd, Olivia, kas nüüd usud? Mis sa arvad, kas tooksime nüüd joogiohvri?“ Vastust ootamata kobas ta kõrges rohus, võttis sealt porise pudeli ja korkis selle lahti. Olivia raputas vastikusest värisedes pead, mees kulistas pika janu. Ta vaatas Oliviat udusel pilgul ja pomises: „Katedraal... emakirik... ma näen Jumalat.“

Olivia tõusis otsustavalt. „Pakin asjad kokku ja lahkun juba täna. Ma jõuan veel viimasele bussile.“ Ta sammus tagasi majja ja läks oma tuppa. Kiirustades viskas ta kohvrissi kõik, mis silma puutus ja tema oma oli.

Mees, ei, vanamees seisis uksel, tal oli pudel käes ja ta rääkis nagu iseendale: „Kõik hakkab otsa saama, Olivia. Näed, sinust ei tulnudki nunna, meie õpetaja ja õpilase vahekord katkes sinu rumaluse ja piiratuse tõttu. Ma tahtsin sind kõigest hingest aidata ja Jumala teele juhtida, aga sina reetsid minu püha ürituse. Meie ühise püha ürituse. Tahtsin näidata sulle asju ja õpetada saladusi, mida sa nüüd mitte kunagi ei näe. Ma lootsin väga, Olivia, et meie sinuga koos oleme väesalk, Jeesuse sõjavägi, kes võitleb pimeduse ja kurjuse vastu. Ma olen palju nägemusi näinud sinust ja minust, me oleme koos hukkunud lahinguväljadel. Meil lüüakse pead kividega puruks, meid kistakse

hobustega neljaks... aga me oleme oma usus truuks jäänud. Ma uskusin, et see jääb igavesti nii, et me oleme ka pärast surma lahutamatud ja läheme siis igavesse valgusse, Jumala nimi huulil ja tema pilk silmades... Sul on jumalik nimi, Olivia, see on Jumala puu vili..."

Olivia oli hüsteerias, ta tahtis viivitamatult lahkuda. Ära siit, et mitte kunagi enam tagasi tulla.

„Laske mul ometi minna, ma palun, lahke härra, ärge piinake mind enam, ma kardan teid!“

„Sa ei ole enam Jumala vili, ei, sa ei ole enam Olivia. Vähe sellest, et sa reedad minu, sa pöörad selja ka Jumalale. Tüdruk, kui sa arvad, et kaod nüüd kõigi nelja tuule poole ja oledki kõigest vaba, siis eksid sa rängalt. Oi, kuidas ma ei tahaks sina olla... sa ei saa enam kunagi minust lahti, mitte iialgi. Ma räägin kõigile, et sa oled äraandja ja petis, et sa oled Juuda hoor. Uudis levib üle maa, üle merede, kõik sinu tuttavad pööravad sulle selja, sinu ema sülitab sinu peale, su isa ei jõua seda häbi ja alandust enam taluda ja poob end üles. Ma nean su igaveseks ära! Sinu sugu ei lähe edasi, aga inimkonna mallu kinnistub sajanditeks Juuda nimi. Juudas, tagane minust, haisev libu!“

Olivia sosistas: „Ma tahan ennast ära. Tš-tš-tš.“

„Ma keelan sul niiviisi rääkida, noviits! Sa pole ise endale elu andnud, et seda kustutada tohiksid! Pikali, loom! Heida pikali, õnnetu.“ Mees tõukas ta jõhkralt pikali, võttis kapist piitsa.

Olivia oli kõhuli kõõgilaual, kõikjal vedeles peeneks hakitud salatimaterjali, liha- ja juustulõike, vanamees piitsutas tema paljast selga ja sosistas ekstaasis: „Mitte mina ei nuhtle sind, vaid issand ise. Ma toon issandale vereohvrit, sest värsked vere lõhn on Jumalale armas...“

Olivia meeled hakkasid tuhmuma, tal oli kohutavalt valus, aeg-ajalt ei tajunud ta enam oma keha, käis juba päris kaugel ära. Hetkeks veel kord tagasi jõudnud, suutis ta viimast jaksu kokku võttes sosistada: „Teid on issand juba nuhelnud... Keda Jumal karistada tahab, sellelt võtab ta mõistuse.“ Need sõnad öeldud, saabus pimedus.

Ärgates seisis Olivia akna all, käed aknalauale toetatud. Ta vaatas mõtlikult räpast paati, mis aeglaselt, otsekui vastu tahtmist mööda liikus. Aurupaadil oli liiga suur inetu korsten, kaks kollast triipu ümber. Korstna kõrval õlekubul hullasid kaks süsimusta kassi. Ühest eelmisest elust mäletas Olivia neid loomakesi, ta teadis isegi nende nimesid. Kiusa ja Miusa. Kiusale meeldis Miusat kiusata ja Olivia oli olnud Kiusa peale pahane. Kui ta kasse söötis, siis pani ta kõigepealt ajalehe põrandale, laudlinaks. Alles seejärel valas ta kausidesse piima ja ladus värsked räimed kenasti riita.

Äkki köitis tema tähelepanu üks politseiteade, ta laskus põlvili ja lükkas Miusat eemale. Miusa kõhu alt sai hädapärast lugeda: „Religioosne fanaatik piitsutas surnuks güмнаasiumpilase (17), kes oli suvevaheajaks pastoraati teenijaks läinud.“ Järgnesid koroneri kuiv kirjeldus surnukeha kohta ja politseikomissari hinnang. Suuremat jagu artiklist katsid kalasoolikad, aga Olivia teadis niigi, mis oli sinna trükitud. Ja tal polnud huvitav seda lugeda.

Ta teadis ka, kuidas pastor oma elupäevad lõpetas. Olivia nägi kõike uuesti, tegelikult juhtuski see praegusel hetkel uuesti.

Kui mees veendus, et Olivia enam ei hinga, asus ta energiliselt tegutsema.

Pani veekannu tulele, otsis välja savikausi, valas sinna vett ja hakkas keskendunult jalgu pesema. Rüüpas tihti konjakipudelist ja võttis mett lusikaga peale. Jalad pestud, kuivatas ta neid Olivia juustega. Siis pesi ta sama veega surnud Olivia jalgu ja kuivatas neid oma juustega. Olivia kuulis selgesti mehe pominat: „See on tõestuseks, Olivia. Selle tõestuseks, et sa ei ole minust madalam, Jumala palge ees on kõik võrdsed, maises elus kõige viletsam ja vaesem istub taevas Jumala paremal käel ja tal on kullast kroon peas. Sa said taevasse, Olivia, mina aitasin sul sinna minna.“

Kirikhärra tõusis põrandalt, võttis krutsifiksi ja piibli ning lahkus tasakesi ust kinni pannes köögist. Ta läks väärikal sammul kirikusse. Käärkambris otsis ta välja bensiinikanistrid, tikud ja jupi tugevat nõöri. Keskendunult valas ta bensiini puupinkidele, kantslisse. Immutas süütevedelikuga altari sametpadjad, loopis armulauakarikaga seda ka seintele ja altarimaalile. Seejärel tegi ta pea-lühtri külge meremehesõlme ja ronis kantslisse. Seal seistes pistis ta pea silmu-sesse. Nüüd loopis ta kõikjale põlevaid tikke, need sisisesid nagu tulemesilased, bensiiniaurudest küllastunud õhk plahvatas, samal hetkel hüppas õpetaja kantslit alla, nõör tõmbus pillikeelena pingule ja hing lahkus karjatades kehast.

Olivia teadis, et täpselt samal moel oli see mees ka maailma sündinud: nabanöör kaela ümber, nägu lilla ja peast väljatungivad silmad kohkunult uut maailma uudistamas.

Olivia seisis pastoraadi aias tikripõõsa juures ja sõi marju. Tikrid olid pehmete karvademetega kaetud, väga küpsed ja magusad nagu mesi. Ta vaatas põlevat kirikut ja talle meenus üks lapsepõlves juhtunud lugu. Nad olid naab-ritüdrukuga karjas olles teinud lõkke ühe kõrge kuuse alla. Neil olid lõkketuhas küpsetamiseks kartulid kaasas. Kuuse alumised oksad aga olid kuivanud ja ühel hetkel võttis kogu puu särisedes tuld. Olivia mäletas, kuidas nad karjusid ja kartsid. Suur puu oli leekides, tuli mühises ja neile tundus, et midagi peale tule ei olegi enam olemas. Nad viskusid mõlemad kõhuli ja nutsid: „Jumal, Jumal, aita, palun aita!“

Ja Jumal aitas. Teisel pool jõge hakkas taevas tumenema, juba mõne sekundi pärast lähenes kohisev veesein, hoovihm niitis kõik oma teelt, paari hetke pärast oli põlev puu kustutatud ning vihmgi lakanud. Heinamaa ja põld aurasis, õhk lõhnas värskelt ja puhtalt, kuusk oli päästetud. Tegelikult jõudis puu ainult ühe külje pealt veidi mustaks tõmbuda ja juba järgmisel kevadel polnud enam midagi näha.

Sama orkaan, mis kustutas põleva kuuse, rebis katused ümberkaudsetelt elumajadelt ja lautadelt, peksis pihuku ja põrmuku rukki põldudel ja viljapuuaiad ning uputas kaks järvel kalastanud poisikest koos paadiga. Olivia ema oli selle loo peale arglikult sosistanud, ise millegipärast pliidi taha nurka piiludes: „Jumal annab, aga võtab ka täie mõõduga vastu.“

Olivia sõi tikreid, mõtles põlevast kuusest ning Moosesest ja vaatas, kuidas põleva kiriku torn nagu narrimüts allapoole rippus. Siis keeras esimene tuletõrjeauto huilates suure tee pealt kiriku poole. Olivia korjas veel mõne marja pihku ja läks tagasi vaatamata ära.

Nüüd oli ta jällegi akna all, kindlas kodus, majas, mis asus kanali serval, ja aken oli avatud. Tal oli üks soe tikker veel peas, ta sõi selle mõnuga ära.

Tihti tundis Olivia end killukesena mosaiigis, selle kõige pisema osana, mille puudumist ei märka esimesel pilgul keegi. Kuid asudes õigel kohal, annab just kõige pisem kild tervikule õige ja kordumatu sära. Olivia oli nagu täpikene i-tähe peal, mõnikord oluline, teinekord mitte.

Vahel võrdles Olivia end tünnissõitjaga, kes kihutab müriseva „Indiana“ mööda vertikaalset seina, vahel oli ta terarattal jooksja või kuningatütar, kes kulutab habemenugadel tantsides ühe ööga kaksteist paari kingi läbi — see kõik pakkus talle kirjeldamatut lõbu, ta oli väsimatult õnnelik ja rahul. Ta nautis elude ja surmade ornamenti, mis hakkas teatud kindlas kohas end taas kordama.

Ta seisis aknal, õhtukumas või hommikuvalguse kuldses voos, ja ootas iga uut reisi nagu aja kingitust ja seiklust, ta lendas armastuse meres, puudutamata maad — seda polnudki enam vaja.

Kabelis oli külm ja röske, inimesed kõhisid häbelikult ja pühkisid lurisevat nina. Seinu kattis härm ja laest langesid aeg-ajalt hüüelsuured veetilgad leinajatele peale.

Olivia seisis suurekasvulise pruunis mantlis mehe selja taga ning hingas sisse pesemata ihu ja räpase mantli lõhna. Mees haises uriini ja mootorikütuse järele ja tema juuksed olid nagu õlisse kastetud takutordid. Olivia nihkus tasakesi mehest eemale ja jäi seisma nurka, seinast õhkus küll teravat pakast, aga Oliviat see ei häirinud, ta vaatas huviga naise surnukeha, mis lebas puusärgis.

Noor naine kirstus oli tema ise, Olivia. Siilisoenguga mees kohendas musta pitsloori lahkunu laubal, loori alt paistis suur ihuvärvi plaaster. Mees oli Alfried Krupp von Bohlen und Halbach, Olivia seaduslik mees. Mehe kõrval seisis praost Henrik Wittenberg, kes ei teadnud veel praegu, et vähem kui kahe ööpäeva pärast lamab ta porisel külavaheteel, teraskuulid rinnas ja peas. Praosti nägu helendas naxis veebruaripäikeses nagu ikoon, tema ploomivärvi huuled liikusid Alfriedi kõrva juures, jäi mulje, et ta lakub tasakesi vaevahigi, mis Alfriedi kõrva tagant kõvakrae alla nirises.

Nahkrihmad ja kroomsäärivad nagisesid, kui kaks SS-meest kabelisse ilmusid, Olivia arvas tundvat hobuse ja rakmete lõhna, talle viirastus, et purunenud rakmetega täkk ajab end tagajalgadele ja purustab kabeli pehkinud lae. Olivia varjas pea kätega ja karjatas tasa. Üks tumelillas keebis vanaproua vaatas etteheitvalt tema poole ja muigutas manitsevalt huuli.

Üks mundrimeestest läks hoogsal sammul Alfriedi juurde ja teatas: „Kiirustage, kahe tunni pärast on Vene tankid külas. Siis läheb palavaks. Kiirustage, kui elu armas. Autod ootavad.“ Ta rebis kiivri peast, kummardus kergelt kirstu kohale ja vaatas tähelepanelikult Olivia nägu.

SS-lase põselihased tuksatasid vaevumärgatavalt, kui ta end uuesti sirgu ajas ja kiivririhma truki kinni vajutas. Olivia mäletas seda meest: ühes teises elus oli too päästnud tema elu. Omaenda elu hinnaga. See oli juhtunud Vitebski lähedal Sezalnõi külas. Sama mees, kelle nimi oli siis Dmitri, päästis Olivia põlevast majast, ta oli visanud Olivia põlevast majast välja, aga ise välja ei jõudnud, raske aampalk mattis ta enda alla...

Olivia hüüdis tasakesi oma nurgast: „Dmitri! Ae, Dmitri, onuke!“ Kohkunult pöördusid matuselised tema poole. Keegi hõikas: „Pidage see naine kinni, ta on Vene spioon!“

Olivia võpatas ja hakkas naerma: „Ma lugesin vanausuliste palvet, vana vene itkulaulu algust...“

SS-lane tuli naha krudisedes Olivia ette seisma ja kähistas: „Mida sa siin lobised? Mis kuradi Dmitri?“

Olivia neelatas. „Vale–Dmitri loomulikult.“ Teraskiivris hiiglase nina otsa tekkis sogane tilk, kiivri alt valgusid üle kogu näo vahutavad higiojad, kuid mees ei pööranud sellele mingit tähelepanu, ta muigas rahustavalt ja sosistas: „Ah vale? Noh, siis on kõik korras!“

Olivia rebis oma kleidi küljest siilu sitsi ja hakkas sellega sõjamehe higist nägu pühkima. Ta tupsutas hellalt mehe soonilisi habemetüükais põski, mees neelatas ja sulges silmad. Olivia päästis mehe pingul kiivririhma lahti, rihm oli lõuale sügava vereva triibu hõõrunud. Olivia niisutas keelega hõõrdunud kohta ja puhus õrnalt peale, mees krimpsutas seepeale nägu ja hakkas peaga rapsima. Olivia sakutas meest kõrvast: „Tš–tš–tš, tasa–tasa! Ole hästi tasa, kallis. Ma viin su siit kohe ära, kannata veel natuke.“

Inimesed pöördusid neid vaatama, Olivia nägi kõike kabelis toimuvat nagu kõrgelt ülevalt: ta seisab koos SS-lasega kabeli nurgas; matuselised, nende seas tema mees Alfried, vahivad neid üksisilmi, tumedad vettinud riided ja valged kuivad näod nagu pestud luu. Äkki lõhestas tekkinud vaikust lillas keebis vanaeide kõrgetooniline aaaaaaaaaa-aaaaaaaaaaaaaaaaaaaaa, mis kasvas üle lennuki kriiskavaks ulgumiseks. Lennukid lendasid kolmekaupaga grupis, peaaegu puudelatvade kõrguselt, üle küla ja kadusid pilvemüüri.

Õhutõrjekahurite üksikud haugatused sarnanesid vana peni kohustusliku haukumisega, neid oli piinlik kuulata. Olivia oli eelmisel varahommikul õhutõrjepatareist mööda kõndinud, sõdurid olid teda himuralt vahtinud ja keelt laksutanud. Ta oli meestele lähemale läinud ja neile kena kniksu teinud. Siis veel ja veel, ta oli teinud neile sügavaid kummardusi, siis laskus ta põlvili porisele peedipõllule ja lähenes meestele vaevaliselt vagude vahel ukerdades. Üks hallipäine hauptmann kiirustas talle vastu ja sirutas abistava käe, mehe teine käsi oli mädalekilises sidemes ja pendeldas elutult küljel. Olivia suudles mehe tervet kätt, ta tundis selgesti keedetud havi lõhna. Mees naeratas sõbralikult: „Lapsuke, kes sulle liiga on teinud? Kas jooksid kodunt ära?“ Olivia raputas meeletlikult pead: „Ei–ei–ei, ma tulin teid tänama, et te nii tugevad ja vaprad olete ja meid kaitsete. Ma palun iga päev teie ja teie perekondade eest, et kõigevägevam teid hoiaks. Ja et te surma ei saaks.“

Üks tumedapäine noormees hüüatas: „Ma ei suuda seda uskuda, on see tõesti võimalik? Ma tunnen ju teid! Te olete Olivia Röntgen! Ma lakun sitta selle peale, olen teie pilte ajalehtedes näinud! Kuradi kurat küll, kui ma teie pilti esimest korda nägin, armusin kohe. Kui tore, et te mind vaatama tulite.“

Suurtükiväelased hakkasid Oliviale poolkaares aeglaselt ja kindlalt lähenema. Oliviale paistis, et talle ligineb hall müür. Ta hakkas halba aimates taganema, õnnetuseks aga komistas ühe porikamaka taha ja kukkus selili, ta ei jõudnud end püsti ajada, kohe oli valgete vurrudega hauptmann tema kohal ja

hakkas palavikulise kiirusega mundrinööpe avama, kirudes, et nööpaugud on liiga väikesed ja sõrmed külmast konksus ja kohmetud.

Olivia hakkas värisema, ta kartis ja sulges silmad. Äkki kärgatas pauk, siis kohe teine. Üks mustajuukseline sõdur langetas karabiini. Purustatud peaga hauptmann kukkus põllule maha nagu lastud hiigellind, sinelihõlmad külmas tuules laperdamas. Nii ta seal lebas; tumepunane vereoja, mis väljus mehe kõrvast, rajas endale vulisedes teed läbi pikkade hallide karvade, tegi väikese käänanaku kõrvanibu ümber, milles oli terasest rõngas, ja imbus siis kohevasse niiskesse Ruhrimaa mulda, saades väetiseks järgmise aasta peedisaagile.

Hauptmanni pilk oli igaveseks naelutatud millelegi, mida Olivia praegu ka kõige parema tahtmise juures näha ei saanud. Aga ta igatses väga seda näha. Ta tahtis samuti surra, kohe, selsamal minutil, et jõuda hallipäisele hauptmannile järele ja näha, mida vanamees nüi pingsalt ja üllatunult vaatab.

Olivia tõusis ja tõstis mõlemad käed. Tema peas vasardas ainult üks soov: ma pean siit ära saama, pean minema saama, vanamehele järele, ruttu-ruttu...

Olivia kisendas: „Vastik mustlane, miks sa tapsid minu armastatud hauptmanni! Tapa ka mind, haisev värdjas!“ Olivia karjus sõdurile kõikvõimalikke solvanguid, kõike, mille kohta oli kuulnud, et see mõjub meestele ärritavalt. Ema oli Oliviat õpetanud: ütle mehele, et tal on valged rappuvad reied, vistrikulised õlad ja öösiti kuseb ta alla, see mõjub talle nagu tuline tõrv. Ja kui lisad, et mehel on jalgade vahel tillu, mis tuleb kassi kätte mängida anda, sest muud pole sellega peale hakata — siis on mehega korras. Nii oli ema õpetanud. Nüüd karjuskivi Olivia kõiki neid tarkusi.

Ja mustapäine suurtükiväelane polnud kade, ta virutas rautatud püssipäräga Oliviale kõigest jõust vastu pead, purustades tema lauba nagu küpsise — krõks.

Nüüd oli Olivia vaba, ta tõusis, kohendas seelikut ja sättis juuksed korda, korjas põllult kammi ja prossi. Käigult prossi pluusikaelusesse kinnitades hakkas ta minema mööda konarlikku põldu. Taamal seisis hõre paplisalu, mõned puud olid maha raiutud ja vedelesid risti-rästi langil. Ühel mahalangenud tüvel istus hallipäine hauptmann ja jälgis kahte poissi, kes toimetasid midagi sealsamas lähedal.

Olivia ei saanud päris täpselt aru, mida poisid tegid. Ta kiirendas sammu, aeg-ajalt vaadates üle öla tagasi suurtükiväelaste poole. Ta nägi, kuidas mustavuntsiline oma püssi suure kaarega metsa viskas ja karjuma hakkas. Mees vingerdas maas, nagu tahaks mulla sisse pugeda, tema kisa oli jube. Kaks kaaslast sidusid ta kinni ja panid istuma, toetades tema selja vastu suurtükiratast. Mees karjus edasi ja tagus peaga vastu raudset ratast. Üks sõdur toppis tal seepeale suu poriseid peedipealseid täis ja istus talle näole.

Meestest noorim, päris poisiohtu punapea, viskas sineli ja kiivri maha ning hakkas jooksuma. Jõudnud sillale, karjus ta midagi segast ja viipas meestele. Siis jooksis edasi, eemalt paistis kirikutorn nagu hoiatav sõrm. Ilmselt saatsid teised ta külla jubedat sõnumit viima.

Surmaingel on teel, mõtles Olivia ja naeris, sest ta nägi päris selgesti oma meest Alfriedi ja kujutas täpselt ette, mis nägu läheb mees, kui see punapäine poiss oma uudisega lagedale tuleb. Ta mäletas ema tarkust, et kõik punapead

olevat tehtud ilma armastuseta, lausa vägisi. Sellepärast pididki nad olema erakordselt vastupidavad nagu käsitsi tallutatud juhtnähksed saapad. Olivial oli punapäisest noorsõdurist väga kahju ja ta lootis salajas, et oma äkkviha poolest kuulus Alfried jätab noormehe siiski ellu või lööb ainult vigaseks.

Olivia oli nüüd poistele päris lähedale jõudnud, ta kuulis, kuidas need millegi üle ägedalt vaidlesid. Hauptmann istus puutüvel ja vaatas kõike liikumatult, kuid ainiti ja väga suure huviga pealt.

„Ei, mitte nii... sa teed talle valu... anna ma hoian ise jalgu!“

„Ole vait, näed, kuidas ma hoopis panen... vaat nii!“

Kõrge rohi varjas toimuvat Olivia eest, ta tõusis tasakesi lendu ja maandus jämedal oksal, mis ulatus täpselt poiste pea kohale. Avanenud vaatepildist pidi ta peaaegu tasakaalu kaotama, õnneks sai ühest oksatüükast veel viimasel hetkel kinni. Ta hoidis karjatust tagasi, sest poiste ees kuival heinasülemil lamas ingel, päris tõeline valges rüüs ja tiibadega ingel. Arvatavasti oli ingel veel noor, sest kuidas muidu sai ta siin porises maakohas lebada ja haledasti niutsuda. Olivia märkas, et ingli vasak tiib on ebaloomulikult kõver ja vähimigi liigutus valmistab talle suurt valu. Poisid olid jämedatest kuivanud okstest meisterdanud midagi kandraami taolist, sitkete juurtega olid kinnitatud põikpuud, mis kanarbikuartega polsterdatud. Nüüd tõstsid nad ingli selle vaiksetest protestidest hoolimata raamile. Üks poiss hoidis hellalt ingli tiiba ja seadis selle paremasse asendisse. Raam tõsteti ettevaatlikult üles, kandam oli päris raske, sest poisid vankusid, kui nad aeglaselt liikuma hakkasid. Tihti komistasid nad puujuurtele ja oksarägasse, ent jätkasid visalt oma teekonda. Olivia üllatuseks ei liikunud poisid küla poole, vaid valisid vastassuunas asuva lageda niidu, mille tagant paistis tume metsaviirg.

Vana hauptmann istus endiselt ja saatis neid pilguga. Tema huuled liikusid valuliselt, näis, et mees loeb palvet. Kuid ta nägu oli õnnelik, silmad sädelesid nagu safiirid ja ta kordas ikka ja jälle sosinal oma loitsu: „Colgate... maailma suurim naeratus!“

Olivia taipas, et mees on kaunist vaatepildist segi läinud, ja otsustas hauptmanni tema hämarusse jätta. Ta nägi, kuidas mehed põllule augu kaevasid, vanamehe sineli sisse keerasid ja auku asetasid. Kiirustades aeti muld peale ja keegi ei saanud kunagi teada, et hauptmann kohtus just sel hetkel ingluga, kes talle armsasti ja kutsuvalt naeratas.

Veel nägi Olivia, kuidas küla poolt lähenes peedipõllule staabi must „Horch“, roolis kahvatu näoga Alfried Krupp von Bohlen und Halbach ja tema kõrval õudusest kössis praost Wittenberg, parema käe kaks esimest sõrme kergekuulipilduja päästikut näppimas. Ja loomulikult nägi ta ennast: purustatud otsmikuga naist siruli poriste vagude vahel, jalad laiali, madalad tinased sügisilved kuivanud silmade igavikus peegeldumas.

Poisid olid haige ingluga juba kaugele jõudnud, nende kontuurid ähmastusid iga sammuga ja lõpuks imes madal uduviirg nad endasse. Hall hauptmann sammus vaikides nende kannul. Ta vaatas ainiti ingli haiget sorakil tiiba ja mõtles mingeid omi mõtteid.

Olivial tuli hetkeks kange tahtmine teha kahe suure oksaharu vahele pesa, koht oli selleks nagu loodud. Samuti leidis siin palju pesamaterjali, peenikesi

pikki oksaraage, kuivanud pehmeid kõrsi ja kanarbikku. Kohal, kus ingel oli lamanud, hõljusid mõned pehmed udusuled, nendega olnuks nii mõnus pesa vooderdada. Olivia noppis ühe sule ja pani endale juustesse. Ta kummardus veelombi kohale ja leidis, et see väike valge sulg sobib talle väga.

Ta sammus aeglaselt üle põllu tagasi meeste poole. Praost ja Alfriedi tõstsid Olivia surmukeha parajasti auto kohvri ruumi. Muidugi oli see Alfriedi, selle ilusa korraliku puhta mehe idee, auto istmed olid kaetud lumivalge tallenahaga, neid ei saanud ju ometi veriseks määrida. Praost nuuskas nina, võttis mantli põuetaskust pehmete kaantega vihiku ja kirjutas sinna midagi väga kiiresti.

Alfried seisis juhipoelse ukse juures, parem käsi näo ees, tuul jooksis üle tema siilisoengu nagu iil üle sileda veepinna. Alfried võttis valge siidsalli kaelast ja pühkis oksepritsmeis lõuga ja rinnaesist, siis kontrollis oma välimust ukse küljepeeglist. Oli näha, et mees pole nähtuga rahul, sest uskumatu jõuga murdis ta krigisevat metalli ja saigi peegli kätte, ta viskas selle karjudes porri ja pöördus närviliselt praost Wittenbergi poole.

Praost noogutas rahustavalt ja rebis lehe märkmikust välja. Ta ulatas paberi Alfriedile ja süütas sigareti. Olivia tundis kange türgi tubaka lõhna ja neelatas unevalt, ta oleks nii väga tahtnud praosti sigaretist tubli mahvi tõmmata.

Praost Wittenberg kiskus ühe valge paberilehe neljaks ja võttis teise paberi Alfriedi käest tagasi. Ta tõstis selle silmade kõrgusele ja alustas oma laulva häälega: „Kamraadid! Vastavalt sõjaaja seadustele...“ Metsik kõhahoog ei lasknud tal edasi lugeda.

Alfried kisendas nagu ratta peal: „Viska see kuradi sigaret minema, viska äraaa!“ Ta tormas praosti juurde, rebis sellel pooliku sigareti suust ja viskas eemale.

Olivia rõõmustas, juba jälle oli tema tahtmine sündinud, ja kiirustas kohta, kuhu arvas sigareti kukkunud olevat. Siinsamas see suitseski, just veelombi serval kuival kivikillul. Olivia tõmbas esimese sügava mahvi ja jälgis, mis edasi saab. Ta suitsetas mõnuga.

Praost Wittenberg lõpetas kohtuotsuse ettelugemise: „...kohapeal surma mahalaskmise läbi.“ Kahurväelased, neli hirmunud meest, langesid nagu niidetult põlvili ja palusid armu. Praost kinnitas neile valged paberitükid rinda. Alfriedile see ei meeldinud, ta nõudis, et paberitükikesed tuleb kinnitada laubale. Praost ohkas, kastis paberid vette ja vajutas iga mehe otsmikule valge märklaua.

Siis võttis ta kuulipilduja ja kruvis selle jalad kõrgemaks, vaatas läbi sihiku mehi ja kamandas: „Astuge üksteisele lähemale! Veel-veel, kellega ma räägin! Võtke tihedalt kokku, nagu oleks teil külm. Nii. Valmis olla! Palvetage!“ Praost piilus Alfriedi poole, kes oli hukkamispaigale selja keeranud ja vaatas halle rebenenud servadega pilvi, mis kiirustasid üle maa.

„Tuld,“ ütles Alfried Krupp von Bohlen und Halbach tasa. Kuulipilduja hakkas tärisema ja niitis surmamõistetutel pead õlgadelt. Praost aga tulistas edasi, ilmselt oli päästemehhanismi vedru purunenud; kuulipilduja imes endasse ja tulistas välja terve linditäie. Kui kuulipilduja vaikus, seadis Olivia end minekule. Ta otsustas, et läheb kindlasti homme õhtupoolikul kabelisse oma matusele, vaatab rahulikult üle, kuidas seal kõik on, ja mõtleb siis hoolega läbi,

mida edasi teha. Salamisi igatses ta jälle aknale, majja kanali ääres. Ta polnud seal ammu käinud.

Lillas keebis proua üürgas endiselt aaaaaaaaaa-aaaaaaaaaaaaa... Olivia imestas täiesti tõsiselt, kuidas eidel kopsudesse nii palju õhku mahub. Naise huuled värvusid tasapisi sama lillaks kui tema pitsiline keep ja ta vajus raske ohkega pruunis mantlis mehe käte vahele. Lennukid jõudsid kaarega tagasi ja pikeerisid huilates kabelile. Nad andsid kõigist pardarelvadest kogupaugu, kabeli ümber paiskusid üles hauakividega segatud mullasambad, läks pimedaks nagu pilkane öö. Siis vaibus lennukite müra ja kabelis oli vaikne kui hauas. Kellegi kõht korises ja keegi hakkas sundimatult naerma. Samal hetkel tulid lennukid tagasi.

„Nad tulevad uuesti!“ karjus praost. „Välja, välja siit! Jookske välja!“ Inimesed rüsesid kitsukeses kabelis nagu laboratooriumirodit klaaspuuris, ukseava oli liiga kitsas, naised ja lapsed trambiti jõhkralt jalge alla, valuvõtetega kõrvaldati teelt nooruke vürstinna von Habsburg, kes oli kaheksandat kuud rase. Lõpuks olid kõik väljas ja praost karjus nagu viimsepäeva mängujuht: „Jookske, jookske laiali, kiiresti, kel elu armas!“

Alfried seisis endiselt kabelis ja näppis närviliselt puusärgis lamava Olivia musta pitslinikut. Ta oli murtud mees, ta oli kaotanud oma kõige kallima, naise, keda nii väga armastas.

Olivia kuulis, kuidas mees poolihääli tema endise keha poole pöördus: „Olivia. See on minu süü, et sa praegu siin oled, ma poleks tohtinud sind lasta üksi jalutama minna. Issand, kui mõttetu ja jube see kõik kokku on, kui mõttetu surm... mille nimel? Miks?“

Olivia seisis ja külmetas sealsamas lähedal, peale nende polnud kabelis kedagi, ainult väike jahmunud põldhiir ei suutnud oma silmi Olivialt pöörata. Ta kükitas graniidist jumalaema kaeluses ja muudkui vaatas.

„See oli ju armastus?“ jätkas Alfried. „Muidugi oli. Suur armastus. See oli nagu meri. See oli armastuse meri...“

Olivia vaatas kitsast aknast õue. Teda valdas kahjutunne, et Dmitri oli nagu argpüks kabelist välja tormanud, teadmata, et jookseb välja ainult surma kohtama. Lennuki pardakuulipilduja valang purustas kabeli torni ja ligi sajakilone kivikamakas mattis mehe enda alla samuti, nagu oli omal ajal teinud põlev aampalk Sezalnõi külas.

Olivia vaatas Alfriedi, kes tõmbles ja vappus nutukrampides. Ta läks tasakesi mehe selja taha ja sosistas: „Ainult Kiisu-Ants ei maga, aina luusib kapi taga... tš-tš-tš...“, kohendas oma valget sulge ja astus kabelist välja.

Ta oli jälle vaba, ta võis minna kuhu tahes, peaasi et jälle mõni eelmine elu endast märku ei annaks ja end uuesti elada ei käsiks. Ta vaatas ringi ja imestas.

Hallist ja kõdunevast sügisest oli saanud päikeseline suvi, rohi oli tapva kuumuse käes kõrbenud ja lilled närbunud. Eemalt lähenes pruuniks põlenud poiss eesli seljas, teine loom ohelikuga taga. Tagumisel eesliil oli suur punasesse riidesse mässitud pakk seljas. Olivia tundis metsmee ja kaneeli lõhna. Poiss suitsetas pikka roopiipu ja ümises läbi nina viisi, mis oli sama imal ja siirupine nagu rahat-lukum, millest Olivia oli sunnitud tükikese hammustama, et noort

kaupmeest mitte solvata.

„Osta rahat-lükumi, õnnetu,“ käis kaubitseja peale nagu uni. Poisi silmad olid kummaliselt kalgid, kui ta Oliviale hetkeks otsa vaatas.

Olivia raputas pead ja ütles kindlalt, et ei osta mingi hinna eest seda magusat kraami. Mõtles siis hetke ja küsis: „Kas sul midagi soolast ei leidu? Ma olen väga nälgjane, aga see magus hoia küll kellegi teise jaoks, poiss.“

„Ei, soolast pole mul midagi. Aga külas on, sa võid minuga kaasa tulla, kui tahad. Minu nimi on Abdullah. Kes sina oled?“

Olivia tutvustas ennast ja silitas eesli karedat koonu. Poiss sülitas liivale ja küsis, kahtlusevarjund hääles: „Sa oled valge ja uskmatu naine, kuidas sa meie keelt oskad?“

„Koolis õppisin,“ selgitas Olivia, „ma oskan paljusid keeli, mul on keeltele väga lahtine pea.“ Ja ta ei valetanud, see oli ju tõepoolest nii.

Nad jätkasid teekonda koos, poiss ratsa eesli seljas, Olivia jalgsi tema kõrval. Olivial polnud aimugi, kus nad asuvad, ta ei osanud arvata isegi maa-ilmajagu, see võis olla nii Euroopa kui ka Ameerika, sest poiss rääkis hispaania keelt. Siiski uskus Olivia, et nad on kusagil Lõuna-Ameerikas. Ta ei julgenud seda oma noorelt kaaslaselt otse küsida. Olivia piidles silmanurgast poissi: see oli paljajalu, jalas tugevast riidest püksid, seljas õhuke linane särk. Kaelas rippus peenikese nahkrihma otsas väike kuldmünt. Olivia palus münti näha, poiss võttis talismani kaelast ja ulatas talle. Olivia uuris münti, see oli vana hispaania kuldraha aastast 1248. Ta andis raha poisile tagasi ja küsis ettevaatlikult: „Kust sa selle münti said, mis maa raha see on?“

Poiss seletas tähtsalt, ise aeg-ajalt Oliviale otsa vaadates: „See on meretagune raha, väga vana ja mulle väga kallis.“ Poiss kohmitses sadulatasku kallal ja võttis sealt nahkses ümbrises pudeli, tõmbas punni pealt ja jõi, ümberringi levis teravat uriinilõhna, ta pilgutas lõbusalt silma ja küsis naerdes: „Soovid ka, on sul janu? See on eeslikusi, küll aga võtab väga hästi janu ära.“

Olivia suu oli kuumusest lõhnenud ja keel kuivanud, ta võttis pudeli ja rüüpas ettevaatlikult paar piiska. Joogi mõju oli üllatav, Olivia keha puhkes nagu uuesti õitsele ja suhu jäi erakordselt värsket maitset, justkui koidu ajal nopitud piparmündist.

„Ma ütlesin ju,“ naeris poiss rõõmsalt, „asi pole sugugi nii hull, nagu alguses paistab. Varsti jõuame külla, kas näed seda oranži lippu mätipul? Seal ootavad meid minu isa ja ema, teen sind nendega tuttavaks, saad meil oma-inimeseks. Mis su nimi on?“

„Alles ütlesin sulle, kuidas sa siis ei mäleta?“

Abdullah naeris jälle, hakkas lækastama ja pidi sadulast peaaegu maha kukkuma. „Muidugi ütlesid, nüüd tuleb meelde küll. Olivia. Aga sa pead teadma, et mul ei ole peas kõik korras. Minu isa armastab kogu aeg korrutada, et mul olevat peas suur segadus. Kas see häirib sind väga?“

Olivia silmitses oranži lippu, mis mäel lipendas, ja vangutas aeglaselt pead: „Ei, Abdullah, kõik on hästi, ole rahulik, see ei häiri mind. Mul on tunne, et ma ei saa sinuga kaasa tulla, aga hoopis teistel põhjustel. Kuidas sa saad mind kutsuda, sa ei tunne mind ju üldse? Kas sa teed alati nii, kui kohtad võhivõõrast inimest? Näed ja kutsud kohe endaga kaasa, oma vanematega tutvuma? Pealegi

oled sa veel päris laps, kui vana sa oled?“

„Seda ma küll sulle öelda ei oska,“ naeris Abdullah ja surus kannad ägedalt eesli külgedesse. Eesel hakkas traavima ja mõne hetke pärast kadus ratsanik ruske kaljunuki taha.

Olivia seisis kuumas tolmus, tal ei olnud peas ühtki mõtet. Päike kõrvetas, Oliviale tundus, et üks päikesekiir keerdub sisinal tema ajju nagu hõõguv kuldne traat, praegu oli see talle isegi meeltemööda. Viimasena nägi ta päikeselõõsas krõbedaks kuivanud valgeid anemoone, siis hajus kõik kuldsele pilvele.

Olivia ringutas mõnusasti, ta oli hetk tagasi ärganud. Aeglaselt avas ta silmad ja kohe meenus, et tuleb minna Friedrichit vaatama. Friedrich oli tema abikaasa, temast kakskümmend kuus aastat vanem ja St. Teresa haiglas mao-vähki suremas.

Viimased poolteist kuud oli ta käinud igal hommikul meest vaatamas, tegelikult küll rahustamas, sest mees teadis, et sureb üsna pea.

„Millal lõpp tuleb?“ küsis vanamees alati, kui Olivia palatisse astus. Olivia naeris rõõmsalt: „Mu kallis papi, kõigepealt öeldakse ikka ilusasti tere ja alles siis tulevad need muud asjad. Noh?“

„Tere, Olivia.“

„Aga kuhu „päike“ jäi?“

„Tere Olivia, mu päike,“ kähistas Friedrich ja sulges silmad.

Olivia võttis korvist jogurtipudeli ja kalapuljongitermose. „Ma lõikasin värsket tilli ka sisse, see maitseb ju sulle, mu päike?“

„Jah, see maitseb mulle väga.“ Friedrich upitas end ülespoole, Olivia kohendas patju, seadis mehe mugavamalt istuma. Friedrich neelatas valulikult. „Õigem oleks öelda, et lõhepuljong maitseb mulle väga. Ma ei saa enam süüa, miski ei seisa sees. Aga tilgutit ei luba ma endale panna. Minu meelest on nii alandav lasta endale voolikuga toitaineid sisse pumbata, ega ma auto ole. Vähemalt niikaua, kuni mul veel mõistus peas püsib, ei luba ma seda teha.“ Vanamehe hääl värises, aga sõnad olid otsusekindlad ja pilk selge. Vanamehe silmad särasid hämaras palatis.

Friedrich rögistas kurgu puhtaks ja vaatas Oliviale tähelepanelikult otsa. Olivia vaatas rahulikult vastu ja ootas. Ta tundis oma meest väga hästi ning teadis, mis nüüd järgneb.

Friedrich näppis kahvatute sõrmedega oma villast tekki ja hakkas tasa rääkima: „Ma näen juba mitu ööd järjest ühte ja sama und. Olen väike poiss ja vaatan magamistoa aknast välja. Isa ja ema magavad, aga minul ei ole und, miski lausa tõmbab mind akna poole ja sunnib seda avama. Ma teen akna mõlemad pooled lahti... Kas sa kuulad mind, Olivia?“

Olivia silitas mehe kätt. „Kuulan. Räägi rahulikult, meil on nii palju aega. Terve elu.“

Friedrich naeratas kurvalt: „Jah, terve elu. Küsisin doktor Hegeli käest, palju mul on elada jäänud. Aga see poiss keerutab, ta ei öelnud mulle midagi konkreetset. Liigutas ainult niiviisi kätt.“ Friedrich matkis doktor Hegeli žesti.

Olivia naeris. „Hegel on väga viisakas, pealegi ei luba arstietika patsiendile täit tõtt öelda. Räägi parem unenäost. Mis edasi sai?“

„Seisan aknal ja ootan midagi. Ma ei tea, mida ma ootan. Aga seda tean

täpselt, et pean akna all olema ja m i d a g i v o i k e d a g i ootama. Taevas on selge, tähed paistavad väga eredalt, kuud pole. Ja siis näen äkki tumedat varju, mis vastasmaja seinast kiiresti üle libiseb. Näen seda hetkeks ega saa täpselt aru, mis see on. Ja siis tuleb ta tagasi, ma näen teda väga selgesti ja väga lähedalt. Nüüd näen ja tean, et see on..." Friedrich pani käe suule ja vaatas paluvalt Oliviale otsa.

„Mida sa nägid, kes see oli? Tegi ta sulle midagi, räägi edasi, ma olen ju sinu juures ja kõik on väga hästi, tš-tš-tš.“

„See, kes öises taevas lendas, oli ahm.“

„Ahm?!“

„Jah, ahm. Kaljukass. Ta lendas hääletult, käpad laiali, mu aknast mööda ja vaatas mulle otsa. Siis tegi ta väljaku kohal tiiru ja kaugenes, aga ma nägin teda kogu aeg. Ta tegi ringi ümber Püha Anna kiriku torni, lendas üle pargi ja tuli tagasi, ta lendas otse mulle peale... Tema silmad olid nagu tähed. Ma võtsin tal tagakäppadest kinni ja klammerdusin neisse, edasi lendasime juba koos. Ahm nurrus tasakesi, tuul vihises kõrvus, ma ei julgenud alla vaadata ja surusin nina ahmi pruunidesse pehmetesse karvadesse, ahmi lõhn pani mul pea ringi käima, mul oli nii kohutavalt hea ja õnnelik olla, ma olin nii õnnelik, et hakkasin õnnetundest karjuma... ja ärkasin omaenda karjumise peale. Kohe oli ka doktor Hegel siin ja tegi mulle rahustava süsti. Kõige kummalisem on aga see, et mulle tundub, et see ei olnudki uni.“

Olivia vidutas silmi: „Ei olnudki uni? Mis see sinu arvates siis oli?“

Friedrich sirutas mõlemad käed Olivia poole: „Nuusuta, ma ei ole täna hommikul veel käsi pesnud. Neil on ahmi lõhn küljes.“

Olivia nuusutas mehe sõrmi, aga ei tundnud mingit erilist lõhna, tavalised haigla eetrilõhnast läbiimbunud käed. Ta raputas kahetsevalt pead: „Mina ei tunne küll midagi, aga mis siis. See oli väga ilus lugu ja loodan, et see juhtus sinuga tõesti päriselt, mitte unes. Muide, kuidas ahm välja näeb, ma ei ole teda kunagi näinud?“ Olivia teadis, et nüüd tuleb seda küsida, tal oli tekst pähe kulunud, sest täpselt sama dialoog kordus neil igal hommikul juba kaks kuud, sellest päevast peale, mil Friedrich haiglasse toodi.

Olivia oli ahmi kohta kõik kuni peensusteni välja uurinud, toitumistavadest kuni paaritumise ja poegimiseni välja. Ta oli spetsiaalselt sõitnud loomaaeda, et ahmi fotografeerida ja mõõta, lahked loomaaia töötajad olid tal lubanud isegi puuri siseneda, sest loom oli üllatavalt vagur ja inimsõbralik. Ahm vaatas Oliviale vandeseltslaslikult silma ja liigutas ninasõõrmeid, aeg-ajalt näitas loom oma roosat keeleotsa ja tõusis tagajalgadele. Olivia uuris ahmi tagakäppasid ja avastas, et sealt oli karv märkimisväärselt kulunud, nagu oleks loom raudades kinni olnud, kuid sama hästi võisid need kulunud kohad tekkida kahest pigistavast käest...

Friedrich katkestas Olivia mõttelõnga: „Ahm on päris suur, hästi karvane ja soe... ta lõhnab vaarikate ja meloni järele, ma tunnen praegugi enda juures seda lõhna. Ahm sööb kalu ka, mina süüa ju ka lõhesuppi.“

Vanamees tõusis otsustavalt voodist üles ja võttis Olivial õlgade ümbert kinni. „Palun vii mind loomaaeda. Ma usun, et meie linna loomaaias on ka ahm olemas. Lähme teda vaatama. Kohe praegu, vii mind sinna!“

Friedrich võttis voodiotsalt pintsaku ja püksid, valge triiksärk ja lips olid seinakapis. Ta riietus palavikulise kiirusega, kastas vatitupsu piiritusse ja puhastas kingi, need särased nüüd nagu uued, seadis lipsunõela paika ja kammis juuksed ning oligi minekuvalmis. Ta värises kergelt ja Olivia pidi teda küünarvarrest toetama.

Nad läksid kikivarvul ukseni. Olivia kuulatas teraselt, koridoris oli vaikne. Ta vajutas tasakesi lingile ja piilus ukse vahelt, pikk kolmanda korruse koridor oli nagu välja surnud, kuskilt ei paistnud hingelistki, tee oli vaba ja nad võisid minna. Olivia ja Friedrich kiirustasid lifti juurde, see oli majanduslift, kuhu koguti määrdunud voodipesu, nad sõitsid koos musta pesu kuhilaga alla keldrisse, kus asus pesumaja. Kogu kelder oli täis kuuma niisket auru, auru-pilvede sees liikus paar pesunaist nagu hallid viirastused. Naised rääkisid rämeda häälega ühe patsiendi veidrustest, Olivia ei saanudki täpsemalt aru, nad ruttasid tagauksest haigla hoovi. Plekiga ülelöödud suur värav oli avatud, Olivia ja Friedrich astusid takistamatult tänavale.

Olivia pani tähele, et Friedrich masseerib vasakult poolt oma rinda ja oigab tasa. Friedrich vaatas talle süüdlaslikult otsa ja sosistas: „Meil hakkab kohe kiire, mul on selline tunne, et süda lõhkeb sees. Metsik valu, keegi puuriks nagu noaga. Näe, takso...“

Olivia hakkas salliga vehkima, kollane takso vähendas kiirust ja lähenes neile aeglaselt, tegi seda nagu umbusklik loom. Jõudnud nendeni, jäi auto seisma ja uks avanef. „Kuhu te sõita soovite?“ Mustanahalise juhi näol oli kahtlustav ilme, ta silmitses teraselt kummalist paari. Olivia vaatas Friedrichit ja ennast kõrvalt ning mõistis taksojuhi hämmeldust ja tõrksust. Must mees ei suutnud muiet varjata.

Jonathan Wilkins (42), seletuskiri: „Võtsin selle paari peale St. Teresa haigla nurgalt. Naine vehkis rätikuga nagu pöörane ja hüppas mulle peaaegu rataste alla. Vanamees oli nagu surmavari, hoidis aiaid kinni ja oigas. Naisel paistis kaelalt imelik arm, selline, nagu oleks tal pea maha löödud ja siis jälle otsa pandud. Alguses arvasin, et vana on tüdruku isa. Naine palus, et ma viiksin nad zooparki. Ütlesin, et see on väga pikk sõit, et tahan raha ette. Nad olid sellised kahtlased. Pealegi kartsin, et vana viskab sõidu ajal vedru välja, ta oli täitsa läbi omadega. Naine näitas sajadollariliste pakki. See ehmatas mind päris ära. Aga raha on raha, mõtlesin. Ja võtsin nad peale. Ja hakkasime siis sõitma. Naine istus vanamehega tagaistmele, vana istus minu taga. Naine käskis muusika kinni panna, sest tema abikaasal on väga halb... Ma ei suuda edasi kirjutada... Siiski — sellel naisel oli valge udusulg juustes ja eriline nimi, vähemalt nimetas vanamees teda nii: Olivia.“

Olivia vaatas enda kõrval pooleldi lamavat Friedrichit ja lootis kõigest hingest, et mees peab loomaiani vastu. Friedrichi laup pärlendas vaevahigist ja rinnakorv tõusis ja vajus lõõtsutava hingamise rütmis. Veretute huulte vahelt ilmus aeg-ajalt roosakas mull ja silmad vesitsesid. Friedrichi pilk eksles, peatudes kord taksojuhi voldilisel põetud kuklal, kord pilgeni täis tuhatosil, siis otsisid ta ahastust tulvil silmad Olivia omi, et need kohe jälle kõrvale jätta ja taevasse kinnitada. Friedrich näis taevast midagi otsivat ja rohkem kui üks kord sosistas ta ka otsitava nime: „Ahm... ahmike...“

Olivia süütas sigareti ja pistis selle Friedrichi huulte vahele. Mees tõmbas ahnelt kanget „Caporali“ kopsudesse ja rahunes, ta lasi lipsu lödvemale ja avas kaeluse; vasaku käega südamekohta masseerides küsis ta Olivialt: „Aga mis me siis teeme, kui teda ei ole? Kui ta läks üksi ja jättis mind maha?“

Olivia avas suu, ent Friedrich jõudis temast ette: „Ära ütle seda tš–tš–tš–i. Mitte praegu, kallim. Ütle, kas ta on seal ja ootab mind?“

Olivia keeras akna lahti, viskas sigaretiotsa tuulde ja sulges silmad. Nad möödusid parajasti „Shelli“ bensiinjaamast, keegi kobakäpp oli ühe tankuri vooliku lohakalt oma auto paaki paigaldanud ning kogu betoneeritud väljak, mis bensiinist ujus, oli sekundi pärast leekides. Hooletu autoomanik jooksis nagu elav tõrvik kiirteele, tegi veel mõne ebakindla sammu ja varises siis kokku.

Taksojuht kohendas tahavaatepeeglit ja lisis kiirust, korrates nagu päheõpitud koolitükki: „Oh, mu jumal küll. Oh, mu jumal küll. Oh, mu jumal küll.“ Olivia ei saanud aru, mis mehel viga on. Ka Friedrich polnud midagi märganud, teda üllatas taksojuhi soigumine. Ta kummardus ettepoole ja puudutas juhti õlast, armatuurlaual nägi ta taksojuhi nimesilti: „Kuulge, Jonathan, mis teie arvate, kas mind oodatakse loomaaias või mitte? Õelge ainult ei või jaa, muud ma teilt ei palu.“

Olivia nägi, kuidas neeger neelatas. Ja siis ütles mees Friedrichile: „Ainus, mida ma tean, on see, et sa oled suure jama sisse sattunud, vanamees! Ja meie sõidame praegu kolmekesi politseisse. Te olete kriminaalkurjategijad ja saate teenitud karistuse. Ja nüüd soovitan teil vait olla, sest kõike, mida te ütlete, võidakse kasutada teie vastu!“ Taksojuht võttis kindakastist revolvi ja vinnastas selle. „Ma räägin väga tõsiselt, näed, mis asi see on? Kas sa tead, mis see on, vanamees?“

Olivia sakutas Friedrichit kuuevarrukast ja tõmbas mehe seljatoe najale tagasi. Ta pöördus taksojuhi poole: „Jonathan, millest te räägite? Kes on kurjategija? Minu meelest olete see teie, hirmutate kliente relvaga, milles te meid õigupoolest süüdistate? Sõidame tingimata politseisse, aga enne käime loomaaias ära. Ja siis politseisse.“

Taksojuht kisendas: „Te lasite bensiinjaama õhku, te olete terroristid ja lähete elektritoolile. Te olete vägivaldsed ja kõik, kõik!“

Olivia kummardus Friedrichi kõrva juurde: „See must poiss on segaseks läinud.“ Friedrich võpatas ja vaatas ehmunult taksojuhti, siis Oliviat: „Mis me nüüd teeme? Sa tead ju, et ma pean tingima loomaaeda saama.“

Olivia tegi kiire liigutuse, võttis taksojuhil mõlema käega kõvasti peast kinni ja hakkas pigistama, ta pigistas järjest tugevamini, kuni mõlemad põidlad ragisedes mehe pealuuse tungisid. Kõik õnnestus suurepäraselt, Olivia oli kohe alguses mõistnud, milles asi. Taksojuht oli sattunud ajavahesse, mõnikord juhtus seda, enamasti taksojuhtidega, siis, kui nad punase tule ajal üle ristmiku kihutasid ja uljalt signaalil üürata lasid.

Sõber Jonathanil oli see seiklus tegelikult alles ees, see juhtus temaga täpselt kuus aastat, neli kuud, kaksteist tundi, seitse minutit ja kaks sekundit hiljem. Ja kaks tundi hiljem kirjutatakse tema nimi linna aukodanike raamatusse ja politseiprefekt kinnitab tema rinda teenetemärgi.

Aga mitte praegu, praegu kõrvaldas Olivia lühise Jonathan Wilkinsi

mustast peast ja kohe sai mees jälle õigesse ajahetke tagasi ja temaga oli jälle kõik absoluutselt korras. Olivia pühkis verised käed paberservjetiga puhtaks. Jonathani peas polnud näha mingit märki, et alles äsja oli seesama ümar kolp avatud; ta lasi üleolevalt vilet ja piilus aeg-ajalt peeglist Friedrichi poole, kellel oli järjekordne nõrkushoog.

Eemalt paistsid juba loomaaia suured punased tähed, taksojuht tahtis parkimisplatsile keerata, kuid Olivia surus mehele paberrahapaki pihku ja nõudis, et sõidetaks peavärvast sisse. Neeger pööritas ehmunult silmi, aga rahasumma oli suur, suurem kui ükski neist, mida ta eales käes hoidnud — silma järgi vähemalt paar tuhat dollarit, isegi rohkem. Wilkins oli omal ajal töötanud rohupoe kassas ja oskas paberraha koguseid palja silmaga päris täpselt määrata. Ja paari tuhande kulli eest sõitmuks ta kas või tulle, hetkeks.

„Okei, pange paar sajalist juurde ja teeme ära. Kas jääte siia või sõidame koos linna tagasi?“

Olivia andis raha juhile ja silmitses Friedrichit, mees oli liikumatult istmenurka vajunud. Jonathan andis gaasi ja rammis loomaaia peavärvast, mis polnud õnneks lukustatud, kihutas üle muruplatsi ja siis raginal läbi kibuvitsaheki. Ta karjus: „Kuhu ma sõitma pean, kurat? Kuhu te tahate minna, idioodid?“ Raharull õhukese särgi rinnataskus oli ta täiesti segi ajanud, ta ümises, kiljus rõõmsalt, söimas ja oigas.

Friedrich avas silmad ning ütles kõva ja selge häälega: „Põruta otse edasi, hüljeste basseini juurest keera paremale, kaelkirjaku juures pea kinni. Sealt läheme juba ise. Rahulikult ja jala. Said aru, Jonathan?“

„Sain, sain, kõik on okei, vanamees!“ Jonathan tõi kuuldavale peene kiljatuse ja kordas muudkui: „Sain aru ja jätan meelde, vaat sedasi, vanamees!“

Õnneks polnud loomaaed veel külastajatele avatud, surmapõlgav sõit mööda kõnniteid ja lilleklumpe oleks nõudnud nii mõnegi loomaarmastaja elu. Nüüd purunes pöördel hilinemise tõttu vaid üks hiiglaslik skulptuur, mis kujutas hüppavat puumat; Jonathan naeris ainult ja andis gaasi. Lõpuks jõudsid nad kaelkirjakute juurde ja takso pidurdas järsult. Jonathan kargas välja ja avas galantselt ukse: „Olge lahked, siin need teie kaelkirjakud nüüd ongi.“

Olivia palus, et ta aitaks Friedrichi autost välja tõsta. Eemalt lähenes neile tumerohelises mundris valvur, keskealine punapäine naine. Valvur hüüdis midagi ja lehvitas käega. Olivia ja Jonathan asetaskid Friedrichi murule, Jonathan istus jälle rooli ja tagurdas auto tulbipeenrast tagasi punase killustikuga kaetud jalutusteele. Samal hetkel jõudis valvur auto juurde ja rebis ukse lahti: „Te peate mind peale võtma, mul on tööpäev läbi ja ma tahan linna minna.“ Vastust ootamata istus ta autosse. „Buick“ sööstis möirates kohalt, hetkeks vilksatas lahtisest külgaknast juhi õnnelik nägu, siis kadus takso killustiku rabisedes elupuuheki taha.

Friedrich upitas end üles, Olivia puhastas ta riideid ja toetas teda kaenla alt. Friedrich oli väga kärsitu: „Hakkame nüüd astuma, meil on väga vähe aega.“

Oliviati oli alati imestama pannud mehe lihtsus ja rahu, see kohati primitiivsusse langev rahu ja mõtete lihtsus. Friedrich rääkis peaaegu alati lühikeste lausetega nagu mõni möödunud sajandi talumees või sepp, ta ütles

ikka vaid seda, mis oli kõige tähtsam.

Friedrich kobas taskutes, leidis viimaks otsitava ja ulatas Oliviale luupeaga noa: „Ole kallis, lõika mulle sealt hekist üks tugev kepp. Mul on kepile toetudes lihtsam käia. Siis jõuame päris kindlasti kohale. On mul õigus, Olivia?“

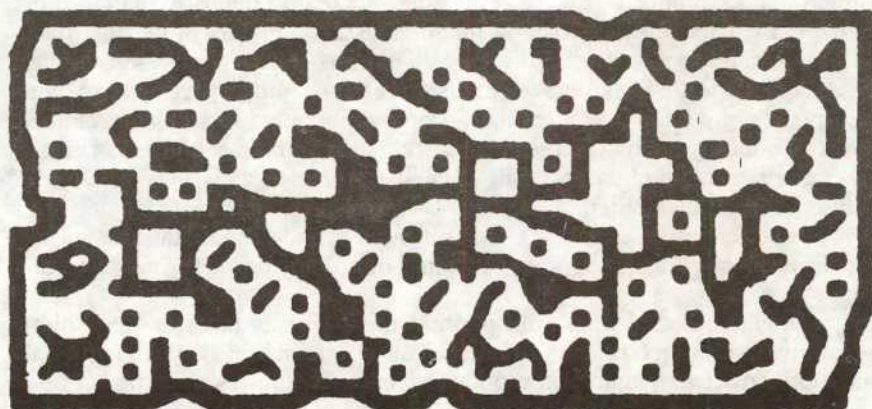
Olivia lõikas elupuu küljest tugeva sirge oksa, nuga oli väga terav ja lõigata lihtne, puu lõhnas, koor tuli hästi ära ning kepi jäme kõver ots sobis oiavaliselt Friedrichi pihku, kepp oli mehele nagu loodud. Friedrich vaatas elupuust voolitud keppi rahulolevalt ja tõstis selle üles nagu mõõga, ta näitas kepiga suunda: „Ja nüüd lähme ahmide külla!“

Nad hakkasid tasakesi astuma, näis, nagu juhiks ingel eksinud inimlapsi läbi pilkase öö uue ja valge maailma poole, nende nägudel oli just see kohkunud, üllatunud ilme, millega vaadatakse senitundmatut ja imelist elu, mis peaks tegelikult juba lõppenud olema, aga on alles ees, kohe–kohe algamas.

Nad möödusid mitmesaja-aastasest tammepuust, väike valge sildike teatas, et puu on riikliku kaitse alla võetud. Friedrich silitas tamme pähklikku koort ja vaatas Oliviale otsa: „Ole kallis, anna mulle nuga.“

Olivia tõmbas noa tupest. Friedrich võttis selle enda kätte, hingas terale ja lõi siis noa silmade kõrgusele puusse; tera tungis sügavale tamme sisse ja jäi sinna kindlalt pidama. Friedrich osutas noale: „Vaata seda nuga. Tera on ilus ja haljas, sa ei näe seal ühtki plekki ega roosteraasu. Kiiskab päikeses nagu peegel. Pane tähele, kui minuga peaks kunagi midagi juhtuma, mingi õnnetus või häda, siis muutub tera kohe — läheb tuhmiks ja kattub roostega. See nuga on tähtis informaator, kannab teda alati endaga kaasas.“ Mees tõmbas noa puust välja ja andis Oliviale tagasi ning nad jätkasid teekonda.

Nad ei pööranud tähelepanu loomadele, kes neid oma puuridest uudishimulikult vaatasid ja iga sammu omas keeles kommenteerisid, sest eemalt paistis juba traatvõrguga ümbritsetud kaljukoobas, kus Friedrichit ootas uus sõber ahm, vapper öölendur ja seltsiline tähistaeva mõõtmatus avaruses. Teda ennast polnud veel näha, aga Friedrich oli täiesti kindel, et ahm ootab ja teeb ettevalmistusi nende pikimaks lennuks sinna, kust harilikult kunagi tagasi ei tulda.

ÕÕ SURNUAIAL

Raivot kasvas vanaisa. Tema vanemad olid olnud misjonärid ning jäid ühel Aafrika-retkel kadunuks. Võib-olla olid nad kusagil veel elus ja pöörasid kannatlikult neegreid ristiuku, ravisid nende haavu ja plaasterdasid auke ihus. Aga võib ka olla, et nad olid surnud. Ei usu, et ära söödud — kes see tänapäeval ikka inimest sööb? Kohtumine kannibaliga on haruldane nagu loteriivõit. Miks pidanuks just Raivo vanematel näkkama? Kui nad surnud olid, küllap siis ikka ka auga maha maetud. Sest kui inimest maha ei maeta, siis ei võta paadimees Charon tema hinge oma lootsikusse ega vii teisele kaldale. Aga mida on ühel hingel teha siin kaldal? Mitte midagi.

Raivo ei teadnud neist asjust midugi vähimatki, polnud oma vanemaid iial näinud ja misjonäri elukutsestki oli tal vaid õige ähmane ettekujutus. Enamasti ajas ta juttu oma vanaisaga, kes oli päris vana mees. Vanaisa armastas Raivot väga. Nad elasid tillukeses korteris — õige vaeselt, sest vanaisa töö ei käinud ja palka ei saanud. Ainult pensioni, aga kauaks selleks jätkub? Siiski oli Raivol alati kõht täis ja puhast riie seljas. Vahel ostis vanaisa ka maiustusi, ja mõnikord koguni raamatu. Õhtutundidel luges Raivo raamatut valjusti ette, kuna vanaisa silmad olid juba kehvad. Televisorit neil polnud, sest niisugune riist maksab palju.

Kui Raivo oli kaheksateistkümneaastane, jäi vanaisa haigeks. Ta lebas voodis, silmad kinni ja käed jõuetult rinnal. Aeg-ajalt paotas ta siiski oma lauge ning silmitses kurvalt Raivot. Ta ei tahtnud surra, vaid näha Raivo lapsi ja hoolitseda nende eest, nii nagu oli hoolitsenud Raivo eest. Aga seda polnud talle antud. Pärast nädalast haigust vanaisa suri.

Raivo nuttis. Keegi pealt ei näinud ja seega ei pidanud häbenema. Ta avas ka vanaisa kapi, kus lebasid üksteise peal vanaisa vähesed rõivad — kõik puhtad, nõelutud ja hoolikalt kokku pandud. Raivo vaatas neid ja nuttis veel.

Vanaisa maeti maha ning küllap viidi ta hing sinna, kus on hinge koht. Enne surma oli vanaisa Raivole öelnud, et kui häda käes, tulgu Raivo siis julgesti tema hauale ja küsigu nõu. Ilma vanaisata pole ju kerge elada. Ja tõepoolest — varsti oligi Raivol kitsas käes. Tal sai raha otsa. Ainus väljapääs, mida Raivo nägi, oli minna vanaisa kalmule ja seal nutta. Ta läks ja nuttiski.

„Miks sa nutad, Raivo?“ küsis vanaisa hauast.

„Mul pole raha süüa osta, vanaisa,“ ohkas Raivo. „Aita, anna nõu!“

„Kas mina oskan siis sulle sellises asjas nõu anda,“ vastas vanaisa kurvalt. „Ma olen ise kogu oma elu vähesega leppima pidanud, peost suhu — nii mu päevad möödusid. Tõsi — lausa nalga ma ka ei näinud, aga tööd sai murtud

mehemoodi. Kuhu mu tervis jäi? Ikka tööpingi taha. Ega sinulgi, Raivokene, muud üle jää kui tööle minna. Oled noor, vilumusteta, palju sa palka ei saa, aga leiva jaoks jätkub.“

„Rumalus!“ ütles üks teine surnu kõrvalhauast. „Seni kuni poiss mingi tööotsa leiab, on ta kringliks nälgunud. Mis sa ootad! Mine aga vargile!“

„Ole vait!“ müristas surnud vanaisa, aga tundmatu koolnu jätkas libe-keelset ässitamist:

„Poed on kaupa täis, vehi midagi sisse ja müü turul maha. Nii see raha tuleb, millest siis teised inimesed sinu arvates elavad? Vargusest ikka! Topi põue, mis mahub, ja sa oled omadega mäel! Ning ei peagi leivajunni närima, võid tordi osta!“

„Ära kuula seda paharetti!“ manitses vanaisa. „Ta on inetut surma surnud mees, kusi vastu kõrgepingeliini ja sai sealt siraka. See ta maha tõmbas. Nüüd ei saa ka mulla all rahu, muudkui lorab ja hullutab elavaid.“

„Mida ma loran!“ irvitas paha surnu. „Ma räägin õigust! Mine ruttu, poiss, poed on veel lahti! Varasta mõni pintsak või muu hilp ja sa võid juba homme turul leti avada. Ja siis hakkab raha taskusse voolama, nii et püksid venivad välja.“

Raivole hakkaski kurja laiba nõu meeldima. Nii lihtne ja hõlbus tundus see! Vanaisa laitis küll, aga ise aidata ei osanud, seega targutas niisama tühja. Raivo läkski vargile.

Ta valis välja suure kaubamaja, võttis müügisaalist kaks pintsakut ja lipsas kabiini — justkui neid selga proovima. Peeglist vaatas Raivole vastu kõhn noormees. Raivo pilgutas endale silma — läbi on näljapäevad, jõukus roomab ligi, peagi punetavad põsed ja läigib karv! Peagi on Raivo rikas! Varsti sõidab ta autoga ning läheb ka lõbumajja!

Raivo toppis ühe pintsaku püksi, teise aga riputas asjaliku näoga riidepuule tagasi. Tiirutas veel veidi ja läks uksest välja. Pintsak püksis andis signaali. Turvamehed elustusid ja söötsid Raivot püüdma, müüjad hüüdsid politseid. Raivo hüppas siia, kargas sinna, kukkus lõpuks pea ees vaateaknasse ja terav klaas kooris tal naha maha. Verd jooksis mulinal, kerjus uulitsal löi trummi.

Paar tundi hiljem kohtame Raivot taas surnuaial. Talle on ümber kedratud mitu rulli sidet ja ta lonkab. Miks pole ta vangis? Vahest hakkas seaduse teenritel poisist kahju, ta ju nii noor ja isegi õnnetu. Raivol oli karistus juba käes, milleks vigast veel soolaputkas vintsutada? Ka kuritegu polnud teab mis raske, alles paar päeva tagasi oli keegi sissesõitnu tapnud ära oma kaksteist joomakaaslast ja nende kehaosi vabariigi pealinna mööda laiali laotanud. Sellise vägiteo kõrval tundus Raivo pisikelmus päris tolmuna.

Seepärast kõndis Raivo taas kalmude vahel, ise sidemeis kui mummia. Üks vananimene oli tulnud oma sugulase hauale, ta nägi Raivot ja tal hakkas halb. Önn, et vanainimese platsil seisis väike valge pingike. Vananimene istus sellele ja püüdis rahuneda. Tasapisi hakkas süda aeglasemalt lööma, siis veel aeglasemalt. Ja siis veel aeglasemalt! Vanainimest haaras uus hirm — kas nüüd jääb süda päris seisma? Ei saagi enam tagasi koju, surengi siia sugulase hauale, mõtles ta. Ei, süda löi siiski edasi. Vananimene hakkas rehitsema.

Raivo aga kõndis taadi kalmule. Eks tal olnud natuke häbi. Vanaisa keelas ju vargusega õnne katsuda, tema, Raivo, oli aga sõnakuulmatu, ja näe, mis sai! Ei tea, mis vanaisa ütleb? Ennemalt, kui Raivo oli väike, tavatses vanaisa teda üleannetuste eest tutistada, aga nüüd oli vanaisa mulla all ja ohutu. Raivo enesetunne paranes. Ta läks ja rääkis vanaisale juhtunust.

Võõras kuri surnu hakkas vastikult itsima, aga vanaisa ohkas paar korda sügavalt, enne kui vastas. Ju tal oli ühtaegu Raivost kahju ja samas piinlik, et lihane pojapoeg on halvale teele kaldunud.

„Näed nüüd, Raivo!“ ütles ta. „Nii läheb, kui hakkad vargusega leiba teenima. Ülekohtuga kaugele ei jõua. Aus töö on see, mida ei tule iialgi häbeneda, aga kuritegu ei too kellelegi õnne, määrib ainult nime.“

„Sa püüa parem pussitada ja inimestelt raha röövida,“ õpetas kuri koolnu. „Varas ongi lahja sell, vaat mõrtsukas on teine tubak!“

„Pea meeles, Raivo, kui sa seda nõu kuulda võtad, siis sa enam minu pojapoeg ei ole!“ ähvardas vanaisa. „See närakas tahab sind vangimajja saata. Küllap on tal kahju, et ta ise elu jooksul sinna ei jõudnud, nüüd mürgitab noort inimest!“

„Ära niutsu, mäger!“ ülbitses tige laip. Nad hakkasid vanaisaga sõimlema, Raivo seisis õnnelt ega osanud midagi kosta. Pimenes. „Vaja hakata koju minema,“ arvas Raivo. Ja korraka oligi ta teel. Aga pärast esimesi samme taipas Raivo, et ei oska enam kalmistult lahkuda. Igal pool olid võõrad hauad. Ühe obeliski peal seisis staabikapten Kaku nimi. Raivo haavad hakkasid tunda andma, ta ihkas koju, ihkas voodisse.

Edasi, edasi, edasi! Juba oli saabunud öö. Ümberringi üksnes võõrad hauakivid — Malm, Peegel, Tekk, Riiul, Leib, Sai, Saaremets, Kelder, Filimonov, Paramonov, Maratonov, tundmatu madrus, Kult. Ja jälle staabikapten Kakk. Raivo jooksis lausa. Ühelt hauakivilt paistis ainult eesnimi — Afanassi. Jälle need Riiul ja Paramonov. Ja muidugi staabikapten Kakk! Raivo uuris seda obeliski lähemalt. Staabikapten Kakk oli surnud 100-aastaselt.

Tund aega hiljem sattus ta taas staabikapteni kalmule. Raivo istus seal veidi ja puhkas, uuris taevatahti, avastas Suure Vankri, kuid ei osanud seda kuidagi kasutada. Raivo vaatas ka puid. Sammal ei kasvanud kõikjal, ainult ühel pool tüve. Ainult — kas põhja pool või lõuna pool? Ja kummal pool on Raivo kodu? Äkki hoopis idas? Aga kas sammal kasvab idas? Kes küll vastaks? Staabikapten Kakk? Ei, tema oli vait.

Raivo tõusis ja jooksis, pea laiuli otsas, veel paar ringi mööda kalmistut.

Leiaks kas või vanaisa haua! Saaks nõu küsida. Vanaisa oli olnud eluajal kõva orienteeruja, suutis ka kõige paksemast tihnikust tee leida. Temaga oli väga turvaline seanel ja marjul käia. Raivo mäletas seda hästi. Kord olid nad koos vanaisaga põtra näinud.

Jälle see staabikapten Kakk!

Hakkas koitma. Raivo jättis endast maha veriseid jalajälgi. Kust tõuseb päike? Raivo oli isegi selle unustanud. Igaks juhuks läks ta päikese suunas. Ta eelistas alateadlikult valgust pimedusele. Hauakivid olid igatahes uued, neid polnud ta öösel kohanud. Ja õnn, et polnud kohanud! Millised jubedad nimed — Eduard Mõrtsukas, Valentin Põrgukägistaja, Anne-Mari Uss! Isegi

hommikuhahetuses oli hirmus lugeda.

Surnuaed lõppes ning Raivo leidis end viljapuude alt. Õunad olid suured ja järelevalveta. Punased. Raivo noppis neid ja sõi. Ta sai tundma head, sõi veel, ja sai tundma ka kurja.

MINU ARMASTUSE LUGU

M

a kohtusin Mariaga esimest korda enne jõule maskiballil. Tal polnud mingit erilist kostüümi, silmade ümber üksnes tilluke mustast sametist maskiriba, mis ei suutnud varjata tema näo veetlust. Mõnikord muudab silmade katmine naised isegi kaunimaks, sest pole näha tuima ning vaesest hingeelust pajatavat pilku, kuid Maria puhul see nii ei olnud. Kui ta enne ballilt lahkumist garderoobis maski eest võttis ja ma nägin tema armsaid, pisut abituid ja kaitset anuvaid silmi kogu nende jumalikkuses, tundsin ma, et olen jäägitult armunud.

Jõulud möödusid trööstitult, ma ei suutnud istuda ega lamada, pidevalt kerkis silme ette Maria kuju ning igatsus tema järele põletas sisikonda nagu tuleleek, mis andis pisut järele vaid siis, kui ma ümber kuuse tantsisin, või jooksin, puid lõhkusin või lihastele muul kombel tegevust andsin. Näis, nagu vaigistaks higi hinges lõõmavat tulekahju. Kuid jõudeolekus kerkis otsekohe silme ette Maria nägu ja igatsus paisus taas väljakannatamatuks piinaks.

Kui pühad olid möödas, kohtasin Mariat uuesti, otse tänaval. See oli nagu elektrilöök. Ma pakkusin end jalamaid talle saatjaks, tavalisest häbelikkusest üllatava sujuvusega üle saades, ning me hulkusime koos mööda linna, külastasime kohvikuid, lobisesime ja naersime. Ma tundsin end suurepäraselt, kuid kui olin Maria koju saatnud, ärkas mus koos minu inglil järel sulguva ukse paugatusega jälle nukrus ja ma ööbisin Maria maja hoovis asuvas liivakastis.

Ainus ravim, mida teadsin, oli Maria võimalikult sage nägemine. Oma suureks rõõmuks, ei, seda on vähe öeldud, vaimustuseks, näis ka Maria minu seltskonda hindavat. Me olime tihti koos. Kord võtsin ma julguse kokku ja libistasin käe ümber ta piha. Maria punastas, jäi väga vaikseks, kuid ei tõmbunud eemale. Me seisime niimoodi kaks tundi. Ma ei suutnud isegi mõista, mille eest Jumal mulle säärast õnne lubas osaks saada.

Järgmisel päeval kutsus Maria mind endale külla. Otsin kauplusest talle suure roosikimbu, värisesin tema korteri uksele, nagu seisaks mul ees sisenemine templisse.

Maria polnud kodus üksi. Just sel päeval kohtasin ma esimest korda tema isa.

See oli lühike mees pika habemega. Ta surus mul tugevasti kätt. Pidasin parajasti endamisi aru, mida Maria võiks olla talle meist jutustanud, kui isa asus ebatavalise sirgjoonelisusega asja kallale.

„Maria kõneles mulle teist kõik,“ ütles ta. „Ma kasvatan oma tüdarta üksi ja seepärast tunnen, et vastutan tema tuleviku eest kahekordselt. Ma tahaksin, et ta õnnelikult abielluks.“

„Abielluks!“ hüüatasin, suutmata uskuda oma õnne. „Kas Maria rääkis teile abielust?“

„Kas see üllatab teid? Kohutab?“ uuris isa rangelt.

„Vastupidi, ma olen üliõnnelik! Lausa joovastuses! Ma armastan teie tüdarta hullupööra, kuid pole sõandanud talle oma tunnetest avameelselt kõnelda, liiati veel abieluettepanekut teha! Kuid loomulikult olen ma nõus abielluma! Milline õnn — elada terve elu Maria kõrval!“ Ma tahtsin Maria isa käsi suudelda.

„Teie õhin meeldib mulle,“ kiitis isa. „On tunda kirge. Kuid ka küünal põleb heleda leegiga, hiljem aga, kui rasv on otsas, kustub.“

„Minu rasv ei lõpe!“ lubasin ma. „Oh, palun lubage meil abielluda!“

Isa silmitses mind mõtlikult.

„Olgu, ma pole vastu,“ lausus ta. „Homme kell kaheksa hommikul Püha Jüri kirikus. Ärge hilinege.“

See teade lõi mu täiesti tummaks. Juba homme! Maria isa juhatas mu hellalt õue, kus jäin seisma lumesaju kätte, paljapäi, hõlmad laiali, ja värisesin üleni erutusest. Juba homme! Ainult üks öö lahutab mind mu elu kauneimast hetkest!

Nii seisin ma hommikuni, lumi sadas, sulas ja sadas uuesti. Kui kuked laulma hakkasid, jooksin pühakotta.

Maria seisis altari ees, ta oli imekaunis. Eakas vaimulik ootas mind, näol hetke tõsidust rõhutav pühalik ilme. Ta ei teinud palju sõnu, kuid see, mis ta ütles, oli õige ja ülev. Me vahetasime sõrmused ning olime nüüd mees ja naine.

Kirikust väljunud, võtsime troska ning sõitsime pulmareisile.

Veneetsia kanalid ja Doodžide palee, Vatikan ja Rooma, paavst ja paavianid, Colosseum ja vana Tiber, täis vesiroose ja karpkalu, Pompei tuhk ja Sitsiilia teemandid, maffia ning olümpiamängud. Sõitsime terve Itaalia ristirästi läbi, polnud jalatäit maad, kus me poleks olnud. Käisime kõikjal koos. Maria oli kui luik, nii malbe ja õrn — tundus, nagu ta oleks maa peale laskunud pilv. Ma hoidsin teda nagu portselanvaasi, viisin talle hommikuti kohvi voodisse ja riietasin oma kätega kui nukku. Ta laskis kõigel naeratades sündida, me olime õnnelikem paar päikese all. Siis ühel päeval, kui me parajasti hommikust sõime ja ma talle omletti tükeldasin, aetas Maria oma käe mulle õrnalt õlale.

„Kuula nüüd...“ alustas ta.

„Kas sa tahad mulle öelda, et ootad last?“ hüüatasin ma vaimustatult. „Oh, kallis! On see poiss või tüdruk?“

„Ei seda ega teist,“ vastas Maria naerdes. „Sa oled usin poiss ja sobid vist tõesti mu tüdrega. Usun, et ma ei hakka enam teie teele erilisi takistusi veeretama, ehkki paar proovi pead sa loomulikult veel läbi tegema. Oled õrn ja hoolitsev, kuid kas sa ka hädaohule vastu seista suudad?“

Ma silmitsesin jahmunult Mariat ning — oo! — tundsin korraga ära tema

isa! Ma olin abiellunud Maria isaga! Missugune jube tõdemus!

„Ära ehmu,“ lohutas mind mu libakaasa. „Ma tahtsin omal nahal järele proovida, kuidas sa mu tütre eest hoolitsema hakkad. Sa oled tubli. Kümme punkti kümnest.“

„Kuidas ma teid juba kirikus ära ei tundnud!“ ahastasin. „Maria, Maria, mu arm! Kus sa oled!“

„Ta on kodus, ustavate inimeste ja kurjade koerte valve all,“ seletas isa. „Aga see, et sa mind ära ei tundnud, on loomulik. Ehkki ma olen Mariast meetri võrra lühem ja mul on pikk habe, oleme ju siiski pisut sarnased nagu sugulased ikka. Pealegi olen olnud näitleja, mängisin rahvateatris Ibseni Osvaldit. Armastus on, teadagi, pime. Pole midagi, kõik on korras. Kas sa ei tahaks nüüd hommikusööki lõpetada?“

Ma heitsin põlvili ja anusin, et ta lubaks mul kodumaale tagasi pöörduda ning Mariaga abielluda. Ta kuulas mind tähelepanelikult.

„Ma ütlesin, põhimõtteliselt pole ma vastu. Kuid sa pead läbi tegema veel ühe katse. Pead tapma Lerna hüdra. Siis oled mu tütre jaoks küps.“

Olin nõus tegema mida tahes, et ainult Maria juurde pääseda. Mõelda, tuli välja, et ma polnud teda pool aastat näinud! Pool aastat olin pidanud mesinädalaid võõra inimesega. Igatsus Maria järele lausa poos mind.

Ma laenasin juudilt jalgratta ning asusin Lerna poole teele. Kolm ööd ja kolm päeva tallasin pedaale. Viimaks hakkasid paistma Lerna tuled, tähistaeva taustal joonistus välja Lerna kirikutorn. Veel kaks kilomeetrit ja ma olin kohal.

Hüdra ei olnud mind oodanud, ta seisis järve kaldal ning jõi. Ma ei hoiatanud teda, ründasin selja tagant ja lõin elukale pussi selga.

Hüdra röögatas ja viskus minu poole, näol valugrimass, mida nähes — kummaline küll — ma tundsin ootamatut mõnulainet üle keha sibamas, ise millegipärast punastades, nagu oleks mõni ilus naine end minu nähes lahti riietanud. Hüdra vähkres maas, surudes sedasi pussi veel sügavamale oma ihusse, ta korises ja ulus. Seisin kui nõiutud. Lõpuks ta suri, ma lõikasin hüdral keele suust ja viisin selle trofeena kodulinna.

Ning aknal, kes ootas mind aknal? See oli Maria! Minu unistus, minu arm, minu elu! Ta oli veel hurmavamaks muutunud, oh, on ta nüüd viimaks minu?

„Siin on hüdra keel,“ laususin. „Sinu isa nõudmised on täidetud.“

Maria, mu õrn linnupoeg, pööras näo kõrvale, kole keel kohutas teda. Viskasin jälguse põõsasse. Maria ohkas kergendatult ning sirutas oma valged käsivarred minu poole. Haarasin ta sülle, hüdra rohmaka keelega võrreldes oli Maria kerge kui udusulg. Ma keerutasin teda ja hüpatasin. Oo, mu linalakk neid, ükski kuldtärniga sõjamees ei saa sind enam minult röövida!

Meid laulatati samas kirikus, kuid pulmareisile me enam ei sõitnud. Maria ei soovinud. Ostsime endale väikese hubase maja, mille ümber kasvasid hüatsandid, roosid ja viinapuud. Maria oli nagu tõeline haldjas, kes tõi õnne minu siinamaani halli ellu. Iga päevaga minu armastus vaid suurenes, nagu paisub laste lumepall. Päeval käisin ametis, ning vaevalt vabanenud, tormasin tulistvalu

koju, korjates teel Mariale lilli ning ajades kõrre otsa maasikaid. Tema ootas mind, istudes verandal minu kootud kiiges. Punusin lilledest pärgi, et ehtida tema pead, käsi ja jalgu, vahel valasin ta üleni üle ülaste ning varsakapjadega. Meie esimesel pulma-aastapäeval ütles ta:

„Oled olnud tubli mees. Jah, ma usun, et mul pole midagi selle vastu, kui sa mu tütre endale saad.“

Ma otsisin seinalt tuge! Tundsin ta alles nüüd ära! See polnud jällegi Maria, vaid nagu eelmine kord — tema paks habemik isa. Teda olin ma terve aasta jumaldanud, katnud lilledest vaibaga! Oh, jumal küll! Ja kus on siis Maria? Mu süda tahtis lõhkeda.

Isa aga jätkas:

„Pulmareis on üks asi, tegelik elu hoopis teine. Paljud mehed on mesinädalate aegu nii hoolitsevad, sulavad naise ees kui vaha. Hiljem aga kukuvad jooma, tüdivad oma kaasast ja külastavad allakäinud preiliseid. Ma ei saanud lubada, et minu ainus tütar säärast alandust taluks, ning proovisin hea isana kõik ise järele. Pole midagi öelda, sa oled truu mees.“

„Kus on Maria!“ karjusin ma. „Neetud!“

„Talitse ennast!“ manitses mind mu pruudi isa ja kaks korda laulatatud abikaasa. „Ära riku positiivset muljet, mis mulle sinust on jäänud! Ma ei taha, et mu väimees vannub. Pead vist ikka veel paar katset läbi tegema, et oleks kindel. Ja ma ei tea ka, kas sa oled hea isa. Kõik tuleb järele kontrollida, ma ei saa osta põrsast kotis.“

Lõin talle labidaga pähe. Maria isa kukkus, kuklast hakkas nirisema verd. Taas tundsin ma jumalikku mõnulinet, mis pani ihu naudingust vabisema. Astusin mõtlikult kordamööda kõigile Maria isa sõrmedele. Need ragisesid mu saabaste all, vanamees oigas. Iga oie erutas mind üha enam. Viimasele näpule vajutades olin nagu purjus. Nii hea polnud mul varem iial olnud.

Toibununa viisin Maria isa tuppa ja aheldasin radiaatori külge. Ma ei mõelnud enam Mariale. Minu armastus oli lahtunud, nagu lõhkeb seebimull. Taipasin, et olen loodud teist laadi armu jaoks. Mul oli uus kallim — õnneliku juhuse tahtel ei keegi muu kui minu kiriklikult laulatatud abikaasa. Mul polnud tarvis ohvrit kaugelt otsida.

Ma peksan teda mõnikord piitsaga, kõrvetan jootekolviga varbaid, ajan vanamehele kartulikoti pähe ja lasen peaaegu lämbuda. Need on mu kireööd. Oo, kuidas ta kisab, halastust anub, lausa topib mulle oma tüdart. Aga mina ei taha. Ma olen Maria peaaegu unustanud. Vaid ühe korra nägin teda unes. Ta silitas siili ja tõstis karjatades käe, millest tilkus verd. Ärkasin erutatult ja tundsin hetkeks taas Maria vastu armastust. Siis aga kuulsin radiaatori poolt ägamist ning unustasin truudusetud mõtted kohe. Seal ta ju on, minu ainus! Seal, radiaatori küljes! Pole mul vaja kedagi teist!

Tõin metsast siili ja panin selle Maria isale suhu. See oli alles öö!

Olen nii õnnelik.

Adolf Saar oli tudeerinud ülikoolis ajalugu ning töötanud seejärel seitse aastat arhiivis. Nüüd kutsuti teda õpetajaks ning Adolf nõustuski, kuna oli kusagilt lugenud, et liiga pikaajaline töötamine ühel ametikohal muserdab isiksust ning teeb temast stagnandi. Adolf ei soovinud stagnandiks saada ning kartis ka muserdumist. Tema, näed sa, tahtis olla just nooruslik ja uljas, ehkki arhiivides sobramine oli muutnud ta sõrmed kollaseks ning ürikutelt lenduv tolm tekitas kõõma. Aga Adolf määris sõrmi kreemiga, mille kaanele oli joonistatud suur sinine tilk, ja kõõma vastu teadis ta samuti rohtu. Ta viis oma tööraamatu arhiivist kooli.

Adolf määрати keskkooli ajalooõpetajaks. Enne esimest tundi seisis ta kaua peegli ees ja avas hääletult suud. Ta tahtis teada, mida õpilased näevad, kui ta neile klassi ees kõneleb. Kas näevad kõiki hambaid, kas näevad keelt? Adolf soovis, et nad keelt ei näeks, sest keel on kuidagi labane. Küllap nad ei näegi, tegi ta viimaks otsuse. Siis oli ta esimeseks etteasteks valmis.

Adolf astus reipalt klassi ja tervitas õpilasi. Ta tutvustas end. Siis avaldas ta soovi ka õpilaste nimed teada saada. Adolf võttis klassipäeviku ning asus nimekirja ette lugema. Oma nime kuuldes pidi õpilane püsti tõusma.

Klassis oli kolmkümmend noort inimest, neist enamik neiu. Adolf silmitses neid nagu kukk oma kanu. Nüüd on tema kõigi nende tüdrukute juht, nende mogul. Ta seisab tahvli ees, kõneleb kõlaval häälel, kirjutab kauni käekirjaga tahvlile ajalooliste isikute ning kuulsate lahingupaikade nimesid. Tüdrukud hakkavad teda imetlema, armuvad Adolfisse. Ja Adolfil omakorda pole selle vastu midagi. Palun väga — armuge! Need piigad olid siin ju väga kenad. Näiteks see blond seal, mis ta nimi oligi — ah jaa, Anneli. Või see poisipeaga Piia. Ja Kerttu. Issand küll — ta kannab nii lühikest seelikut! Nojah, enam pole ju koolivormi... Adolf naeratas sisimas. Tore, tore, mõtles ta ja surus südames iseendal kätt, nagu mehel, kes on sattunud abtiks nunnakloostri.

Poisse ei pannud ta tähelegi ja nende nimed ununesid kohe. Ka mõni paks ja inetu tüdruk jäi kahe silma vahele. Õnneks ei istunud poisid ja tüdrukud klassis mitte läbisegi, vaid eraldi — poisid vasakul, tüdrukud paremal ja keskel. Keset klassi olidki need inetud, aga kaunid kõik otse õpetajalaua vastas. Hea! Adolf oleks tahtnud klassipäevikusse kõigi ilusate plikade nimede ette ristid joonistada, aga ei söandanud. Ta jättis oma lemmikud niisama meelde.

Kerttu, Piia ja Anneli. Ning tema, Adolf, nende õpetaja! Juhhei!

Adolfil polnud seni naistega õnne olnud ning verinoori neiukesi silmitsedes ja oma oletatavatest šanssidest joobudes läks ta tasapisi kirest segi.

Ei tea, kas Piia seeliku lukk avaneb libedalt?

Esimeses tunnis ei rääkinudki Adolf suurt midagi, lobises niisama ja püüdis kolmele graatsiale kelkivalt naeratades märku anda, et suhtub neisse heasoovlikult. Tüdrukud ei paistnud midagi märkavat, vahtisid tuimalt aknast välja või sosistasid isekeskis.

Siis helises kell. Adolf jäi üksi.

Rambipalavikust vabanenuna istus ta laua taha ja mõtles toimunu üle järele. Jeesus Kristus! Kas siis nii tohib käituda üks koolmeister?

Oli tal juba tundi tulles kavatsus klassi kenamaid tüdrukuid kiikama hakata? Ei. Ta oli tulnud, laetuna õpetaja Lauri missioonist, ta oli tahtnud olla südamlik pedagoog, keda hiljem hea sõnaga meenutatakse, öeldes: „Tema käest sain ma oma maailmavaate alused. Ta oli suur Õpetaja!“ Ta oli tahtnud, et tema tunnid muutuksid legendiks, et kumu tema tarkusest leviks üle seitsme maa ja mere ning kaugetestki maadest saabuks inimesi teda kuulama ning saama osa teravmeelsest ja soravast loengutsüklist. Ta oli tahtnud kinkida igale õpilasele viiuli. Aga nüüd ei mõelnud ta muule kui sellele, kuidas klassi kolme kaunitari ära võrgutada.

Adolf mõõnis, et tema sisemaailm oli osutunud inetuks.

Tal hakkas häbi ning ta läks raamatukokku, kus valmistas ette kolme nädala tunnid. Öösel nägi ta aga unes, et kutsub Anneli tahvli ette, palub tal jutustada Suurest Prantsuse revolutsioonist ning tüdruk võtab end riidest lahti, lausudes hilpe kõrvale heites: „Marat, Danton, Robespierre, Saint-Just!“

Hommikul lõhnastas Adolf end, nagu kastaks muru, riietus parimasse ülikonda ja läks kooli, peas vaid üks mõte — ja see mõte oli ropp.

Tunnis kõneles Adolf Ameerika Ühendriikide konstitutsioonist.

„Presidendil on seadusandliku võimu suhtes vetoõigus,“ rääkis ta. Ja mõtles ise: „Ei tea, kas neil peigmehi ka on? Ega ometi mõni klassivend? Need on ju nii armetud, puha puberteetid. Vinne ja punne täis. Oi, neile annan ma küll silmad ette!“

„Kuid seadus võib jõustuda vaatamata vetole!“ jätkas ta rangelt ning arutles: „Aga... need tänapäeva tüdrukud on ju teada. Äkki on neil mingid õige kahtlased kutid? Madrused, sõdurid? Atleetvõimlejad? Äkki on nad... litsid?“

Adolfil tuli meelde, mida ta oli lugenud alaealiste seksuaalmoraali kohta. Praegusel ajal alustati sellega ju väga noorelt. Saunapeod, simultaanid, võistlused „Kellel on rohkem“. Oi-oi-oi! Aga samas — siis on temalgi lihtsam eesmärgile jõuda? Raha eest... Mnjaa.

Kuidas teha kindlaks, kas tema õpilane on lits?

„Selleks on vaja kaks kolmandikku kongressi mõlema koja häälest,“ ütles ta kõlatult. Klass jälgis teda unise pilguga. Piia sosistas Kerttuga, tal oli seljas liibuv särk. Adolf jõllitas seda ainiti.

„Senati liikmed valitakse kuueks aastaks, kaks iga osariigi poolt.“ Kas Piia kannab ka rinnahoidjat? Adolfil hakkas nii palav, et ta istus ja lausus jõuetult:

„Lugege selle kohta raamatust ise.“ Õpilased sobrasid kottides ning avasid õpikud.

Otse Adolfi vastas istus Anneli. Adolf tegi, nagu uuriks klassipäevikut, ise aga vahtis laua alla. Anneli oli oma jalad välja sirutanud, pikad koivad ulatusid peaaegu õpetajani. Anneli laud varjas seeliku ja nii võis kujutleda, et tüdruk on päris alasti. Säärtel kasvasid tillukesed karvad. Adolf higistas.

Kellahelin vabastas ta pingest. Altkulmu põrnitses ta veel lahkuvate tüdrukute põlveõndlaid. Miks nad kõik miniseelikuga käivad? Tore, et nad kõik miniseelikuga käivad! Kui sellest ainult tulu oleks! Jumal, jumal... Adolf läks suitsetas õpetajate tualetis kaks sigaretti. Vägumihkel oli rikkis, pahvatas suure leegiga põlema ning kõrvetas Adolfi vuntse. Valus oli, haises.

Järgmisel päeval võttis ta julguse kokku ning kutsus Anneli vastama. Paljad põlved seisid otse tema kõrval, Adolf oleks võinud neid ninaga tonksata. Ta ei kuulnud, mida Anneli vastas, ja pani talle viie. Seejärel kutsus ta vastama Kerttu.

„Ma ei oska,“ vabandas see. „Võib, ma vastan homme?“

„Ei, kohe!“ nõudis Adolf kangekaelselt, silmis tardunud läige. „Kohe!“

„Ma ei oska!“ kordas Kerttu. „Pange kaks, kui tahate.“

Adolf tegi näo, nagu panekski, joonistas klassipäeviku kohale õhku suure kringli. Kui kell vahetundi helises, haaras ta mööduval Kerttul küünarnukist. Kui see oli!

„Jääge siia!“ palus Adolf tüdrukut.

Kerttu peatus ning silmitses pedagoogi trotslikult.

„Miks te siis... ee... ei õppinud?“ uuris Adolf, ise silmadega Kerttut õgides.

Kerttu pani käed rinnale vaheliti. Sellega surus ta pluusi hästi keha ligi ning Adolf nägi, et see tüdruk ei kandnud tõepoolest rinnahoidjat. Nibud turritasid läbi õhukese riide.

Adolf pani käe ümber Kerttu puusade ja tõmbas tüdruku endale sülle.

Kerttu kiljatas. Ka Adolf ise kokkus. Ta lasi oma õpilase lahti ja lausa tõukas endast eemale. Kerttu põgenes klassist ja lõi ukse enda järele kinni. See mürtsatas kui kahur.

Sellest päevast saadik teadis Adolf, et liigub vastu vältimatule katastroofile. Pääsemist polnud loota! Nagu parandamatu haige lõi ta kõigele käega. Enam polnud midagi päästa, hukk oli kindel. Tuli võtta elult mis võtta andis.

Ta muutus päris metsikuks. Kutsunud Anneli vastama, tegi Adolf katki tema sukkpüksid. Ta uuris välja, millal on tema lemmikutel kehalise kasvatuse tund, ja käis duširuumi ukse taga piilumas, tõmbas ukse vargsi irvakile ning püüdis midagi näha. Kontrolltöö ajal seisatas ta nagu hajameelselt Kerttu või Piia kõrval ja püüdis, pealtnäha kogemata, näpuga nende rinda müksata. Iga päev oli ta valmis vastu võtma teadet vallandamise kohta, sest liiderdaja koht pole koolis, kuid seda teadet ei tulnud.

Tüdrukud olid küll informeerinud sõbrannasid ja sõpru ajalooõpetaja pentsikutest, kuid jätnud teadmatusse kooli juhtkonna. Nad ei lasknud vaesel Adolfil küll kunagi endale otsustavalt läheneda, kuid lubasid end siiski aeg-ajalt näppida, provotseerisid ja õrritasid õnnetut pedagoogi. Juba Adolfi klassisisenemist saatis tasane naer. Tüdrukud sikutasid seelikut kõrgemale, avasid mõne pluusinööbi. Hullumeelse pilguga Adolf pühkis kriidiseid näppe otse uude ülikonda. Kui kaunitarid vastama kutsuti, vaikisid nad kangekaelselt ja üksnes naeratasid klassile, klass naeris vastu, näost punane Adolf püüdis kobada tüdrukute sääri ja pani neile lõpuks mitte millegi eest viie. Adolfi tundidest said klassi maiuspalad, poisid sokutasid tema lauale pornograafilisi fotosid ja isegi

kõige paksemad tüdrukud välgutaskid pesupitse. Adolf kannatas ning kõhnus. Ta kõneles küll endiselt ajaloost, kuid tegi seda sihitult ja suvaliselt, hüpates Caesarilt Bismarckile ja Louis XIV-lt Hannibalile, sassis olid Borodino, Ümera ja Maratoni lahing. Lõpuks takistas ta ühel päeval Annelid, Kerttut ja Piiat klassist väljumisel ning kutsus põlvili langedes neid saunapeole.

Tüdrukud naersid üleolevalt ja võtsid kutse vastu.

Nüüd algasid Adolfil kiired päevad. Ta kohendas oma suvila saunakest, tõi uued kerisekivid, puhastas korstna. Palgapäeval ostis ta kogu raha eest alkoholi ning austreid, laenas veel keemiaõpetaja käest raha juurde ja muretses kastitäre preservatiive.

„Milla sa tagasi maksad?“ küsis keemik kahtlustavalt.

„Homme,“ lubas Adolf. Oma südames oli ta aga veendunud, et temal homset ei tulegi. Läheneva katastroofi elaimus lisas ta verele elektrit. Adolf muutus ühe tunni jooksul albiinoks.

Tõsis kuu ja tüdrukud saabusid sauna. Adolf ootas neid, seljas vaid põlvini ulatuv valge siidsärk, mis lehvis tõmbetuules. Silmavalged olid pupillid peaaegu üle ujutanud, hämaras saunaesikus nägi Adolf välja nagu tont. Tüdrukutel hakkas hetkeks hirm, kuid taganeda oli hilja.

„Õlut, veini, viina, konjakit, viskit, rummi?“ pakkus Adolf. Endale segas ta kõigist markidest kokku krõbeda kokteili ja jõi seda. Näis, nagu oleks tal suust oranž tulekeel välja volksatanud.

Siis võttis Adolf särgi seljast ja seisis alasti oma õpilaste ees.

Tüdrukud itsitasid. Taevasse ilmusid kõuepilved, läks külmaks nagu südatalvel. Raheterad trummeldasid katusele, nagu põriseb trumm poomistseremoonial.

Tüdrukud hakkasid tasakesi lahti riietuma. Nad olid elevel, rüüpasid džinni ja piidlesid porgandpaljast pedagoogi. Huvitav, mida see veidrik siis teeb, kui neid kõiki alasti näeb? Kas tuleb vägistama? Oli põnev ja kurgus kõditas.

Lõpuks seisis kõik tüdrukud riieteta. Nad vaatasid jultunult Adolfile otsa. Need pole ju graatsiad, need on moirad, mõtles hull Adolf. „Lähme lavale,“ kähistas ta. „Vihtleme! Ma vihtlen teid!“

Kuid leil oli nii krõbe, et tüdrukud jooksid juba mõne minuti pärast jahedamasse ruumi. Adolf vihtles ja mässas üksi laval, ähkis ja kisendas. Õues löi välku, tüdrukud jõid ja suitsetasid.

Siis paiskus Adolf leiliruumist välja. Ta oli punane ja sagrais nagu Paan. Vihalehed katsid leepraplekkidena ta keha. Tüdrukud taganesid kokkunult nurka.

Õpetaja haaras pangetäre külma vett ja tormas õue. Raheterad peksid teda, laava voolas. Adolf tõstis ämbri ning valas end külma veega üle.

Ta mitte ainult ei jäätunud, vaid muutus ka kiviks. Kõu raksatas ja hirmunud tüdrukute silme all hävisid Soodoma ja Komorra linn. Kentaurid võitlesid jumalatega, hiiglane Atlas raputas mõirates taevavõlvi. Meri lõhenes, iisraeli rahvas läks sealt läbi, kuid vaarao sõjavägi hukkus röökid. Uranose verest kargasid välja fuuriad. Templeiesriie lõhenes kaheks, maa oigas, jõed vahutasid, koletu kala neelas alla prohvet Joonas, Elias kihutas tulevankriil kisendades mööda taevaalotust, Zeusi pikne tabas kõiki väirituid ning kaugel

põhjas õgis jõle hunt Odini.

Siis tuli vaikus. Ainult kivistunud Adolf seisis sauna õuel. Alasti tüdrukud olid minestanud, vedelesid väändunult kui vihmaussid. Vana naine lähenes kepi najal õpetaja kujule. Ta tappis musta jänese ja niisutas selle verega Adolphi kivist jalgu.

„Ütle, kas ma saan veel nooreks?“ küsis eit. „Vasta, oo, oraakel, ettenägija!“

Ja kivistunud Adolf vastas:

„Ei, sa ei saa.“

PIDUSÖÖK

inari perekond sõitis maale, sest oli suvi ja lastel on suvel maal lähedam. Einar pidi jääma linna niikauaks, kuni ta puhkuse saab, ning siis perele järgnema. Seniks olid tal kasutada tühi korter ning piiramatu vabadus. Maal polnud telefoni ja naine ei saanud Einarile helistada. Nii võis Einar, kui vastav tuju juhtus tulema, ka väljaspool kodu ööbida ja keegi ei saanud sellest teada. Ta võis end täis kaanida nagu siga ning elutoa vaibal norsata, ta võis pordumajast linde koju tuua. Ta võis kõike. Einar tunnetas oma priiust ning nägi, et maailm on tema ees avari. Ta tundis end tõelise eurooplasena. Esimese öö tühjas korteris magas ta riidest võtmata, põiki üle abieluvoodi, ja tundis end kuningana. Hommikul ei pesnud ta hambaid. Tööle kõndides sulas Einaril süda sees, kui ta mõtles, et võib koju naasta täpselt siis, kui heaks arvab, kedagi pole teda ootamas. Võib ka üldse mitte naasta! Aga et Einar oli ontlik mees, tuli ta õhtul siiski peaaegu tavalisel ajal koju, olles teinud vaid paar tiiru linna peatännavail, hinges ebamäärane ootus — äkki juhtub midagi? Aga midagi ei juhtunud, ükski kunitar ei viskunud talle kaela, katmaks Einari palgeid himurate suudlustega, ning ükski vana sõber ei tormanud ta poole, peos rahast tiine kukkur, et Einarile kusagil kõrtsis välja teha. Einar tuli pisut pettununa koju ja mõtles, mida ette võtta.

Siis tundis ta, et kõht on tühi.

„Lähen poodi,“ mõtles Einar, „ja ostan närimist. Söön, mida meeldib ja palju meeldib, joon õlut ning vaatan televiisorit.“ Einari süda hakkas eelseisvale pidusöögile mõeldes jälle sulama. Ta võttis koti ja läks.

Kaupluses oli palju häid asju saadaval, Einar ei suutnud kuidagi valida. Esiotsa ta ikka püüdis, kaalus kaupa käes ja arutles, kas see on just täpselt see, mida ta täna õhtul tingimata vajab. Kuid isuäratavat kraami oli lademetes ja Einari kärü täitus toidust. Arve oli meeletu, Einar maksis, küüned sissepoole, aga kui see ebameeldiv operatsioon toimetatud sai, hakkasid tal süljenäärmed usinasti talitlema ja Einar ei mõelnud enam muule kui peatselt algavale pidusöögile.

Kodus ladus ta kõik ostetu lauale ja lülitas teleri sisse. Siis korkis lahti õlle ja võttis esimese sõõmu.

Televisoris ei näidatud midagi põnevat ja Einar kadus kööki. Ta pani viinerid ahju, lõi kas pätsi leiba ja saia viilakuteks ja määris kõikjale võid. Seejärel avas ta kilukarbi, rebis lahti näkileivapaki ja küüris puhtaks tomatid ning kurgid. Kandami all lookas, toimetas ta kõik teise tuppä.

Siis hakkas Einar sööma.

Ta sõi võileibu kilu ja tomatiga, sõi võisaiu vorsti ja kurgiga või lihtsalt niisama tomatisaiu, näris rediseid, mis tilkusid alles kraaniveest. Peale rüüpas ta vaheldumisi õlut ning apelsinimahla, mis küll omavahel suurt ei sobinud, kuid Einar ei raatsinud kummastki loobuda. Siis sõi ta veel võileibu ja veel ja veel ja tõi ahjust välja viinerid. Kakskümmend tükki. Neile pigistas ta kordamööda peale sinepit ja ketšupit ja sõi mõnust ägades kõik ära. Aga tal oli veel viinereid ning Einar lükkas uue laari ahju. Peatse kohtumiseni, vorstid!

Kilud olid otsa saanud ja Einar hakkas sööma pasteedi. Ta sõi seda saiaga ja vahelduseks ka leivaga, lõi kas peale tomateid ning kurke. Külmkapist uut apelsinimahla tooma minnes avastas Einar liitriise purgi marineeritud männiriisikaid. Kaas maha! Einar ei märganudki, kuidas purk tühjaks sai. Tuli, nägi, võitis!

Uued viinerid olid valminud ja Einar sõi nad ära.

Sealihakonserv oli otsa saanud. Einar otsis koti põhjast välja paki kalakotlettidega ja pani need pannile. Juba minuti pärast hakkasid pruunid pontsakad kettad isuäratavat lõhna levitama. Einar ootas kannatamatult nende küpsemist, lõi gates samal ajal lahti uut pätsi leiba ja haugates isu tekitamiseks banaane. Aga apelsinimahl oli otsas ja samuti pasteed. Einar sõi ära kõik kaksteist kalakotletti, kooris apelsinid ja hävitas ka need. Viimane õlu sai joodud. Einar võttis koti ja läks uuesti poodi.

Kui ta naasis, polnud tal taskus enam sentigi raha, kuid kott oli pungil maitsvast kaubast. Einarit raha lõppemine ei häirinud, tal oli kodus olemas tagavara, reisiraha, mille eest ta koos naisega oli kavatsenud pulma-aastapäeval sõita Jõuluvanamaale. Sealt võis alati pisut näpistada. Einar hakkas raginal pirne sööma ja kartuleid praadima.

Õlut polnud ta rohkem ostnud, aga see-eest oli toonud suure hulga jogurteid ning pani ka kohvi keema. Laud täitus magusast kraamist — seal oli kaneelisaiu, rullbiskviiti, kakaokohukesi, õunapirukaid, šokolaadivõid, marmelaadi, koguni maasikatort ja iseenesestki mõista kohupiima- ja rummikoogikese. Jäätise pani tark Einar külmkappi.

Siis sõi ta praekartuleid ning pildus lusikaga suhu rohelisi herneid, nagu talumees külvab rukist. Ta jõi ära ka hernevedeliku. Miski ärgu mingi kaotsi! Aprikoosijogurt, mustikajogurt, õunajogurt... Ja suur purk hapukurke! Einar sõi ka neid, kurgid olid väga head — mitte liiga lödid, krõmpsusid mõnusalt hamba all. Kurgisoolvesi kõlbas kah juua.

Oi, ta oli unustanud näkileivad! Tulge, tulge mulle suhu!

Kohv sai valmis ja Einar asus maiustama. Koogid olid väikesed ja

mahtusid korraga lõugade vahele, maasikatorti ei viitsinud Einar lahti lõigata ning sõi supilusikaga nagu putru. Rullbiskviit oli täidetud moosi ja kohupiimaga, see jättis kätele tuhksuhkru tolmu. Tahaks midagi mahlast, leidis Einar ja keeras virsikukompotil kaane pealt.

Tühjad purgid ja pakendid ei mahtunud enam prügikasti ja Einar hakkas neid nurka hunnikusse laduma.

Tort sai otsa. Einar asus sööma šokolaadivõid. Oleks olnud tore seda näkileivale peale määrida, aga kus sa! Näkileivast polnud järel muud kui tühi kortsus kott ja pisut puru. Einar pühkis puru peopessa ning virutas suhu. Ta hakkas higistama.

Siis puhkas Einar pisut teises toas. Televiisoris jooksid arusaamatud saated. Einar ei mallanud neisse süveneda, vaid sõi jäätist marmelaadiga. Ka pani ta kuus muna keema, sest peale magusa söömist tuleb ikka soolase isu. Õnneks oli tal veel alles kaks karpi sprotte. Need läksid nagu kerisele.

Leib ja sai lõppesid. Einar oli sunnitud võtma Jõuluvanamaa raha ning kolmandat korda poodi minema.

Tagasi jõudnud, ladus ta köögilauale lisaks leivale ja saiale kolm tulu-kuuma grillkana, kümme moosipirukat, kaks pakki küpsiseid, kotikese keedetud peediga, kolm kilo viinamarju, kaks liitrit kefiiri, ning ei teagi kohe, mis veel nendes pabertuutudes ja pakikestes peidus võis olla! Einar ise ka ei mäletanud. Munad olid vahepeal vist küll siniseks keenud, aga Einar ei põlanud, sõi vigurivändad lahkelt ära. Ja siis läks ta kanade kallale.

Kõige parem liha oli muidugi rinnal. Valge kui lumivalgekesel. „Kus su prints on?“ küsis Einar kanalt naljapäraselt. Aga ka tiivad kõlbasid pureda ja muidugi koivad! Einaril oli kurb meel, et ta pole koer ega mõista hinnata konte. Need läksid nüüd mõttetult raisku. Einar püüdis neist vähemalt üdi välja imeda, aga see ei tulnud.

Kana järelroaks sobisid suurepäraselt viinamarjad.

Einar jõi ära kaks klaasi kefiiri ja asus pakikesi lahti harutama. Oli põnev nagu jõulude aegu. Kas sa näe! Veel vorsti! Ja kotletid! Need lendasid kohe uljalt pannile nagu kotkad. Einar tundis küll, et peaks söömise lõpetama, kuid ei suutnud. Süljenäärmed töötasid endise hooga ja kippusid oma toodangut huulte vahelt väljagi pressima. Einar kooris peedi ja hammustas nagu õuna. Suu värvus veripunaseks kui vampiiril.

Koti põhjast paistis veel üks pakk. Pähklid! Kenasti ära puhastatud, et sööjale mitte vaeva valmistada. No oodake! Aus Einar leidis, et eesõigus on siiski kotlettidel. Aga pähkleid sööb ta vorsti kõrvale.

Kotletid kadusid üksteise järel Einari neelu. Einar viskas neile järele kolm peotäit kodumaa küpsiseid.

Televiisioon oli oma saatapäeva lõpetanud ja aparaat vingus teises toas nagu metalne emis. Einar lülitas lustikummuti välja. Tal oli veel õige vähe toitu alles — nii kolmsada grammi vorsti, kaks hapukurki ja pool pakki kefiiri. Noh, ja veel üks õun, tõsi küll, väga suur ning punane. Einar sõi riismed heaperemehelikult ära ja mõtles, kas peaks nüüd kööki koristama hakkama.

„Ja mõned poed on ka öösiti lahti,“ arutles ta. Jõuluvanamaa rahast oli veel pool järel. Milleks sinna üldse sõita? Parem liha osta! Aga Einar ei jaksanud enam ei nõusid pesta ega uute roogade järele vantsida. Ta vajus sinnasamasse tugitooli ja lebas rammetult.

„Näed, juustu unustasin päris,“ lendas veel üks kibe mõte läbi ta pea. „Oh ma...“

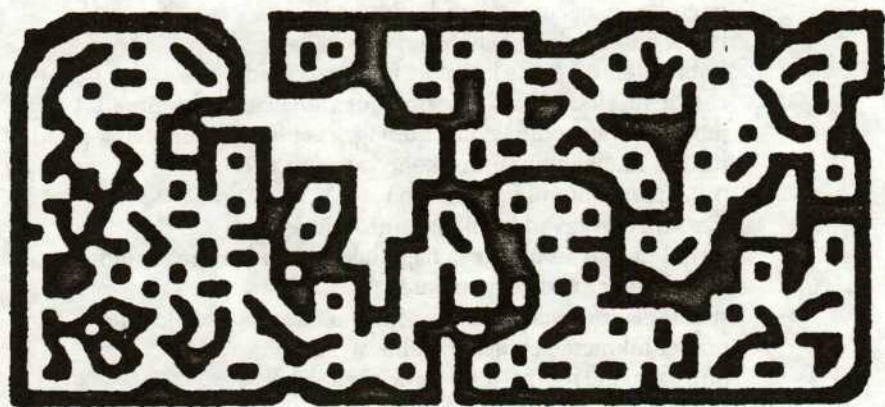
Siis suikus ta unele. Einari magu töötas veidi aega nagu sepalõõts, ähkides ja sädemeid pildudes, püüdes meeletult toidulaadungit pärasoolde suruda. Siis andis alla ning lõhkes õrna praksuga kui lõkkesse heidetud pudel. Einar suri.

Kuradid tahtsid teda otseteed põrgusse lohistada, sest tema ots oli olnud vääritud ja liigsöömine on teadagi patt. Aga Jumal oma otsatus armulikkuses tühistas hukkamõistva otsuse, sest ka tema armastas süüa.

„See pole aus! Pole aus!“ vingusid saatanad, kuid Jumala viha paiskas nad põrmu.

„Veel täna pead sa koos minuga paradiisis olema!“ kuulutas Issand ja võttis Einari käest. „Seal saad ka juustu.“

Ning aupaiste hiilgas heledalt ja taevavärvad läksid lahti, nagu avanevad tulbi õielehed, ja tulise mõõgaga ingel andis teed...

sõnad langevad kuristikku koos
oksaraagudega liivateradega
koos koltunud lehtedega sügisel
üleval müriseb ja möirgab kosk
lendavad linnud pilved ja vikerkaar
seal kusagil on ka inglid värskelt aetud habemega
taevakarva tõise naeratusega
rong sõidab ega peatu enam taskuvaras ei saa väljuda
poiss on saanud kätte tuletikud ta kõht
hakkab valutama tulevad maohaavad
mürgimaod kivistavad teda pilguga
proovi teha et suunurgad tõuseksid ülespoole
enne uinumist voolab vesi kosk müriseb
rong müriseb tasakesi, sosinal
keda maetakse — juba revidenti kes teda
ikka leinab aga ei on leinarongid
on ahastavad karjed metsikud löögid vastu põrandaid
talle pannakse pähe sonetipärg ja ta langeb
kuristikku läbi mürtsuva põranda
vabadus muutub kaalukamaks ja käegakatsutavamaks
suunurgad tõusevad ülespoole
kosk tuleb — uudishimulik häbitu — allapoole

jutusta mulle muinasjuttu kahe piibutäie vahel
nagu hea vanaema ja kuri hunt
et ma võiksin ikka ja alati sündinud olla
kõht valutab kõrbes kus pole kunagi veiseid
ei lähe meelest väikseim sõrmgi juba tulevad vaskmündid
jumalanna kroonib ennast kuningaks ei lüpsa enam tema nisad
jutusta mulle muinasjuttu kahe valguse vahel
mõte paneb puuoksad kiikuma
tähtkujud võtavad leplikult nimed külge
pilved rändavad üle taeva nagu lakkamatud veiste karjad
sadades kiirgavaid ornamente
silmade võrkkestad imevad neid endasse ning mähkuvad
ümber liikmete pehmelt ja vabastavalt
jutusta mulle muinasjuttu kahe sõna vahel

ja ma ei tapa sind ma ei karda sind
 kuu pöörab teise külje ja tuleb hakata minema
 just nüüd et jõuaks õigeks ajaks kohale

•

usuvaenlasel pea valutab aga ta tahab
 tal pole ühtegi relva käib paljaste kätega
 käib mööda tänavaid ja läheb trepist üles
 vaata see ongi vaenlane
 soputab patja ja heidab magama
 unes loeb ajalehed läbi ja saab teada
 tema nimekaardil on ametiks arhitekt
 ainsa pika sammuga astub ta jääkarude sekka
 ja jätab endale meelde nende mustad ninad
 selge see et jääkarud on valged nagu lumi
 igas kolmandas vastutulijas kohtab ta pimedat last
 ta seisab oma sisukorda
 keeldudes järjekordselt südametunnistusest
 mida tuleb nii kaua oodata
 me võiksime vanduda et osa temast on surnud
 kui me poleks muudkui pidanud nii palju töötama
 see suur ei tema otsaes on juba mõeldudki välja
 koguni sääskedel on teda valus vaadata

•

üks kordki võiksid tulla kalad
 ja mitte kassid nagu nad on tulnud
 minu teada on kalad täiesti tarbetud
 nad on unenäokülalised tummad nagu kalad
 ja puutumatud nagu diplomaadid
 sild Kala üle unustuse jõe
 ainult mitte siiras nagu vikerkaar
 vaid nende salajased varjatud ihad
 röögitakse välja lõunamaa turgudel

Ah

need väiksed amööbid
ma tean nende nimi on uni
või elu

olen käimas linnas pole kuhugi kiiret
pole midagi vaja (ainult kindaid)
esmaspäeva nooled on lennul ette ja taha
inimeste seinad on mind ümbritsemas
lumes mängivad vaalad palli
nende valged pallid saadavad mind nagu sõbrad
varjudega
peamiselt on seinad
ülaltpoolt olen kaetud taevaga
tänavate seintel puuduvad tapeedid
mis ärataksid mu õitsva mälu
helid ma õigupoolest lihtsalt unustasin kaasa võtta
kuni lähen sisse ja näen seestpoolt
seinu mida enne nägin väljast
ja tõttan une tuttavasse galeriisse

algus: refleksid

näinud alati sahtlis paberist naisi
kandiliste neerudega südameruuduga
jäin autoks
seinad pragunesid pragude vahelt tungis sisse
tume ja paks vesi tsaari kingitus pojale
sõin ära sõnad tagantpoolt nagu öö ja päev
ja helesinine laguun jne.
tasakaalu ei saavutanud sellegipoolest
oli nullpunkt mida ei raatsind täitmata jätta
ja mida ma tegelikult tegin ei tea

viskan minema oma mõtted
 mitte miski ei kordu
 olen visanud minema oma suled
 rihm millega isa mind äestas ja kündis —
 mind haris — mul pole seda
 seenemäärajas on vend märgitud punase tärniga
 nagu kollane maja punase katusega
 aga ma olen küll elanud
 selle märgiks kunagi mul tuleb haud
 ma ei vaidlegi rääkimisele vastu
 naha märkamatu tele karvakestele
 meenub pühapäevahommik 1960—1963
 kui päike tuli läbi kase lehtede väikese eesliga

maailm kasvab suuremaks, las kasvab,
 rohkem liiva värve, ent mitte miski
 ei kordu, nagu me nüüd teame,
 pävakõrvitsa raskuse all lookas
 vaikusel on ikka ruumi liivaterade vahel
 ja puhutakse seebimulle, häid ja vastupidavaid,
 seebimulli peal on pingviini pilt
 (anna tagasi, see on minu pingviin),
 aga vikerkaar tuleb jälle täpselt,
 nii et maailm puhkeb nutma ja kohkub siis vait,
 ongi aeg sekkuda tromboonidel
 ja hakkab kostma kajakate kisa, vee tilkumist,
 kaks nahkset näppu hõõruvad üksteist sahinale
 ja vikerkaar peksab valusasti vastu mässulisi silmi
 perioodiliselt ja eksimatult,
 maailm kisendab õudusest ja kohkub siis vait,
 on aeg sisse astuda üksildasel saksofonil,
 ka luupainaja ootab oma järjekorda
 (ta on võtnud endale minu nime — anna tagasi),
 vesipiipudest puhutakse suuri sõbralikke mõtteid
 ja näe, trepidki on jälle tagasi, aga ainult üles
 põhja poole, kirikutorni, silmapiirini,
 silmapiiri taga omakorda tõstetakse telefonitoru
 ja on aeg sisse astuda trummidel, käriseda käristeil,
 nüüd on juba juubel, peidetakse silmi, sest lõpp on lähedal,
 kuis sa oled siis seda ootamata

•

alustuseks võtan vana alasti mehe
maksaplekkidega kuid aetud habemega
kusepidamatusega kuid veel mõistuse juures
nii kärbsepiitsa kui ka keemiliste ainetega
lahendava kuldpunase sildi elegantsiga
marulise aplausi saatel tagasi tuleva
hajameelselt lohiseva läbi prožektorite valgusvihkude
jah ent enne ta teeb mõned kirjad
ning tuleb veel kord tagasi et võtta kaminasimsilt oma pilk
mis nüüd taskus puutub kokku ruudulise taskurätikuga
aga muidu on tasku ju täiesti tühi
seal pole isegi ragisevat elektrit enam ainult muusika

järgmisena võtan naise kelle nimi on väli
kes tookord vahemägedes sai kõvasti külma
sellega seoses palju auravaid tasse teed
ning väikese valge kullatud tähtedega hauaplaadi
tee viis aina kõrgemale mägedesse õhk jäi hõredaks
teravad jääkillud torkisid põski ja silmi
otsides sünnimärke silmaiiriseid karvanääpsukesi
lapsed istusid sirgelt laua taga ja kirjutasid
talle kirja oma roosade keeleotsakestega
lõpuks ikkagi tee hakkas langema laienema
tulid tuul päike ja vihm hakkasid vaidlema

Didi pakkus välja midagi huvitavamalt. Ta tahtis proovida jõudu mängus, mis pidi olema küll üsna minu armastatud mängu moodi, kuid siiski midagi elegantsemat.

„See mäng käib nii,“ sosistas ta mulle lähemale kummar-
dudes, ta kiharad laskusid kardinatena kõrvadele. Salapära-
susega looritatud pruntis huultelt kuulsin ma mängu juhtnöore:

„Mina ütlen sulle ühe mõistatuse, kui sa ei tea, lüüakse sul pea maha.“

Olin põhimõtteliselt nõus, kuid arvasin, et küsimuse esitaja võiks olla mina. Ta luges mu mõtte arukaks. Niisiis sain avalöögi õiguse ja ma ei kavatsenud seda tühja lasta, toiminis kindla peale.

Küsisin: „Mis või kes on effluxid?“

Ta lükkas juuksed oma näolt, ilmselt uskumata, et on õigesti kuulnud, ja nihkus mulle veel veidi lähemale, et sosistada: „Midagi erootilist...“

„Kas see on vastus?“

„Ei.“

Ta sirutas end, rind kerkis üle laua ja klaaside ning veinipudeli, ta lõi pea kuklasse, nõjatus siis tagasi toolile ja lausus ükskõikselt: „See on midagi, mis võimaldab kõigel ja kõikjal olla.“

„Kust sa tead?“ pomisesin. Aga ta vaid painutas sõrmi selle peale, mõista andes, et see on ju iseenesestmõistetav.

Nüüd oli tema kord küsida: „Kust on tulnud kõnekäänd „kivi püksis“?“

Seda ma muidugi teadsin: „Inglise mehed kandsid, suvisel ajal eriti, kivi taskus. Kui keegi — mehe abikaasa näiteks — peale sattus ja uuris, miks neil pükse jalas pole, lasi inglise härrasmees kivil maha kukkuda ja ütles: „Oi, näe, kivi oli püksis.““

Didile vist meeldis mu pea väga, sest ta polnud nõus. Tema arvates oli tegemist hoopis seksuaalsest rahuldamatusest tekkiva raske tundeaga.

„Kust sina tead, mis tunne meestel püksis on?“ heitsin üleolevalt.

„Kas sa ei arva, et naised võivad midagi sarnast tunda?“

„Ei, see kõnekäänd käib ainult meeste kohta, kui sa ei usu, ma võin sulle tõestada, tean selle päritolu täpselt. See käib noore Gulliveri kohta.“ Siin ma veidi kõhklesin ja parandasin ennast: „Ei, mitte siiski Gulliveri kohta, vaid noore Swifti kohta, selle kohta, kes „Gulliveri“ kirjutas. Niisiis noor Swift vägistas parajasti sirelipöösas ühte toatüdrukut. See kisas hirmsasti. Kisa mõjus noorele Swiftile nii, et vaevalt oli ta endal püksid maha saanud, kui juba vallandus tema mehelik mimoos. Sellest ta kohmetus, tüdruk pääses lahti ja jooksis minema. Noore Swifti ema, isa, vanaisa, vanaema, kõik jooksid kisa peale sirelipöösasse kokku. Ja mis nad nägid: Swift seisab seal — üleni valget vahtu täis, püksid rebadel. Isa küsis siis: „Poeg, miks sul pükse jalas ei ole?“ Swift võttis maast

suvalise kivi ja ütles: „Näe, kivi oli püksis.““

Minu seletus oli liiga veenev. Didi ei saanud vastu vaielda, seepärast esitas ta protestiks uue mõistatuse: „Mitte Gulliveris pole küsimus, vaid selles, kas Golbasto Momarem saab kuidagi kindlaks teha, et ta pole mitte Universumi telg, vaid mingi sitajunn?“

„Mina ei ole Golbasto Momarem.“

„Vale vastus.“

Nii ma kaotasingi oma pea tüdrukule, keda hüüdsin Didiks — tegelikult oli ta end mulle tutvustanud lihtsalt kui Di-d, kuid ma olin kuulnud kahekordselt.

Ta tahtis selle pea ka kohe kätte saada. Sel eesmärgil tiris ta mind lipsupidi lokaalist, kus me vaid paari tunni eest olime kohtunud, kaasa mingisugusesse Väiksesse Salapärasesse Arvutipoodi, mis pidi asuma ümber nurga. „Programm Teux on selle nimi,“ seletas ta. „Karjub kogu aeg: „Süüa! Ma tahan veel süüa!“ Tal on tundetu, salapärane, kuid väga jube hääl. Sina pistad sinna pea sisse ja...“

Nurga taga me suudlesime.

Seejärel oli meil vaja osta makarone, kuid teel kaubamajja — raske oleks olnud leida paremat kohta nende ostmiseks — jäi meile tööpoolest arvutipood jalgu. Trügisime esimese ettejuhtuva monitori ette. Didi sahmis midagi tippida ja käratses, nii et mustas kitlis arvutilakei tuli uurima, mida proua igatseb.

„Mina kirjutan talle: kirjandus ja kirjandussüsteemid,“ pahurdas Didi. „Aga välja tuleb,“ oli Didi arvuti ees häämingus, „communication and communication ports.“ Mustas vormis arvutlane ei saanud mitte midagi aru.

„Võibolla on ta teil üle defineeritud,“ püüdsin aidada.

„Aa,“ karjatas samas Didi. Ta oli vea leidnud ja osutas seda näpuga: „Printer not ready!“

Siis sikutas ta ühte hiirt sabast ja tahtis teada, kas virtuaalset reaalsust on, kuid mõtles ümber, sakutas mind kraest ja puterdas: „Või see, mida sul vaja oli...“ Samas lõugas ta üle selle niinimetatud arvutisalongi: „Kas teil üledefineeritud reaalsust on?“

Makarone oli vaja osta kohutaval hulgal, seetõttu ei jäänud me vastust ootama, vaid kiirustasime edasi kaubamaja poole. See tuli sellest, et Didi oli lihtsalt tahtnud teada, kas mul kodus makarone on, ja kui kuulis, et mitte sugugi, siis ei suudelnud ta mind enam, vaid otsustas, et sellist olukorda on võimatu kauem välja kannatada.

Kaubamajas kaotasin ma ta silmist.

Võin avaldada ka selle kaubamaja nime. See oli E-Kaubamaja. See nimi ei meeldi mulle. Seetõttu nimetan seda kohta vaid Kaubamajaks. Pealegi ei arva ma, et oleks eriti oluline, millises kaubamajas me just täpselt teineteist kaotasime. Pigem on huvitav lihtsalt see, et seal oli palju klaasuksi, vaateaknaid ja igasuguseid värvilisi ja ilusaid asju. Ma uurisin hoolega kõiki vaateaknaid, sest kui olin ta kaotanud, käisin hoolega kümme ja siis veel kord kümme korda kogu Kaubamaja läbi ja ma ei saanud mitte kohe aru, kas mõne akna taga on tema või vaid mannekeen. Kõik olid mannekeenid. See oli esimene kord, kui ma ta kaotasin. Hiljem kaotasin ma ta ühe korra veel.

Suures kaubamajas võivad inimesed kergesti ära eksida, teineteist kaotada. Kuid nad võivad seal ka lihtsalt kaduda, et enam mitte kunagi välja ilmuda. Tavaliselt kaotavad inimesed teineteist suures kaubamajas just sellises seisus, kus nad on valmis uskuma äärmusi — et ka teine otsib sind meeletult, pisar silmis, või et teine on lahkunud, mitte ainult sellest kaubamajast siin, vaid kogu su elust. Kaubamajad on äärmuslikud hooned. Tavaliselt tekib see ebamäärasus sellest, et kui kaks inimest sisenevad kaubamajja, lähevad nad kohe alustuseks veidi tülli. See tuleb võibolla sellest, et need kaks inimest on natuke vaesed, nad ei saa sellest suurest majast õieti midagi osta peale tolle tühise asja, mille pärast nad on tulnud. Ja korraga ei tea nad päris täpselt, kumb on süüdi. Siis nad kaotavad teineteist silmist, sest kumbki arvab, et tema on läinud otsejoones tegema ainsat tegelikult vajalikku ostu ja et teine on jäänud mõttetult aknaid vahtima. Ja et võibolla teda ei olegi enam siin.

Ma ütlesin vist midagi halvasti, ja ta nägi, et lisaks sellele, et olen vaene, ei oska ma ka midagi muud kui teda kõikide nende inimeste ees solvata, ja ta läks ära. Ei, pole võimalik, ta lihtsalt eksis, mina jäin ju tottralt seda mannekeeni jollitama, ta otsib mind, ma peaksin seisma ühe koha peal paigal, siis ta leiaks mu üles. Aga ma ei saa ju siin paigal seista! Ma pean teda otsima! Mis siis, et olen juba kümme korda terve maja läbi käinud, mis loeb siin enam see üks kord, mis loeb veel kümme korda? Ma ostsin pintslit, „140 LUKAS SCHULMALPINSEL“. Ma ei tea, kas see on hea pintsel pintseldamise mõttes. Hiljem osutus ta heaks muus mõttes. Pärast seda nimelt, kui olin joonud maha kogu oma raha, mõjus see pintsel imeliselt hästi. Didi oli öelnud, siis kui tahtsin talle üsna sissekäigu juures osta jõulupostkaarte — need olid ikka veel müügil —, et ta eelistab teha oma kaardid ise.

Seitsmeteistkümnendal korral värviliste potsikute, tuubide keskelt end leides tuln mõttele, et ta peab olema kunstnik. Me olime teineteist üldse esimest korda näinud kolm tundi enne Kaubamajja tulekut. Me olime paar tundi istunud ühe galerii esises kohvikus, joonud veini, loendanud Gullivere, pannud pea panti ja siis läinud Kaubamajast läbi, et osta makarone. Mul ei olnud kodus midagi süüa. Miks oli seetõttu, et MINUL ei olnud kodus midagi süüa, vaja — meil koos — minna läbi Kaubamajast, et osta makarone? Mulle tundub, et võimalik seletus on kuskil õhus, kuid ma ei tea täpselt, kus.

Kogu raha jõin maha siis, kui mind pärast sulgemist Kaubamajast välja visati. Makarone polnud mul enam millegi eest osta. Kuigi ma sõin üldse vähe. Minu toit oli viin.

Avastas enese pimedusest, lamasin diivanil, mingi kalts peal, riided seljas. Lagi langes aeglaselt minu poole. Tundsinn ennast nagu elusalt maetu ja mu haud muutus järjest kitsamaks. Siis juhtus ime. Leidsin maast üles oma pintsaku, kobasin taskuid ja leidsin selle, mida otsisin. See oli talisman, see oli reliikvia, see oli nõiakepp, see oli ime. Surusin selle tugevalt pihku ja mõtlesin, et see on tema. Siis palusin Jumalat. Sosistasin talle: „Palun tee nii, et see oleks tema.“ Mõtlesin seda tõeliselt. Uskusin, et Jumal suudab lugeda ka mõtteid. Või uskusin ma, et tõelisus, mis on ka Jumala meelest tõeline, saabki olla ainult tõeline. Igal juhul ei täpsustanud ma, kas mõtlesin, et pintsel mu süles peaks muutuma tõeliseks Didiks või mitte. Ütlesin vaid, et tee nii, et see oleks tema.

Uskusin, et kui suudan teda tõeliselt armastada, saan tagasi elu, elamise soovi ja lootuse. Ja lapsepõlves silmis helkinud joovastuse, laevad, mis hõljuvad erootiliselt, eriti kui alt vaadata. Ja maailma totaalse kaardistamise tahte. Maailm on armastatu. Mingit muud maailma pole olemas.

Jäin magama, pintsel kaisus, hommikul läksin muidugi kohe Kaubamajja tagasi.

Läbi kevadhommiku kõlas röögatus: „Golbasto!“

Ta oli seal. Ütlesin lihtsalt, et ostsin vahepeal pintsli, ja kinkisin selle talle. Võtsime veel makarone, mune, juustu ja läksime minu poole rooga valmistama. See roog sai komponentide suhtelisele lihtsusele vaatamata sama fantastiline kui armastus, mida süües, pärast söömist ja söömise vahepeal valmistasime.

Mitte kunagi ei küsinud ma talt, miks oli ta tol hommikul Kaubamaja ees. Sest see oleks olnud Saladuse eest loori kergitamine, ja kuidas võisin seda julgeda. Ta oleks pidanud ütleva, et otsis mind mööda Kaubamaja taga terve õhtu, et lahkus napilt enne sulgemist mind leidmata ja tuli kohe hommikul tagasi. Kas ma oleksin suutnud seda uskuda? Ja mida pidanuks küsima tema? Või taipas ta isegi, et olin teda terve õhtu otsinud ja kohe hommikul tagasi tulnud? Et me lihtsalt polnud teineteist leidnud, mis nii suures Kaubamajas pole ju põhimõtteliselt mingi ime...

Mulle paistis, et mis tahes selgitus meie lahkuminekuks Kaubamajas — mis minu kasina arusaamise järgi oli valitud vaid sobivaks kohaks, kus must märkamatu lahti saada — ja taaskohtumisele sealsamas oleks olnud vaid halvasti valitud sirm ime lummuse katmiseks. Või midagi selletaolist. See ei oleks olnud veenvam kui mis tahes selgitus maailma olemasolule. See oleks olnud labane. Ta lihtsalt oli seal. See oli ime. Ta andis mulle pintsli tagasi. „Et ma seda hoiaksin.“ Ja edaspidi igal ööl, kui ta ei olnud minu juures, magasin ma tema pintsliga. Kedagi teist ma ei tahtnud. Ja seni kuni pintsel püsis terve, tuli ta alati tagasi. Ja pärast seda, kui ühel hommikul leidsin pintsli oma mantlitaskust pooleks murtuna, ta enam ei tulnud. Tema nimi oli Didi. See ei olnud pärisnimi. Pärisnimi oli vist..., mina hüüdsin teda alati vaid Didiks.

Kui ma ta teist korda kaotasin, polnud mul ühtegi kaubamaja, kust oleks olnud lootust teda leida. Möödus mitu kuud, kuid ma ei kuulnud Didist midagi. Mul oli raske teda otsida, sest ma ei teadnud ta nime. Ootamatult sain aga kuulda hoopis tema mehest. Seda, et Didi on abielus, mõistsin väga halvasti. Kui esimest korda kuulsin räägivat Didi mehest, arvasin, et jutt käib minust. Kuid kui mainiti kedagi rikast, mõistsin, et see ei saanud mina olla. Kas ta oli siis abiellunud? Või oli kõik need kuud, mil olin olnud temaga nii õnnelik, oodanud teda kuskil mingi abikaasa? Sellega üllatused ei lõppenud. Ühes eriti kahtlases urkas sain teada, et Didi on abielus roimariga. See oli mingi lõunast pärit tumedavereline. Oma mustade tegude eest ta Eestisse varjule oligi tulnud.

Kerjused tänavanurgal äratavad meis kaastunnet, mitte armastust. Kuid ise nad vaevalt endale sellest aru annavad — kui võtavad vastu almust.

Ka mulle hakkas tasapisi selguma, miks mind enne Didid keegi armastanud ei olnud. Korraga oli see nii lihtne — ma olin ju ühiskonna heidik. Kuidas võis siis rikka pangaröövli ilus naine hakata armastama minusugust?

Nägin nüüd selgesti temas seda tunnet, kui esimest korda kohtusime — kaastunnet. Ta tahtis mind aidata, osta mulle makarone, et ma ei peaks nälgima. Ta pidas seda enda kohuseks, et kui on juba teinud sandile välja pudeli veini, siis tuleb talle anda ka süüa. Ta pidi need makaronidki mulle ise ostma, sest teadis, et kui ta oleks andnud raha, oleksin selle maha joonud. Joomiseks oli mul raha tegelikult endalgi, kuid süüa ei ostnud ma tõesti.

Ja minusugust võttis ta nõuks armastada? Kuidas see üldse saab olla võimalik! Midagi niisugust võib juhtuda ainult üledefineeritud reaalsuses, mingis arvutimängus või taevas. Miks keegi Betsaida jalutuist ei palunud midagi enam kui võimet kõndida? Sest see oli nende esimene mure, ja suurim. Aga miks nad ei palunud enam? Ilusat naist, maja, raha? Sest nad ei uskunud tegelikult, et Jeesus, kes lubas nad jalule aidata, on Jumal.

Miks mina oma deliiriumis olin palunud vaid Didid? Miks ma ei palunud, et mulle andunuksid kümned ja kümned naised? Sest midagi sellist soovida ei tulnud mul tol hetkel pähegi. Vajasin vaid üht tõelist armastust.

Ja kui olin selle saanud, tahtsin lisa.

Ma olin elanud Didi rahast, koostades Gulliveride täielikku kataloogi, nautinud tema armastust, hoolt, soojust. Imetlenud ta pilte, mida ta müüs. Aga võibolla hoopis ajas kuskil ahju, kasutas oma mehe röövitud raha, valetas, et teenib piltide eest?

Mina ei teeninud mitte sentigi ja see ei häirinud mind. Olin loobunud ka juhuotstest, sest koos Didiga polnud mul vaja rahast mõelda.

Et mul nüüd olid peaaegu alati soe ase, puhas põrand, puhtad riided, söök laual. Et mul nüüd oli mind ennastunustavalt armastav ilus naine, seda pidasin iseenesestmõistetavaks, kui vedasin laisalt paberile rea: „Ka Darwin oli Gulliver.“ Minu idiootset tegevust oli võimeline geniaalseks pidama üksnes Didi. Nimekiri sai nii põhjalik, et Didi tavatses öelda: „Golbasto Momaremil on Gullivere jalaga segada.“

Didi lembus oli meisterlik. Ta kasutas jahedat tuba, kõva aset, veini, huuli ja jäätükikesi.

Ta ei keeldunud mulle kunagi. Ja isegi kui oli väsinud ega suutnud jätta muljet, et mu igerik keha tema rinnal talle naudingut pakub, naeratas ta meelitatult, justkui naudiks ta juba vaid sedagi, kui lihtsalt minul on hea.

Kui lonkimisest tüdininud jalutu vajasin ma nüüd korraga midagi enam. Mul oli vaja veel naist, kellega magada.

Uskusin, et olen leiutanud Gulliveride identifitseerimise biosemiootilise lakmuse. Uskusin, et mulle antakse parateaduste klassi Nobel. Aga kui ühel hommikul leidsin oma taskust pooleks murtud pintslit, kui Didi oli läinud, unustasin oma leiutise kiiresti ja kastsin suu ja silmad viina. Kõrtsis ma saingi üht-teist teada Didi mehest, võimalik muidugi ka, et räägiti kellestki teisest, kuid kõigutamatult kindel olin ma siiski ühes — see mees oli mõrtsukas.

Möödus veel kuu ja ma sain aru, et ilma Didita ma elada ei suuda. Otsustasin ta mehe tappa.

Võibolla ma ei olnud võimelinegi midagi sellist otsustama, võibolla oli soov Didid veel näha, kas või korrakski, et vahetada temaga vaid paar sõna, kas või et öelda, kui väga ma teda armastan, nii suur, et kui ma teda enam mujalt ei oşanud leida, läksin selle kurikuulsa roimari manu. Ta elas, ilmselt konspiratsiooni mõttes, tavalises kahekordses majas. Andsin kella. Väikest kasvu, usaldavate silmadega, musta peaga mees tegi ukse lahti. Rääkis kanget eesti keelt, rõhuga viimasel silbil. Kutsus mu sisse, pakkus kamina ette istet naljakale tumbale, ise pelgikult naeratades, justkui oleks ta mu tulekut juba ammu oodanud.

Alustuseks sain toime mõne ebaõnnestunud solvanguga tema endise kodumaa kohta, ta vaid naeratas ja ütles: „Ärge muretsege, Belgrad oli uhke linn juba enne Berliini müüri langemist. Teate, kes siis seal ülemus oli ja mida ta Brežnevist arvas? Tito, minu nimekaim. Too vana rebane, kes juba Stalinile nina peale andis. Ka sõda ei muutnud ilmet. Majandusblokaadist hoolimata olid Belgradis Euroopa tasemel kaubamajad, punaste vaipade ja eskalaatoritega. Ja väga vähe militarismi. Ainult mõnel tänavanurgal seisis soomuk, aga see just oli hea — alasti relv ei äratanud kelleski liigset tähelepanu, enne kui paras aeg.“

Niisiis oli mu ees pätt, kes ei püüdnudki seda varjata, ja kuigi ta oli elanud Eestis juba üle paari aasta ega olnud siin millegagi vahele jäänud, polnud mul põhjust kahelda, et ta oli pätt edasi.

Pätt istus diivanil ja tõmbas põlved lõua alla. Istus seal nagu väike kubu, mõista andes, et pole kellelegi ohtlik.

Kõrkus ei tunne piire. Selles pätis oleks võinud oletada probleemi või teema täielikku puudumist. Oleks võinud oletada ka tema meeldivust. Kägaras kurjategija.

Ja kuidas see Vale–Tito veel ütles: „Ärge mind kartke, ma olen elus tapnud ainult ühe inimese ja sedagi peaaegu tahtmatult!“ Aga sellest oma ainsast mõrvast jutustas ta mulle ilmse mõnuga.

Nad olid röövinud panka, kolmas mees oli maskeerunud võmm. Titol oli kahtlus tekkinud juba paari päeva eest. Otsustaval hetkel jäi ta teistest sammu maha, reageeris sekund varem. Libises ahelikust läbi. Põikas kõrvale, hüppas üle auto, tulistas sihitult siia–sinna, laske lugemata, sai jooksu. Mõõtis kõrvaltänavaid, puges läbi tarade, sattus aguliäärse tehase ette, vastu müüri. Kära oli juba kaugele selja taha jäänud. See tehas tundus turvaline paik, kuhu varjuda. Tito ronis müürile ja hüppas alla.

Tühjas hoovis kuses keegi. See oli vormis sõjaväelane.

Kui ohvitser nägi müürilt allasadava mehe käes püstolit, tõmbas ta kabuurist instinktiivselt relva, kuid enne kui jõudis sihtida, oli pangaröövel toru temale suunanud ja karjus, et relv maha visataks. Aga sõdur kõhkles. Relv kangestunud käes, toru veidi viltu. Tito tuli libiseval kiirkõnnakul kaarega lähemale. Iga hetkega sai ta sõduri paremini kirbule, lõpuks oli nende vahe vaid kümme meetrit, Tito karjus ikka, et teine relva maha viskaks.

Lõpuks sõdur kuuletus. Püstol lendas lapiti rohu sisse, samal silmapilgul kõlas klõps.

Pangaröövel Tito oli vajutanud päästikule — tõrge!

Röövlitel ja pättidel on tegelikult vähe võimalusi laskmist harjutada. Nii ka meie belgradlane oli ärevusest liiga kõvasti triklit muljunud.

Tito mõtles, et põgenemisteed rajades oli ta salve puhtaks põmmutanud. Õieti oli ta selles kindel. Sõdur arvatavasti arvas, et tõrge. Mõne hüppega rabas ta Titol käest. Algas lühike kähmlus.

(„Mul ei olnud tema vastu mingit lootust. Ta oli ikkagi väljaõppinud sõdur, mina aga tavaline pätt,“ pihtis Tito mulle.)

Sõdur püüdis tal relva käest ära väänata, Tito rabeles vastu, sai käe küünarnukist liikuma ja viibutas oma püstoli kauges kaares üle õla. Samal hetkel lasi sõdur tast lahti, et püstolile järele söösta.

(„Sest see oli teinud PLÖKS!“ kommenteeris diivanile kägardunud pätt.)

Samal ajal sõrkis Tito sõduri püstoli juurde, tõstis selle, sättis mugavalt pihku — („Oo, see riist oli suurepärane, võrreldes minu Makaroviga“) — ja lasi maha sõduri, kes juhmilt naeratades Makarovit klõpsutas.

„Noh,“ nentisin, „see mees ei teinud ilmselt kõige õigemini, et tormas enda püstoli asemel krabama teie oma.“

„Jaa,“ nõustus Tito, „kuid te peate arvestama, et minu püstol oli teinud tema pihta PLÖKS!“

Ka seda sõna hääldas ta veidralt, justkui kahesilbilisena, rõhuga viimasel silbil. PLÕ-ÕKKS!

Ta muigas: „See on kodeeritud sõnum. Nagu suu, mida sa näed avanevat, huuled liiguvad, kuid sõnu ei kosta. Aga lohutuseks! Te teate, kui palju matemaatikuid on olnud koolis ükskordühaga hädas. Kui paljusid kuulsaid heliloojaid on nende nooruses peetud täiesti ebanusikaalseks...“

Tito loba ei jõudnud enam minuni. Üleni pinges, kuulsin ainult vere kohinat. Sirutasin kätt vargsi ahjuroobi poole. Kohe pidin ma lõhestama pea jätisel, kes oli röövinud minult mu õnne, minu Didi.

„Ja teie isegi ju...“ Mu käsi peatus, mida mina isegi?

„Teiegi ju loobusite oma õnnest, ainsast olevusest, kes oli tõesti teie poolt, kes teid kaitses, ennast teie heaks ohverdas, ja selle asemel tormasite ummisjalu püüdma mingit vana lehma, kel tarvitses vaid teha teie meheau pihta plöks, ja te haarasite tast, tühjast, mõttetust, haarasite surmast.“

Vajusin kokku. See oli siis tõesti Didi mees. Ja Didi oli talle kõik ära rääkinud. Tundsin sama ahastust nagu tol hommikul, ärgates selle ilge naise kehal. Hommik reetis tema inetuse, haihtunud puuder kortsud, tema huultel oli litsinaeratus. Kargasin püsti, kus on küll Didi! Muidugi oli ta läinud, ajasin endale kiiruga riided selga, et minna teda otsima, taskust torkas mind murtud pintsel.

Miks olin ma loobunud Didist selle ilge elaja kasuks, kes isegi ei maganud minuga pärast enam kordagi, saatis ainult mõne uue mehe embusest minu poole irivitsi sellessamas lokaalis, kus minagi aina jõin ja jõin, meenutades Didid?

Siis, röötsakil selle musta mehe kamina ees, meenus mulle esimene kohtumine Didiga. Ja tema mõistatus, mille eest tuli pea panti panna.

Endiselt heatahtlikult naeratav Tito oli avanud ukse, mul oli aeg minna.

TIIKÄIJÄ

*Jutlustada linnuna elamise
võimalikkust ookeanis
(Ervin Laanvee)*

•
Päiv läits ärä
pääle tüüd,
enne üteli viil
ääd üüd.

Jäime kuuga katekeste
käimä müüdü tiid.
Aiga om ja mis sä
iki tiid.

•
Miu aknest müüdü käive
kuu ja tähe.
La Luna blanca —
laubaõhtu soovikonsert —
Aallot Amurin —
om küll meelen:
rongi ratta koliseve
silla üle,
üle laia, laia jõe.

Nüüd meä istu akne veeren,
vahi valget kuud.

•
Taivas oli tume,
õhtu oli kähen,
juba säräsive
suure, selge tähe,
ku me sõidime
üle Toonau silla,
tule paistive
vette võõran linnan.

Vaguni pääl oli
õnnummer.
Aga pärast taivas
oli ummen.

•
Okeaani kalada lendäve —
tillikse alli varblase.
Ja ku Vaikse mere
torm ja maru möllab
irmsaste,
iki meä siu manu jõvva
armsaste.

•
Talvepäivä ämär lumi.
Koir ei kuule, karu suigub.
Üle einämaa ja mõtsa veerest
suusatii lääb
lõppemada.

ANNE KAHRO

•

Raputad mind kui ubinat puult,
teesklen, et olen veel toores,
hilisküpsena kuulaks veel tuult,
üraskikrõbinat kooses.

Ehkki veel imetlen taevaste maale,
juba mus ussike närib:
millal sa mõlema jalaga maale
ometi maandud, ta pärib.

Naudin veel viimaseid sõltuvusaegu
oksast — emana heast,
kes on mind, ülekasvavat praegu,
toitnud ju õie-east.

Õhema põsed nüüd läinud ja prunti,
varsti ehk veeren kui lelu.
Ripnen ja vahin siin poolikut krunti,
ikka jah, kõrvalt veel elu.

•

Tekib kahe tunde vahel
kibe hõõrdumine,
haakub tülilüliahel,
algab võõrdumine.

Loomes sügavuti haava
raiub kriuksuv kriis,
purskub kirbe valulaava,
seda kõike siis,

kui sa hoiad räpakalt
seda loojaandi,
mis kord võeti taeva alt,
südamesse pandi.

TEEKÄIJA LAUL

Taat rändab, pale kahvatu kui kriit on,
jalg lühikeseks käidud mööda hiit on,
peas, murest murtud, ripnev mõtteniit on,
on murtud tee, kui murtud rajaviit on,
veest vahib teda sama rauklik triiton,
(ja kohe nende vahel mingi liit on!)
veepiir ju talle välisukse piit on.
Ätt pärib: „Mulle kosta, kulla triiton,
kui palju süüa-sinna-tänna siit on?“

•

mu südamel on põletuse haavad
ja arstidki on hämmeldunud nõutud
et kosuda need sedaviisi saavad
on esiti mult liiga palju nõutud

mu silme ette sähvatavad laigud
kui kenaks mind sa oled pimestanud
on huulil erivärvilised maigud
nii kauniks mind sa oled imestanud

•

Esmakordse kohtumise, esimese lume
mõlemate ebakindel, kordumatu jume.
Iga lumi haprahelbeline ei või jääda maha,
lahutab ka kokkusaanuid lumemüüri taha.
Iga talve teadmatuse salapära tumm,
iga uue läheduse helbelaulu-lumm.

•

Sel teel, kus kinganinad
meil äkki kohtusid,
nii kaua seisime,
et jalad rohtusid.

Nüüd, kaotanud ma sihi,
säär õitseb, juured mullas,
mind embavad su kasvud
me lõhnapõimekullas.

KOHANEMINE

Mõnikord äratab vaikus,
mõnikord äratab valu
mulle ahmiva suuga
lohaka näoga kalu.

Sabaga luudavad seina —
vetikanarmastes purki,
otsivad endise kodu
kadumaläinud nurki.

VIIMNE SOOV

Kord surivoodil adus alkohoolik,
et surra vara, elu alles poolik,
et teine pool on kapil olev poolik.
Suu-klaasiga siis ühendati voolik.

•
 On sul, vesi, valus, kui sind keedan?
 minul ka, kui põletad mu keelt,
 kui, siis kalkan tagasi su oja,
 sülle võtab sind ta oma teelt.

Oja, on sul valus, kui sa jäätud,
 jäiga naha all vaid vulada?
 Palavikus liibuksin su vastu,
 kardan kuid — sul piin ka sulada.

On sul, kivi, raske, kui sul puhkan,
 kivisülem südamel ja põlvil?
 Taevas, on sul piinlik, kui ma rändan
 pilguga su alastusevõlvil?

On sul, liiv, ka paha, kui su kuiva
 nahka märjad päkajäljed surun?
 Sirel, sirel, ega sa ei tüdi,
 kui su hõngu väsimata nurun?

•
 Siis kui päike langeb
 allapoole põlvi,
 ülespidi sinu
 käsi hiilib just.
 Sinu kord on, kuuke,
 tõusta tähevõlvi,
 helendama-õpetama
 mulle armastust.

•
 Kas alati, kui naine ootab last,
 laps omakorda kõhus ootab ema,
 et talle öelda, mida arvab tast,
 ja kuulda, mida temast arvab tema?

•
Teel tormasin sul otsa, nagu olin,
sa hüüdsid: „Jumal, pimevaimu juhi!“
Veel üle õla kohmasin: „Ma kolin.
Peast südamesse. Ära rohkem nuhi.“

•
End leida ma ei suuda sinu elus —
nii rohke muuga oled selle täitnud,
ma tahaks olla veidi enam elus —
kui küünal, mille ehkki oled läitnud.
Ma kärbituna endamisi loidan,
su elutaeva sini-tagataustal
sind märkamatu valgusega toidan,
pilk ainiti su Elu luule kaustal.

•
Kui laug ehk silma pimestuse eest,
mind kiivalt kaitsed imestuse eest,
saab osaks imet mulle igas sammus —
ta hinge jaoks ju ongi liialt rammus.

•
LUULE SUUDLEB MUSERDATUD LEHTE,
JUHTUB NUKRA PABERIGA IME:
LUULE KINGIB LAUSE, KINGIB EHTE!
LUULE ANNAB PABERILE NIME!

VÕIBOLLA KÕIK VÕIKS OLLA

Rhoda Wynant läks mööda tänavat alla. Miski ei reetnud, kes ta on. Mitte kellelgi polnud vaja seda teada. Eriti sellel, kelle eest ta end varjata tahtis. Otsida üht kindlat baari ühes niivõrd suures linnas pole sugugi lihtne. Neljakuulise pingutuse järel oli Rhoda asukoha siiski kindlaks määranud. Sellele õhtule oli eelnenud aastapikkune töö. Uurimine ja arvamine. Ja salatsemine. Ja alles nüüd oli ta teel oma eesmärgi poole. Alles nüüd teadis ta, kuhu minna. Ja mida teha.

Ta oli uhke. Seda kindlasti. Ta kujutas ette aega, mil ta võib olla veel uhkem. Kui tuleb kohtuistung ja Rhoda Wynant loeb ette kogu oma tõendatud süüdistusmaterjali ja tänavatelt on kadunud üks kõige ohtlikumaid kurjategijaid. Sellest unistaks iga vähegi auahne politseinik. Ja Rhoda oli auahne politseinik oma auahne politseiniku unistustega.

Veel ümber paari nurga ja ta oligi kohal. Vaatas ust ja kartis. Vaatas ennast ja kartis. Vaatas jälle ust ja koputas. Ukse avas umbes kolmekümnene naine. Ta oli väsinud näoga, tema juuksed olid osaliselt ja halvasti blondeeritud, katkutud otstega. Seljas oli tal kortsunud must minikleit, mis kõigele lisaks ka halvasti istus. Ning kindlasti polnud see naine selle kleidi esimene omanik. „Mis sa siit otsid?“ uuris ta, kuigi sel vähimatki tähtsust polnud. „Kas Kid Barrett on siin?“ küsis Rhoda mitte just kõige sõbralikumal toonil. Naine lasi ta sisse ning osutas laisal ilmel laua poole, kus istus...

Ta erines kõigist kurjategijaist, keda Rhoda varem näinud oli. Ta nägi välja kuidagi... meeldivam. Rhoda tundis, et tal on sellest mehest mingil moel kahju. Just nimelt enda pärast. Et Kid Barrett ei tea teda kahtlustada. Et tema, Rhoda, kavatses teda lõksu püüda. Ja kohutavalt palju teeselda. Rhoda teadis, mida ta peab tegema, ja samas tahtis ta öelda: „Vabandust. Head aega.“

Teadmine ja töö omasid siiski suuremat tähtsust ja ta tegi üheksa ja kolmveerand saatuslikku sammu lauani. Istus teisele poole ja ütles: „Tere.“

Kid Barrett oli tapnud kümneid inimesi, ta polnud iial kedagi armastanud. Teised inimesed olid talle ainult mänguasjad. Juba väikese poisina oli ta end lõbustanud naabruskonna kassipoegade ja merisigade oksatõmbamisega. Nüüd mängis ta inimestega. Peaaegu kõike seda teadis Rhoda Wynant. Ja ometi tundus mees tema vastas talle kuidagi sümpaatne.

Nende vestluse käigus unustas Rhoda isegi oma halva kombe aeg-ajalt närviliselt kella vaadata. Kell oli salaja juba päris palju saanud. Rhoda tahtis

koju minna. Ta kartis, et kui ta seda Kidile ütleb, saab see vihaseks ega lase teda minna. Kuid Kid laskis. Ta saatis Rhoda ukseni. „Näen ma sind veel kunagi?“ päris ta.

Ja nägigi. Arglikult sisenes Rhoda baari. „Tere,“ sosistas ta. Mittemidagiütlevale pilgul vaatas Kid Barrett tema poole. Ja ikka veel ei olnud Rhoda kindel, kas teda oodati. Sest ta ei teadnud, mida Kid temast teadis. Või arvas. „Tule siia.“ Rhoda läks laua juurde ja istus. Ja ta ei teadnud isegi, kas peab seda kõike tegema või tahab ta seda ka ise. Politseinik Rhoda Wynant tahtis tundma õppida kahtluseluse Kid Barretti varasemat elu. Kes ta oli ja mida ta teinud oli. Ning salapärane tavakodanik Rhoda Wynant asus seda välja uurima. Ja Kid rääkis. Üsna palju. Liiga palju, kui arvestada seda, et ta ei tundnud Rhodat üldse. Ja arvestada, et tal oli väga palju rääkida. Rhoda tundis vahepeal kohutavat hirmu. „See oli üks väga imelik lugu,“ rääkis Kid. „Me tahtsime ainult veidike lõbutseda, tema autoga ja ilma tema endata, ma mõtlen, aga onu oli kuri ja hakkas vastu. Siis meie olime veel kurjemad ja onu enam ei hakanud vastu.“ Veidi aja pärast küsis Kid, kas Rhoda teab üht kindlat paika kusagil äärelinnas. Sinna oli Kid matnud vähemalt kolm inimest. Rhoda teadis küll. Tema oli käinud seal väiksenä tennist mängimas. Ja ta küsis, kas Kid võiks talle midagi juua tuua.

Oli üks täiesti tavaline reede õhtu. Rhoda lausa vihkas selle tavalisust. Tema arvates oleks selle reede tööpäev võinud veidi lühem olla. Talle tundus, et kuigi Kid oli rääkinud palju, oli tal rääkida veelgi rohkem. Ja igapäevased tööülesanded, mis siamaani teda ikka olid huvitanud ja varem sugugi tavalised ei olnud tundunud, olid nüüd tapvalt igavaks muutunud. Rhoda tahtis Kidi juurde. Ja võimalikult ruttu. „Mis sul viga on? Sa istud kogu aeg, mitte ainult vahepeal, niisama ja vahid oma küüsi. Ma ei ütle, et su töö selle all kannataks või midagi muud, aga... On sul mingi mure või?“ küsis üks teine politseinik, Janet Parker. Rhoda raputas pead. Kell oli viis. See tööpäev oli läbi saanud. „Head aega,“ ütles Rhoda ja juba ta peaaegu lendas toast välja.

„Sa ei ole ju tegelikult üldse see, kellenä ennast näidata püüad, eks?“ võttis Kid Rhoda käsivarrest kinni, kui see oli uksest väljumas. „Nüüd ta teab. Nüüd on ta teada saanud,“ mõtles Rhoda närviliselt ja talle tulid meelde kõik need lood, mis Kid oli rääkinud. Ta ootas, et Kid midagi t e e k s. Ja ta tegigi. Ta tõmbas Rhoda hästi enda lähedale ja sosistas: „Sa oled abielus, eks? Sa oled tüdinud oma lastekarjast, oma e l u s t, on ju nii? Sa tahad midagi uut. Seiklust, kui ma võin nii rumalat sõna kasutada. Ma ei hooli sellest, k e s sa oled. Ma t a h a n sind. Sa ju tead, mida see sõna tähendab. Sa pead tagasi tulema. Sa

p e a d.“ Ja ta lasi Rhodal minna. Kuigi Rhoda ei lahkunudki veel. Ta vaatas Kidile otsa ja naeratas. „Ma tulen.“

Homseni oli veel aega. Ja käes oli õhtu. Mille kohta võis öelda täna ja praegu. Kõnnitee oli sile ja terve linn tühi. Mööda tänavat kõndis Rhoda Wynant. Veel nädal tagasi oli ta kindel, et ta on politseinik, kellel on kohustused. Kes peab tegema oma tööd. Aga siis kõndis ta mööda sama tänavat ja kellaaeg oli märksa varasem. „Kas see kõik ongi enam teesklus?“ mõtles ta hirmunult. Just nimelt hirmunult, sest ta kartis. Loogiline ju. Tal oli meeles see tunne. Ma Tahan Sind. Ja tal oli meeles veel keegi, keegi Brett Connor. Ainuke, kes uskus Rhoda Wynanti võimetesse. Sest ta on andekas ja tahab olla tõeliselt hea politseinik. Aga seesama Rhoda ei teadnud ise, kumb mees on tema jaoks tähtsam. Rhoda kartis, et pärispolitseinikust võib saada teesklev politseinik ja teesklevast armastusest pärisarmastus. Tõeline armastus.

„Rhoda, ma tahtsin sellest rөөivist rääkida. Mis sa arvad, kas see võis... Sa ju ei kuulagi mind,“ ütles Brett Connor häiritult. „Sa ei pane viimasel ajal nagu eriti tähele, mis sinu ümber toimub. Kui sul on mingi mure, ma võin ju vähemalt proovida aidata...“ — „Miks kõik arvavad, et mul on mingi mure?“ Rhoda peaaegu vihastas. „Ei, Brett, mul on lihtsalt üks erakordselt ebatavaline ja raske tööasi.“ Naise hääletoonist oli tunda, et ta oli selle lause väljamõtlemise kallal palju vaeva näinud. Kuigi Brett Connor seda ei märganud. „Nojah,“ ütles ta. Ja Rhoda tegi talle selgeks, et ei vaja mingit abi, sest muidu võib kõik äparduda. „Ma saan aru,“ naeratas Brett Connor. „Ei saa,“ mõtles Rhoda ja naeratas.

„Sa ütlesid, et sa ei hooli sellest, k e s ma olen,“ ütles Rhoda ja vaatas ebaleval pilgul Kidile otsa. Õhtust oli juba peaaegu öö saanud ja kedagi peale nende kahe polnud läheduses. Aga Rhoda oli oma otsuse teinud. Nüüd peab Kid Barrett teada saama, k e s on Rhoda Wynant. Ja teda ei huvitanud, mis saab edasi. „Ei, kallid, see ei huvita mind tõesti.“ — „Ma olen politseinik.“ Kid tahtis põgeneda. Esimest korda elus oli tal tunne, et ta kardab kedagi. „Miks sa seda ütlesid?“ Kidi näoilme oli muutunud. See oli tõsine, kohati õnnetu ja pettunud. „Ma armastan sind. Kui ma sind ei armastaks, ei teaks sa praegu, k e s ma olen. Kui ma sind ei armastaks, läheks kõik nii, nagu ma alguses tahtsin. Mõne kuu pärast oleksid sa vanglas.“ — „Rohkem kui vanglas, eks.“ — „Rohkem kui vanglas,“ noogutas Rhoda.

„Tegelikult sa ikkagi ei petnud mind,“ sosistas Kid. Nad ei olnud enam öise linna tänaval, suure rumala linna, mille tänavad on nummerdatud. Esimest korda olid nad koos Kidi pisikeses toas. Ruumis, oleks selle kohta vist täpsem öelda. Ei, kindlasti polnud see tuba. Aga nad olid seal koos. Kidi pisikeses voodis. Kid hoidis, ei, lausa surus Rhodat enda vastu. „Ma tean, et sa ei petnud mind. Ma tean, et sa ei valeta. Ma tean, et sa ei peta ja ei valeta mulle enam iialgi. Kuigi ma ei tea, kas mul on õigus. Aga ma ei hooli sellest. Kuuled, kallid

tüdruk, ma ei hooli sellest. Ma tahan sind,“ sosistas mees ärevalt ja kallistas Rhodat veel tugevamini. Rhodal oli valus. Aga ta ei tahtnud seda välja näidata. Ta ei tahtnud, et Kid teaks, kui valus ja ebamugav tal on. Et üldse on. Seda ei tohtinud Kid märgata, sest Rhoda armastas teda. Ja siis mõtles ta hoopis millelegi muule. Kellegi teise peale. Talle tuli meelde, kuidas Brett Connor oli samal hommikul öelnud: „Ma ei taha sinu käest midagi küsida, aga ma loodan, et sa oled tubli.“ Veidi aega tegi see politseinik Rhoda Wynantile haiget, aga siis mõtles Rhoda, kõik erinevad Rhodad kokku: „Põrgusse.“ Ja ta ütles: „Kid.“ Kid oli maailm.

•

„Jälle jääb Rhoda tööle hiljaks. See on juba kolmas kord sellel nädalal. Kusjuures täna on kolmapäev. Brett, see ei ole enam õige asi,“ tähendas Janet Parker. „Aga kui arvesse võtta, mida ta rääkis...“ — „Lõpeta see Rhoda kaitsmine. Oled sa üldse kuulnud sellist nime nagu Kid Barrett?“ Brett Connori mõistmatut nägu nähes hakkas Janet naerma. „Väike Brett. Ma ei tea miks, aga Rhoda suhtleb selle mehega üsna tihedalt, ja Kid Barrett on juhtumisi üks kõige ohtlikumaid kurjategijaid kogu riigis.“ Brett vihastas. Mitte et ta oleks arvanud, et Janet valetab, vaid Rhoda oli see, kes teda vihastas. Et see talle nii palju valetada suutis.

•

Rhoda seisis avatud akna all, selg Kidi poole. Jahe öötuul puhus aknast sisse ja ajas Rhoda juuksed veidike segi. Kidile tundus vabariigi kodanike julgeolekut kaitsev isik tol hetkel eriliselt kaunis. „Tead, Kid,“ ütles Rhoda unistaval toonil, „ma tunnen, nagu tõuseks tuul tänavatest, kuidas see puhub vastu mu keha, kuidas see mind õrnalt silitab ja sosistab: on öö.“

„Rhoda, ma olen praegu kõigeiks võimeline, ütle ainult, mida sa tahad.“ — „Mulle meeldivad suured õunad,“ ütles naine kavalalt naeratades. „Sellisel juhul me ainult läheme,“ naeratas Kid peaaegu et õrnalt ja haaras Rhoda sülle, tormates trepist alla, majast välja. Nende ümber oli öö, täis tuhandeid salajasi kutseid, igal pool tundusid olevat suured õunad, või siis kas või väikesed, aga igal juhul magusad.

•

Oli jälle üks paljudest reedetest ja Rhoda tundis selle üle erakordselt suurt rõõmu. Ta oli just töö juurest lahkunud, kuid pöördus sinna tagasi, sest oli unustanud oma koduvõtmed, mida tal loomulikult vaja ei läinud. Ukse taga peatus ta korra — tundus, et vaid selleks, et kuulda Brett Connori häält:

„Kid Barrett.“ Seejärel astus ta sisse, võttis oma võtmed ja jättis Janetile ja

Brettile ühe eriti rõõmsameelse head aega. „Brett, ma armastan teda,“ teatas Rhoda tühjale töölauale jäetud sõnum.

„Kid, me peame kaduma,“ teatas Rhoda mõne aja pärast hirmununa. „Nad teavad sinust. Kui mitte meist.“

Ja juba samal õhtul nad läksidki. Nad kihutasid mööda öist maanteed nii kiiresti, et Rhoda ei jõudnud isegi kartma hakata. Äkitselt keerasid nad mingile mägitaele ja Rhoda pidas seda väga kummaliseks. „Me hakkame nüüd skautideks,“ ütles Kid. Rhoda kortsutas kulmu. „Aga skaudid on poisid. Mis mina siis peale hakkan?“ — „Siis me hakkame telkijateks.“

Janet ja Brett olid jõudnud üsna selle paiga lähedale, kus Rhoda ja Kid telkisid. „Võimatu on uskuda, et ma olen tööl,“ oli Janet nõutu. „Siin on nii ilus. Ka kurjategijatel võib hea maitse olla.“ — „Armunutel veel parem,“ lisas Brett sapiselt. Ta oli tööl ja tema oli selline politseinik, kes ei unustanud iialgi, millise kivi, puu või kaljunuki taga on kurjategija peidus.

„Kid, nad on siin.“ Kid magas edasi. „Kid, nad on tõesti siin. Tee ometi midagi. Päästa meid. M e i d,“ sosistas Rhoda ärevalt. Ettevaatlikult tegi Kid oma parema silma lahti. Seejärel oleks ta pidanud ka vasema silma avama, aga ei teinud seda mitte. Oma poolenisti avatud parema silmaga vaatas ta Rhodat. „Ära vaata nii.“ — „Kas ma hirmutan sind, kallis?“ Kid hakkas naerma. „Nii et täna on siis n e i d oodata, kas jah?“ — „Nad on juba siin. Ma tunnen seda.“ — „Väike rumal tüdruk,“ mõtles Kid, „aga ma armastan teda,“ ning valjusti ütles ta: „Lähme siit ära kaugele. Oma maale, kus pole kedagi peale meie. Ja meie armastuse.“ Oli uskumatu, et seesama mees oli tapnud nii mitu inimest. Ja sel hommikul kahetses ta esimest korda kogu oma elatud elu. Ta tahtis, et naine, keda ta armastab, võiks olla õnnelik ja et Rhodat ei ähvardaks miski. Armastusega vaatas ta Rhodat. Ja äkitselt taipas ta, mis oleks õige. Ta peaks... Aga ta ei saaks sellega hakkama.

Nad väljusid telgist. Vaevalt olid nad telgist mõnekümne sammu kaugusele jõudnud, kui suvehommiku rahumeelse vaikuse katkestas Brett Connori hää: „Seis! Politsei! Relvad maha!“ Vihaselt pööras Kid ennast ümber. Enam polnud endisest armastavast headusest midagi järel. Ka Rhoda oli relva haaranud. Kõlasid pistolipaugud. Janet ja Brett kukkusid maha, kuid olid järgmisel hetkel jälle püsti.

Õeldakse, et sõjas ja armastuses on kõik lubatud. Seda ei öelda, et iga lahingu võib ka kaotada. Sest sedasi juhtub nagunii.

•

Sõidul läbi varahommikuse linna ei olnud nad tavalised vangid. See polnud veel see linn, kuhu nad jõudma pidid. See oli kõigest mingi juhuslik linn mingi juhusliku aasta suvel. Ja kumbki neist ei vaevunudki selle nime meelde jätma, sest see oli kõigest üks suvine varahommikune väikelinn. Seda linna, kuhu nad jõudma pidid, nad teadsid. Sest sealt polnud neil võimalik lahkuda. Väikese linna nime unustasid mõlemad kohe, kui olid sealt läbi sõitnud, ja maantee ümbrus oli lage. Vahest ehk ainult Brett Connor jättis sellise asja meelde, sest tal oli hea mälu, aga tema ei olnud nendega. Tema istus auto esiistmel, jälgis teed ja mõtles, et ta tahaks olla keegi teine. Kas või pagar, ainult mitte see, kes ta oli. Mitte seda ametit pidada, igatses ta. Kas või üksainus päev, see päev... sest üldiselt ju talle meeldis tema töö. Kuigi jah...

Nemad kaks teda ei näinud. Nad isegi ei hoolinud teadmisesest, et ta on seal — Brett Connor. Nad hoolisid ainult teineteisest, sest kõik teised olid nende vastu. Nad olid teineteise külge aheldatud ja mitte kaudses mõttes, sest kumbki oli teise jaoks nagu post, mõlema käed olid raudus. Kuid nad teadsid, et selletagi oleksid nad üksteisele ikka sama lähedal, ka siis, kui poleks kongi, ka siis, kui oleks täielik vabadus. Ka siis ei kaugeneks nad teineteisest. Oleksid ikka sama lähedal.

•

Nüüd oli ta tõeliselt aru saanud, et kõik on läbi. Ta teadis, mis saab edasi. Ta sai kõigest aru. Ta mõistis kõike liigagi hästi. Kid Barrett oli ohtlik kurjategija. Vähemalt oli olnud. „Mitu inimest te olete tapnud?“ küsis üks tüütu ajakirjanik Kidi käest. „Viimase kahe kuu jooksul mitte ühtegi,“ naeratas Kid suuremeelselt. Siis paisus lärm liiga suureks ja Rhoda ei kuulnud järgmist küsimust. „Rhodat,“ oli Kid täiesti tõsise näoga vastanud. Kui Rhoda sellele tagasi mõtles, tundis ta, et vihkab kõiki, keda kunagi pidas oma kõige paremaks sõbraks. Ta tundis nii vastikult hästi nende võidurõõmu. Ja ta teadis, et oleks ise võinud olla üks nende seast. Aga see oli ka ainuke lohutav mõte. Et see ei olnud tema. Ja äkitselt tekkis naises iha rebida Janet Parker puruks. Et sellel oleks hirmus valus ja et ta näeks, kuidas armastav naine Rhoda Wynant teda hävkitab. Et Janet Parker tunneks Rhoda kättemaksu. „Ma tahan ainult magada, ainult ärgata uude, puhtasse ja säravasse hommikusse. Ainult Kidi nägu naerataks mulle vastu,“ mõtles Rhoda, nägu pisaratest valutamas. Uni tuli, aga uut säravat hommikut polnud silmapiiril.

„Te mõlemad olete nüüd meie. Teile endile ei jää midagi peale teie armastuse. Ja sulle jääb ka mälestus, Rhoda,“ ütles Brett Connor talle unenäos. See unenägu ei mõjunud ähvarduse või hoiatusena, isegi tõena enam mitte, ja Rhoda ei vaielnud enam vastu.

NAPPI VALGUST

N-le

•
Ehk mäletad — ma olin paadund pagan,
kes heitles ümbersündi uskumata.
End tundsin tühisemana kui agan.

Mind oskas laotus enne hellalt katta,
kui jõudis sõestada lõõm päikseratta.

Nüüd valuöisse nappi valgust jagan.

•
Püüd pageda, et pääseda suitsiidist,
ei olnud minu kurva õhtu sisu.
Hing haige. Kuigi särk on seljas siidist.
Ja mantel tviidist. Kadund eluisu.

Ehk ainult taeva laotus mind nüüd vajab...
Ei veel, sest äike ägestub ja sarjab.
Kitarri näpin. Vihm mu pääle sajab.
Blues kõlab, ahastav. Mu nuukseid varjab.

Siit loojangusse heitvalt mererannalt
öö viipab mind me viimseks tiivaripsuks.
On Linnutee kui vöö, kuus aiman pannalt,
mis jääb mu poodukaelale ristlipsuks.

•
Päev algab põlvili ja paludes —
mis sest, et mul on märatseja maine —,
ent lohutada sa ei suuda, Looja,
last üksildast, kes vaevleb valudes
kesk väiklust, riide, mõistmatust ja rooja...

Las naaseb ometi mu pelgund naine!

Mu embuses on siiski enam sooja
kui üleval su taevasaludes.

•
Kas suudan kunagi taas luua värssi,
per aspera mis sõpra aitaks saata...?
Mind trööstid: „*Taandu! Oodata veel kärssi!*
Pea päädib päev, mil peeti laia laata.“

Sa heidad nurka kulund kerjamärsi.
Kui norg poeb ligi, loojangusse vaata.
Su palvetamist miski siis ei pärssi.
Toeks tuule trots ja tormakas toccata.

Ei püsi öös hing kaua paos, väim vaos.
On mälestusi õilmeist igas kuivand raos.
Sul uneslennust. Vargsi naased randa,
kust tõusid taevasse, et jätta maine kaos...“

Ent täna pole Loojal tiibu anda,
mis võtaksid mind üle vete kanda.

•
 Kes mulle siis nartsisse enam kingib —
 neid, millel mee ja mulla hääl ning lõhn —,
 kui olen ise lillekene kõhn...?
 Hing inglitelt üht päeva lisaks tingib.

Täht — surmatungi tulvil — valust plingib.
 Kui mehiselt jões lämbus päikseõhv!
 Kehv pegasus vaid kõnges nagu võhr.
 Kuu nende peieteks mu kaameks mingib.

Mind märga peeglisse ei vea veel iilid.
 Veel Charon mind ei kutsu, Kerberos ei hauka.
 On Looja taastand kõik mu piinad ning eksilid.

Ta käsib sulle pilliroogu peita kauka,
 sest sina, öö, ei hellita, kui hiilid
 ja kaisutad mind — kiimast rauka.

MURTUD MEHE BLUES

Põgeneda pole mõtet jõkke ega jaama:
 ikkagi see soerdist sarvik hiilib minu kannul.
 Pohmelus on kõrgeim kool, mis õppab aru saama:
 ilmas tähtsus on vaid vahutaval õllekannul.

Pidev äng ning sage spliin kui märatsevad härjad
 ees mul — haavatud toreerol — igal pool ja ajal.
 Kõrtsis koidab... Rusutud ja roidund. Silmad märjad.
 Viina manu vaarun kaine baarileti najal.

Solva mind, kolleeg, kui soovid. Püsi ent veel valvel.
 Ehk sind saatus siis ei sasi, pereõnn ei nurju.
 Masendusepäevil — eriti me kalgel talvel —
 ainukeseks sihiks jääda jällegi on purju.

•
Ju hääbus pääsukeste vidi.
Õo liugleb musti kuuski pidi.

Ei tulnud, tulema kes pidi.
Nahkhiir end poonud alaspidi.

Ei enam kelgi: „Veni, vidi...“
Pääs, rinnus pääsukeste vidi.

Tal unus, tulema et pidi.
Äng pöörab sees kõik pahupidi.

•
All tursund taeva tähevaesel ööl
mees luider luiskab vikatit kesk luhta.
On mõte sootuks sügavam ta töö! —
mu lootus koidul ärgata läeb luhta.

•
Taas tahab mana endale mind murda.
Ilm vabaneks siis vaevust ühe hullu.
Ma kuulen haugatusi raevund hurda,
kes minu järel nuuskis juba mullu.

Nii lihtsalt viletsuseski ei surda.
Ah tule taevas ja mu peale rullu,
et sulguks haud, kus enam ma ei kurda!
Või pudenda mind raagudena kullu.

Kõik elus kogetu on kibe liiga.
Õös tantsib alasti alp hullund piiga.
Kekk neidis, keda ihkasin kord pruudiks.

Konstaabel küllap praegu teda nuudiks,
kui juba huligaan ei teeks tal liiga...
Kuu — kiusakas — mind aoni torgib kiiga.

SÜGISE

Pingul elektritraate nagu kitarrikeeli
 sõrmitsevad virtuooslike varblaste varbad.
 Vaheldumisi blues ja flamenco.
 Pime bokser ähib, libistab
 keelekurdude õrna liivapaberiga
 emalikult üle esimese kirmetanud lombi palge.
 Päike püüab kangekaelselt
 oma närtsinud kiirtelõngadega
 parandada pihlaka pulstunud parukat.
 Pärast menukat kontserti
 siiani puieladvus plagistavale tuulele
 toksib üks heiguke värb morsekeeli
 vastu mu prilliklaasi:
*„Lüig üürrike on elu,
 et kirjutada ükski sügav luuletus...“*

HOMME HELJUN MA KUI RUKIS

Üll kerjarüü, tean siiski — elu on etüüd,
 kus mina — hulgas — näen, kuid pankur pime.
 Arm lahkuks must, kaoks muundumise ime,
 kui kaugast koormaks kümme miljonit eküüd.

Läen lunastama inimeste ühist süüd,
 et parematena ehk ärkaksime...
 Ei kärpind seda valu karje kime,
 ei värss, mis sündis tast, ei vabaturma püüd.

Kuu hämaruse sees näib veelgi arem.
 Ta tähtedel mind kaemast keelab.

Öö — neegrist neitsi — unest varem
 mu igaveseks kuuma üska neelab...

Vaid nunnasalk — karsk Jeesukese haarem —
 aol silib rukist, kloostri ees mis meelab.

•
Sind otsisin — öös tuiskas lumeliiv —,
kuid Toomel kajasid vaid kellalöögid.

Suitsiidiks sobilik motiiv.
Nii saatus üksildasi neab ja nõögib.

Ei kanna vool mu korjust kaldavahtu,
sest laintesõõri tardus lõpuviiv.

Jäälademeilgi seiskus triiv,
kui oleks Emajõgi järsku pahtund.

•
Mis oli maisega mul enam pistmist,
kui märtrikuue õmbles moira ristpist?!

Kui messiat end risti lüüa lasin.
Su uue hurma heaks end ohverdasin...

Mind sarka säti, palve lausu, pastor
(ses harduses saab lahkund hingest Kastor),

käed tõstan ülesse siis rinnalt ristist.
Ah, vabastaks mu peod teid kõiki ristist!

•
Nüüd jätkub rännak ainult taevast teise,
sest endast loobumiseks olen küps ma.
Aol lahkun seljas lahja pilveveise
ja hakkan teda Toome kohal lüpsma.

Värviline valgusaasta
hingest alguse sai jutt
yle mere oma aas tal
Õlal väike reisikott
rändan kylla läbi kuude
yle metsa kõnnumaa
tee on tolmune ja huultel'
pipraveini maitse saan
Jõuan randa valin paadi
mehed viivad ära mind
alus pöörab seitse kraadi
unistustes leian Sind
Õnnepisarad on silmis
kajakatiib pyhib nad
näen Sind kaugelt oled ilmsi
vastu tulnud — värinad
Oma Saarel mustal aasal
vaatad üksisilmi Kuud
Sinu onnis sepisvaasis
linnusuled kalaluud
Õhk on värske kamin põleb
kõrkjamatil oleme
tulekumas juuksed-paled
vikerkaart nii palume
Hingan sisse Sinu õrnust
varjutuules vaikuses
olen korraks pääsend põrgust
rahhu vaimus kaikudes
Lause pooleli jääb salmis
nõnda kyllap vaja on...
valgusehelk korraks silmis
Sina — mina — meri — onn

•

Vaibumatu kiljatus mu mälus
mustas värvis kõnetus läeb käest
nägin unenägu: maasikatevälul
seisis haldjanaine nuttes kõigest väest
Lohutada oskaks kui see oleks Sina
mereranda viiks ja halaks kaasa vaid
toetaks leinapajul' puudutaks Su nina
kajakatelennul päiksesse kaob laid
Rahu vaikus ilu — istun Sinu kõrval
algad muinasjuttu nihutades end
peegeldub Su silmist kuigi oled kaljuserval
merenaer ja –valu kokku Sinus said

Kuulan Sinu sõnu kuulatan kui saan
linnuhäälte võlu kaugel on üks paat

Räägid mulle Saarest värvilisest merest
hingedest kes otsind leidnud näind
pärlitest mis puhtad kuninglikust särast
mille äranägijad on möödanikku läind
Teekond ainuline — igavene Lend
vetevärelus ja tundmus igioma
kohe kustub valgus pimeduses Lind
liugleb maade poole tal on Sinu luba
Kõnetus on lõppend otsa sai Läks ära
tõused haarad tyvest hingad kindlalt juba
lähed samuti Sul laugel noorkuu värav
salli kinni seod ja keepi kohendad

Õo vabastab ääretult Kuu kutsub ja ootab
ma palun meeletult: looda veel — LOODA

Oh neitsivaatega poiss,
püüdlen sinu poole;
aga sina ei kuule ega näe,
et minu hinge juhid.

Raskelt mind Eros ise lõi nagu vasesepp
haamriga, kastis külma mägiõkke.

Jälle mind purpuse palliga
viskas kuldjuukseline Eros,
kirjute sandaalidega neiega
kutsus koos välja mängima.
Aga tema — on ju hästi üles ehitet
Lesboselt — minu juukseid —
sest need on valged — põlgab,
vaatab teisale.

Isand, taltsutaja Eros,
kes Sa tumedasilmsete nümfide
ja purpuse Aphroditega
koos ringis mängid
ja vaatad ülalt kõrgustest,
põlvili palun Sind, ole armuline,
võta kuulda minu palvet,
Kleoboulos õilis,
nõuandja, minu armastusele,
oh Dionysos, võida.

Too vett, too veini, oh poiss, too lilledest mulle
pärgi, lüüasaanule, kes võitlen rusikatega Eroseg.

Kingi (mulle), oh armas,
(oma) õrnad reied...

Armastan jälle ja ei armasta,
olen hullunud ja ei ole hullunud.

Tahan laulda õrnast Eroset;
tal on uhke pärg paljudest lilledest;
ta valitseb jumalaid
ja alistab surelikke...

Jälle vaatab Eros mind tumedate
ripsmete alt leebete silmadega,
võlub mind igati Kyprise
mõõtmatusse võrku.
Mind haarab värin
nagu ikkekandjat hobust,
kes, kunagi võidupärjaga pärjatu,
vananedes vastu tahtmist
vankriga kaarikuvõistlustele astub.

ARCHILOCHOS

Ja langedes puutuksin nahka,
kõht vastu kõhtu,
pannes reied vastu reisi...

Sinuga võidelda janunen,
kui armastan.

Kui vaid sünniks, et saaksin
Neoboulet kätega puudutada!

Õnnetuna laman piinas
hingetu, Jumala tahtel rõhut kannatusest,
läbistet luuni.

Selline armupalang läbib südant,
silme ees mattub kõik pimedusse,
röövib rinnast õrnemagi mõistuse.

Mind läbib, oh kaaslane, liikmeid nõrgaks tegev igatsus.

Kandes noort mürdioksa
rõõmustab ta kaunist roosiõiest,
metsikud juuksed katmas selga.

1.—35.

[---] hoidsin end täiesti tagasi [---] samale otsusele [---]
 kui sa aga käid peale ja su meel kiirustab,
 on meil nüüd see, kes väga ihaldab ühendust —
 ilus noor tütarlaps. Mulle tundub,
 tema välimus on laitmatu. Tema teegi oma armastatuks.
 Nii ta ütles. Mina aga vastasin talle:

Amphimedo tütar, õilsa ja mõistliku naise,
 keda nüüd hoiab mädanev maa,
 noortel inimestel on palju jumalanna rõõme
 jumalike asjade kõrval. Ühest piisab.
 Selle üle rahu, kui saabub pime öö,
 mina ja sina koos jumalaga peame nõu.
 Usun, milles mind veenad. Mind erutab tugev kiring [---]
 [---] karniisi ja värava all [---]
 Ära keeldu, armas. Tulen rohuaeda.
 Saa nüüd seda teada: Neoboulet
 võtku teine mees. Oh, ta on sinust vanem!
 Läänud on neitsilikkuse õis
 ja endine võlu. Juba küllastatuna ei tunne
 ta kire pimeduses mõõtu ja ilmutab end hullumeelse naisena.
 Vajugu ta maa alla! Ärgu juhtugu seda,
 et ma sellise naisega
 saaksin naabrite naerualuseks!
 Rohkem tahan ühendust sinuga,
 sest sina ei ole truudusetu ega valelik,
 tema on aga väga tormakas; teeb paljud oma sõpradeks,
 kardan, et sellise kiirustamise peale
 sünnivad pimedad ja enneaegsed nagu koeral!

Nii ütlesin. Panin neiu
 õitsvate lilledesse keskele,
 katsin õrna keha keebiga,
 embasin kätega ta kaela,
 rahustasin nagu hirmunud noort hirve,
 puudutades kätega õrnalt ta rinda.
 Tema aga avas oma noorusvärske keha võlu,
 üleni tundes tema kaunist keha,
 vabastasin valge elujõu, puudutades tema heledaid juukseid.

36.—40.

Ei õitse enam noor keha,
seda katavad kortsud ja vaod,
õel vanadus hävitab elu.

Kiretu on nägu, mida kunagi vallutas põletades magus kirk.
Paljud talvised tuuled on sellest puhudes üle käinud,
sageli [---]

Vaatad tähti, mu täht. Kui vaid saaksin
taevaks, et paljude silmadega sind vaadata.

Lauludega ülistan sind.
Kui vaid omal tahtel armastaks mind
Su neitsilike pälvimuste asupaik.
Sa ei hooma ju sündivat.
Üürikese aja jooksul haarat kõhklusest.

Räägite üheksa muusa austamisest.
Kui tähelepanematu!
Vaadake!
On ka Sappho Lesboselt, kümnes.

Nüüd Aleksisest ei midagi muud,
kui et ta on ilus.
Teda vaadatakse ja jälgitakse igal pool.
Meel, miks näitad koerale konti?
Hiljem pääsed valla.
Nii end Phaidrosegagi hukutasid.

Agathoni hingust sõbralikult kannavad huuled.
Sunnivad peale hukutava kannatuse.

Olen õun, viskaks keegi mind sõbralikult Sulle.
 Kui vaid kummarduksid, Xanthippe.
 Ning Sina ja mina koos hukkuksime.

Archeanassat tunnen, kes on Kolophonis hetaira;
 teda, keda on kibedate kortsudega katnud armastus.
 Oh õnnetud, kes kohtute noorusega
 ja sukeldute esimest korda armastuse laineisse,
 kire läbi need tekivad.

Vanakreeka keelest KATTRI TÜRK

KOMMENTAARIKS

Et kõik Vana–Hellase luuletajad, kelle luuletuste tõlked esitasin, on lugejale kahtlemata väga tuntud nimed, on ilmselt liigne veel kord ümber jutustada nendega seotut. Kommenteeriksin pigem põhimõtet, millest tõlkimisel lähtusin. Ei tahaks küll püstitada resoluutset küsimust — kumb on hellenite luule tõlkimisel olulisem, kas täpse värsimõõdu või täpse mõtte edasiandmine. Pooldajaid on maailmas nii ühel kui ka teisel seisukohal umbes võrdselt. Mina pooldan mõtte edasiandmist, ega pea kuriteoks ohverdada selle nimel täpset värsimõõtu. Luuletajaile oli värsimõõt, milles nad kirjutasid, loomulik. See oli kohane nende keelele, kirjutati nii ja mitte teisiti. Kuid see, mis oli loomulik nende jaoks, ei pruugi sugugi olla loomulik meie jaoks siin ja praegu. Lessing ütles sakslastele, et kui draamakirjanduses tahetakse võtta eeskujuks hellenid, siis peab sakslaste draamakirjandus olema rahvuslik, mitte aga käsitlema muistsete hellenite probleeme. Sest hellenite draama oli rahvuslik, nad ei kirjutanud mõne teise rahva asjust.

Ka hellenite armastusluule oli rahvuslik. Olgu siis rahvuslik ka selle sinne eestindus.

K. T.

KÜSIMUS: Millest siis õieti alustaksime?

VASTUS: Kui sul on vanus nagu silmus kaelas ja iga minut võib taburet alt ära kaduda, siis on üks kama kõik, kust alustada. Näe, kast fotosid täis, kavatsesin hakata neid korrastama, pooltel puuduvad mälu abistavad viited. Hah, siin kõnelen tütarlastele, kes õpivad Kaagveres. Ilus koolimaja, kuid aknad trellitatud. Sellel fotol on taga aastaarv 1975. Näe, kui kenad tüdrukud, põlved sukis, mis lõppeda ei taha. Kas mitte seesama iludus ei küsinudki kohe sissejuhatuseks, kui vanalt ma esimest korda purjus olin.

K.: Mis sa vastasid?

V.: Ütlesin, nagu oli — kahekümne kolmeselt. Saalist käis läbi pettumusekohin. No ja siis rääkisin kogu tolle loo. 1945. aasta aprill. Lahingud Kuramaa metsades käivad. Päike on lumesulatamisega lõpukorral, kõikjal pori, külm niiskus. Olime seitsmekesi ees purukspommitatud talumajas vaatluspunktis. Ülemuseks seersant Ülo Purde, kellest saab tulevikus Georg Otsa õemees. Prantsuse Lütseumi poiss. Laulis vahel „Marseljeesi“ originaalis. Ja kuna olime mõlemad jõudnud lugeda prantsuse kirjandust, siis oli läbisaamine parem, kui tohiks olla ühe seersandi ja talle alluva lihtsõduri vahel.

Siin tuleks rääkida sõjaväes valitsevast erilisest seaduspärasusest. Tihedas meestesummas tekivad tugevad vihavaenud ja selle vastukaaluna ka tugevad sõprustunded. Aga see on vist üldiselt teada asi.

Nii, meie läbisaamine Purdega oli just niisugune kokkukuulumine. Muidugi ei tohtinud ta unustada, et oli vaatluspunkti ülem, kes käskis ja määras. Aga ma mäletan ta säravat naeratust, kui ta saatis mu sellele saatuslikule supitoomisele.

Kinnitasin termose selga ja läksin. Kokamajandus asus kolme kilomeetri kaugusel, mida võis pidada juba tagalaks.

Väliköögi juures oli lõke ja selle ümber trobikond öösel luuresse minevaid mehi. Kõik omad poisid. Seekord anti viina. Kuna mina pidasin seda haisvaks vedelikuks, siis vahetasin selle alati mahorka vastu. Ei mäleta, mis vahekorras see kaup meil käis.

Sedapuhku ütlesin tubakapakujale ära.

Mehed tule ääres muutusid tähelepanelikuks: Villu võtab ise!

Kokal tuli viin kateloki põhja valada, muud nõu varuks polnud. Nii pidin tulivee korruga ära jooma. Tegin, nagu oleksin joonud vastikut arstimit. Kohe tuli samasse nõusse vägev rindesupp.

Ja nüüd, pandagu tähele: ma söön, ma söön üha aeglasemalt, maailm ümberringi muutub aina kaunimaks, kõik raskused muutuvad järjest

tühisemaks, kuni valmib lõpuks hiilgav rünnakuplaan: otsekohe siitsamast mehed kokku ja päise päeva ajal absoluutse efektiga, ootamatuse efektiga peale ja me võtame selle sakslaste maasse kaevatud tankijuraka ära nagu niuhti!

Mehed kuulasid, hambad irvi. Aga kui ma seda juba kordasin, oma ootamatuseplaanist üha enam vaimustusin, patsutati mulle õlale ja soovitati enne rünnakule asumist siiski oma hernesupp ära süüa. Ei tarvitsegi vist lisada, et pärast selle hüva nõuande kuuldavõtmist polnud ma enam päevase äkkrünnaku pooldaja.

Mu kohtumine selles iseäralikus koolis läks korda.

Tüdrukud küsisid arukaid küsimusi ja mina vastasin, nagu oskasin. Pärast lõunasööki käidi peale, et räägiks midagi ka vene grupile. Tuligi seda teha, kuigi vene keeles pole mu jutt põrmugi ladus.

Küsi elust ja rääkisingi sellest.

Aga keegi neist ei esitanud küsimust, kuidas sai minust üldse soldat ja nimelt nõukogude ehk punasel poolel, sest eestlasi jätkus selles sõjas mõlemale poolele. Tundub, et tol ajal seesugused küsimused ei kerkinudki.

Selle küsimuse on afišeerinud alles nüüdisaeg.

K.: Kuidas siis sinust sai 1940. aastal punane?

V.: Hm, juured? Isa niisugune, ema hoopis teistsugune. Vanaisa isa poolt, vanaisa ema poolt... Oi, läheks pikale. Planeerisin kirjutada perekonnaloolist romaani, nagu neid meil Eestimaal veel küllalt poleks saadaval. Mäletan: olin siiski suhteliselt tagasihoidlik, pakkusin Grünbergile umbes kolmekümnepoognalist silikaatkivi, ja kuidas kirjastajahärra siiralt rõõmutses, kui olin uutes tuultes leiutanud teistsuguse lahenduse ning piirdusin kümne poognaga. Paha aimamata ruttasin lugejat varustama Pangsepa kaunis kujunduses raamatuga „Enne suurt ilmamuutust“, mis ilmus 1990. aastal. Selles olen kokku surunud oma nooruselamused. Väga väike tiraaz anti, äkki ei teagi niisugust raamatut?

K.: Tean. Selles autobiograafilises teoses pole sa küll piiksugi teinud oma punavõitlejaks kujunemisest.

V.: Õige tähelepanek. Mul jäi valida, kas tüüdata kirjastust kolmekümnepoognalisega, kuhu poleks ikkagi kõik korralikult ära mahtunud, ja kui su lähikonnas paisatakse turule „Kive ja leibu“, umbes nii, nagu juhtus Balzaci „Talupoegadega“, siis pole vaistu vajagi, et taibata, kui mõttetu oleks energiat kulutada nii volüümika teose loomisele.

Nüüd seoses punavõitlemisega. Puna? Äsja lugesin seesugust teksti: „Mulle meeldis koolis sinine müts. Selline meeldumus sai tuge mõned aastad hiljem, kui meie õpetaja filosoofiadoktor Walter Freymann psühholoogia tunnis kõneles värvidest. Tema järgi meeldib punane värvus primitiivsetele, arengu madalamal astmel olevatele inimestele ja lastele. Vaimselt arenenute lemmikvärvuseks on sinine.“ Tekst hakkas silma Kaljo Villako artiklist „Imelik mees Hugo Treffner“ („Akadeemia“ 1995, nr. 12).

Ma pole ennast analüüsinud värvigamma meeldumuse alusel, küll aga pani loetud artikkel mõtlema nii elu kui ka värvide üle. Mu silmalääts võtab värve vastu nõnda, nagu need reaalsuses oma harmooniaga lummavad,

rõõmustavad, rahustavad või oma disharmooniaga vihastavad, masendavad, häirivad. Punane lill looduses võib olla ja ongi ilus, punased loosungikangad on vastikud.

Punased loosungid ja lipud 1940. aasta suvel Kohtla-Järve staadionil roheluse taustal häirisid mind muidugi, kuid et sotsialism oli valinud enda markeerimiseks seesuguse värvi, siis pidin leppima, kaasa aitas hoogusattunu hasart. Juba samal sügisel koolis olin primitiivne, arengu madalamal astmel vehklev ning vahusuiselt teoretiseeriv ärataja.

K.: Ärataja? Ja seda äkki — nagu Saulus, kellele valguse seest kõneles Hääl, et ta ennast Pauluseks pööraks?

V.: Äkki küll, aga minul polnud ennast kusagilt ära pöörata. Minust kaheksa aastat vanem vend tellis koju „Izvestijat“, käis ka „SSSR na Stroike“. Nende vastu ma huvi ei tundnud, sest vene keeles lugemine polnud käes. Pilte muidugi vaatasin, venna seletusi kuulasin. Aga ma pean ütleva, et kogu mu huvi oli koondunud muusikale. Lugesin ahne huviga kõike muusikasse puutuvat. Viuliharjutused võtsid ka palju aega. Ühtlasi oli minust saamas inimene, kes teeb äkilisi otsuseid. Kui meie usuõpetaja praost Varik Jõhvi keskkoolis tundis pisut muret mu uskmatus pärast, siis andsin talle enda arvates rahustava vastuse, öeldes, et minu jumalaks on Ludwig van Beethoven. Säärane ütlemine ei saanud areneda pikkamisi. Võimalik, et olin eelmisel päeval kuulanud mõnda suure meistri teostest? Tõenäoline, et nii, sest vaimustuse puhangud haarasid mind oma võimusesse, nii et kõrglainele võis tõusta ka mõni teine helilooja, kuidas kunagi.

Siis tuli juunipööre.

Marxist ma suurt aru ei saanud. Aga Engelsi „Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine“ tekitas minust lugemisele kulunud tundide vältel teise inimese.

Mu kodukohas Kohtla-Järvel tuli kimp noori kokku, moodustasime komnoorte organisatsiooni, hakkasime õppusi korraldama, sekeldasime, vaidlesime ja olime ära tehtud.

Algas kooliaasta. Ruttasin tiidsal sammul avaaktuse kõnepulti, olles väga rahul, et mõni ülemäära aktiivne õpilane ette ei jõudnud. Mul oli kõik enne läbi arutatud Boris Bersiniga, kes oli hakanud organiseerima Viru maakonna noori.

Pilk saali tahtis vägisi keele suulakke kleepida. Kogu mu viulimänguga kogutud populaarsus oleks nagu õhku haihtunud. Hämmastunud, vihased, põlglikud pilgud. Jumal ise teab, kuidas ma oma organiseerimisjutuga toime tulin.

Seda pealetungivamalt asusin selgitustööle vahetundidel. Üllas Lembit Pärnaste oli sama masendatud nagu minagi meie hea vahekorra purunemise pärast. Just temale püüdsin kõige andunumalt selgeks teha, et inimkonna väljapääs ummikust peitub internatsionalismis, mitte aga rahvusluses, millele tuginedes on hea sõdu pidada. Tema jäi kindlaks. Tema meelest olin valinud kohutava eksitee. Mõelgu ma järele. Vaadaku lahtiste silmadega.

Mina ja need vähesed, kes kaasa tulid, nende hulgas tulevane ajaloolane Ellen Plotnik, olime jälle oma õiguses veendunud.

K.: No ja viiul?

V.: Oskan vaid imestada, kui meenutan seda ettevõtmiste paljusust, mille vahele noor inimene võib laiali laguneda.

Mari Kull, meie ajaloo- ja lauluõpetaja, oli muretsenud õppekava ja pataka noote, soovitas mul konservatooriumi astumiseks tõsiselt tööle hakata. Harjutasingi kui hull.

Vähe sellest. Mõjutatuna ühest Rodolphe Kreutzeri viiulikontserdist (no oli ikka mõjutaja!), komponeerisin umbes sama pika asjanduse. Selge, et häbitunne oli mu selleks korraks täitsa maha jätnud. Läksin, noodirull kaenlas, jalamaid õpetajate korterisse. Mari Kull elas koos matemaatikaõpetaja Elsa Kasega. Tuba oli kenasti sisustatud, jahedavõitu. Minu nahk aga kuumas, kui kuulsin klaverist tõelise ja täieliku läbikukkumise helisid.

Isegi praegu, mil mu mõlemad õpetajad on ammu surnud, ei taha ma mõelda, mis sellest noodirullist sai. Niisugustel puhkudel räägitakse kiiresti, rahustavaid sõnu üksteise otsa lükkides, lohutatakse — pole midagi, jäetagu asi nende kätte, seda vaadatakse, kohendatakse natuke...

Ainuke pääs peitub unustuses. Noor inimene raiskab küll palju aega mõttetustele, kuid jõuab ka mõttekaid tegusid teha.

Kui ma talvel 1941 poole õppeaasta pealt Rakvere 1. keskkooli üle läksin, lülitas sealne lauluõpetaja Jaan Pakk mu linna sümfooniaorkestrisse. Harjutustel käimine võttis jälle oma aja, sest orkester valmistus kontserdiks ja saatis ka lasteballetti, mida taheti samuti veel kevadel publikule esitada.

Lihtsalt pidin toime tulema. Tegin kooliülesandeid ja süvenesin öötundidest varastades marksismi-leninismi klassikute teostesse.

K.: Jõhvist Rakvere kooli üleminekuks pidi olema mingi tungiv põhjus?

V.: Jaa, muidugi, kui auahnust põhjuseks pidada. Üleminek sai teoks teise poolaasta alguses. Asi oli selles, et 12. klass kaotati; need, kes olid jõudnud sellesse klassi, sooritasid aastavahetusel küpsuseksamid ja said lõputunnistuse. Rakveres olid lõpetajate hulgas ka Arnold Green, Boris Tamm, Vello Ranne jt. ning kooli komnoorte organisatsioon nende äramineku tõttu nõrgenenud. Kui maakonnakomitee sekretär mulle sellest teatas ja soovitas mul Jõhvi koolis komnoorte asja teiste hoolde jätta ja Rakverre üle tulla, siis ma otse lendasin sel karmil talvel kohale, kaks raamaturasket kohvrit külmetavate käte otsas.

Kirjutan seda praegu elus palju näinu irooniaga ning püüan olla — noh, kui mitte midagi muud, siis vähemalt veidigi õpetlik. Sest mu täiesti järelekaalumatu koolivahetus tähendas seda, et jäin ilma ühest võõrkeelest. Jõhvis oli esimeseks võõrkeeleks inglise keel ja selle valdamine oli mul just puhkemas. Rakveres sain alles klassis vastavas tunnis teada, et siin on esimeseks võõrkeeleks saksa keel. Mul tuli hakata saksa keeles meeletult pingutama, sel ajal kui inglise keele tunnis polnud midagi teha.

Ega ma osanud sellele siis vist erilist tähtsust omistada. Nagu ka probleemide, millistes keeltes hakkab funktsioneerima minu poolt ettekuulutatav internatsionaalne maailm. Sest vene keeltki ei kippunud ma eelisolukorda asetama. Kõik rahvused, kõik keeled pidid vist võrdsed olema või midagi sellesarnast.

Rakveres andis vene keelt vana markantne Nikolai Kristoffel, kes ükskord klassi tulles asetas oma mahuka portfelli mütsatades lauale, jäi seda silmitsema ning lausus: „Portfell, kartofel, Kristoffel — need käänduvad vene keeles ühtemoodi!“

Küllap arvas ta meid sellele naeruga reageerivat, mis olnuks ka täitsa loomulik, kuid me ei olnud siis loomulikud. Olime haaratud ajaloo eriolukorrast. Spontaanseid naerupuhanguid tuli tol ajal klassis ette üliharva.

Minusse suhtuti vaikse soliidse põlgusega. Mul endal ei lubatud valida vabade kohtade vahel. Koht näidati kätte. Hiljem sain teada, et mõned kohad olid tühjaks jäänud arreteerimiste tõttu. Nende laudade taga istunud poisid olid tabatud purukslastud Vabadussõja ausambast laiali paiskunud kivitükke korjamast.

Esialgu boikoteeris klass mind totaalselt, küllap vist mitu nädalat järjest. Muidugi oli solvav, aga noh, kuidas siis muidu oleks saanud karastuda teras, eks?

Ilukirjandusest lugesin tollal kõige rohkem Gorkit. Kõike, kaasa arvatud näidendeid. Eriti vaimustas mind teadmine, et Gorki oli kirjavahetuses „Jean Christophe“i“ autori Romain Rolland'iga. Kui ma nüüd, nojah, ilmselt mõni aasta tagasi, lugesin Jaan Kaplinski arutlust, milles ta võrdsustas kuritegelikkuse seisukohalt saksa natsismi nõukogude kommunismiga, siis olin silmapilgul sellega päri. Kuid oma elu üle mõtiskledes tulin järeldusele, et täpselt nii see ei ole. Sest Hitleri riigile polnud ilmet andmas ühtki suurt kultuuritegelast, talenti, ta oli oma komplotiga alasti vägivaldsete, võrreldes salakavala Staliniga, kellel oli kasutada talentide arvestatav hulk. See pettis ära ja tõmbas kaasa ka täiesti täiskasvanud ja kõrgesti haritud inimesi, mitte ainult minusuguseid kogemusteta noori.

Ilmselt on ka terase karastumise raamat kirjutatud mõjuvalt. Lugesin seda tol ajal suure kaasaelamisega, kadestades kõiki revolutsioonikangelasi, ja nukrutseisin selle pärast, et ei elanud niisuguste võimaluste ajal, nagu olid ümbritsemas Kortšaginit. Minul tuli vaid taluda boikotti klassikaaslaste poolt. Seda tundus olevat ikkagi väga vähe.

Siinkohal etteruttavalt lugu sellest, kuidas ma tolle boikoti oma esimesse pikemasse jutustusse põimisin. See oli pärast sõjaväest vabanemist. Läksin käsikirjaga Kirjanike Liidu konsultandi juurde. Sellel kohal töötas tol ajal veel energiline Arnold Tulik, kes degradeerus hilisemas elus joodikuks. Tuliku kähisevi häält langetatud otsus kõlas nõnda: „Ei lähe läbi. Ei lähe hoopiski. Ainuke komnoor klassis, mis klass see on, sellist klassi pole olemas.“ Mina vastu: „Olin ise Rakveres täpselt niisuguses olukorras.“ Tulik: „Mis see siia puutub? Sa võisid olla. See oli juhus. Elus tuleb ette igasugust jama. See pole tüüpiline. Sotsialistlikus realismis käsitletakse ainult tüüpilisi situatsioone. Jutt läheks muidu, aga kogu situatsioon tuleb ümber teha. Vähemalt kolm komnoort peab klassis olema.“

Nõutud kolme komnoort ma klassi paigutada ei osanud. Kahega sain siiski hakkama ja see läks ka läbi.

K.: Sinu tollane meelsus eeldas, et läksid sõtta vabatahtlikult?

V.: Niisugust tahtmist, pigem poosetamist oli, kuid tööd ja igasugust asjaajamist kuhjus kõvasti kaela ning tõenäoliselt võisin isegi närvi sedes kujutleda, et sõja võidukas lõpp saavutatakse ilma minu otsese osaluseta. Polnud ma erandlik veidik midagi. Paljud arvasid, et kõige hiljem paari kuu pärast on Hitleri mäng läbi.

K.: Sõja alguses vallutasid ju sakslased linna linna järel?

V.: Mis sellest. Meil oli Stalin, tema piiritu tarkus ja ettenägelikkus. Isegi ta vaikimises peitus meie meelest midagi paljutootavat: rääkigu Molotov, Stalinil polnud aega, ta süvenes võiduplaani viimistlemisse, sepistas seda. Saksa invasioonil lasti teadlikult areneda teatud piirini, ja siis — käib kärts!

Minust hulga vanem maakonna komnoorte juht Boris Bersin mõlgutles räpselt samuti. Ühed Kohtla-Järve mehed mõlemad. Lapsepõlves sain ükskord tema isalt, kui too oli vürtspoodi likvideerimas, suure purgitaie kokkukleepunud karamellkomme. Mina ei teadnud, mis oli Bersinitest vahepeal saanud, Boris ilmus areenile koos juunipõrdega.

Eks tema tõttu saingi maakonnakomiteesse instruktoriks. Eelmisel suvel olin koos pinginaabrist sõbra Johannes Kohaliga Kävasse ehitatava maja juures labidameheks, sel sõja puhkemise suvel aga koguni instruktor. See tõstis enesetunnet. Esimesest palgast ostsingi kohe paksust riidest palitu viimaseks koolitalveks valmis. See jäi kandmata. Ka viiul, marksismi-leninismi klassikute teosed, Gorki romaanid ja näidendid, kaks köidet maailmakirjanduse ajalugu ja üks veel muidki raamatuid jäi Rakverre. Tormasin pärast sõda sinna, kuid majakest Saue tänava turupoolses otsas polnud enam. Sellel kohal kõrgub nüüd neljakorruseline silikaatkivist seinte ja eterniitkatusega tüütuseni levinud ja levimuisikana pealetükkiv tüüpimaja.

K.: Vaheküsimus: kas sinul Eesti isamaalikkude vaimu, rahvuslust kui niisugust raasugi polnud?

V.: Oi, miks ei! hüüatan akadeemik-lippmaalikult. Oli ikka ka. Miks ei olnud! Keres! Palusalu! Stepulov! Eesti jalgpallivõit Balti turniiril! Tipner! Muide, Valter Heueri „Meie Kerese“ köitest eelistan siimaani kolkalikult meie suurmeisteri võidupartiisid, kui tuleb tuju läbimängimiseks.

K.: Sel juhul läksid sa mingis mõttes ikkagi üle, reetsid midagi?

V.: Mitte sinnapoolegi! See on katse omistada teadlik salakaval toimimine teadmatusele tulenevale tegevusele. Kuulusin nende eesti noorte hulka, kes suhtusid iseseisva Eesti elulaadi kriitiliselt, ning paiskusin juunipäevise kujutlusega Eestist kui sotsialistlikuks muutuvast vabariigist, kus hakatakse koostöös teistega ehitama inimväärselt elu. Niiivne küll, kuid sellist hinnangut on hea anda tagantjäreletargana. Tol ajal oli olukord ja mu arusaam arengust just niisugune. Elulugu ei saa ümber teha.

K.: Nõndaks. Midagi kipub nagu kordusmotiiviks tõusma. Nõukogude korrasse suhtusid ajapikku — kuidas? Kriitiliselt, eks?

V.: No niisugust Eesti NSV lihtkodanikku oleks küll raske leida, kes saanuks nendesse nõmedustesse kintskaaplikult suhtuda, oli ta parteitu või

parteis. Kirjanik on aga oma loomult teada, tema tee saab viia ainult üldhumanismini, kui ta on kirjanik.

K.: Nõus. Tähendab, 1988. aastal lülitusid Eesti iseseisvumisprotsessi kogu ihu ja hingega?

V.: Kust sa seda võtad? Kui Maie tõi Karepale, meie maamajja, teavet selle kohta, mis toimub Lauluväljakul, siis võpatasin küll: kas rahva kollektiivne hullumine on võimalik? Selles oli küsimus. Sünge hirmutunne valdas mind siis, sellel hetkel.

K.: Nagu midagi eksistentsiaalset?

V.: Jah, terve rahva deporteerimine tõusis võikalt kujutlusse. Ei olnud ju mingit jõudu või konksu. Ei mingit võiduväljavaadet. Süvenesin, lugesin uuesti Eesti esimese iseseisvumise ajalugu ja tulin pikkamisi arusaamisele, et minimaalsed võimalused on siiski olemas. Juhul, kui suur naaber läheb tõesti vastu lagunemisele ja meie oskame mingi kavalusega õigel ajal eemalduda. Mäletan, et Eesti Kongressi tegevusse suhtusin ärevusega, kartusega.

K.: Mida kartsid, kui tohib küsida?

V.: Et nad kisuvad oma ägeduse ja avameelsusega hukatuse kaela. Aga siis, kui nägin, et Vaino Väljas ja Arnold Rüütel panid vaata et oma elu mängu, lülitusin protsessi. Kümned tuhanded kompartei lihtliikmed talitasid samuti, mida näitavad kõik edaspidised Eesti taasiseseisvumiseks korraldatud hääletused. (Kahju, et Arnold Rüütel ei talita poliitilise taktiga ja on aina areenil, selle asemel et tulla kirjanike perre suurt huvi pakkuvate võimalike memuaaridega. Aga see on juba sulgudesse pandud teine ja üks päevakajalisemgi teema teises kohas arutamiseks.) Suhteliselt isegi väga suur oli see ühisjõud, mis võitlusse lülitus. Seda võis lausa füüsiliselt tajuda.

Kirjutasin siis oma nostalgilist raamatut „Enne suurt ilmamuutust“ ning leiutasin sellele tegelaste nimeregistriga lõpu. Samas lasin ennast üles ärritada venelaste demonstratsioonidest ja võtsin sõna ajalehtedes, ka „Õhtulehes“, et mu read pääseksid „Vetšerni Tallinna“ kaudu ka vene lugejani. Ühe sõnavõtu puhul sain venelastelt terve laviini sõimukirju kaela. Aga oli ka mõni mõistev kiri hulgas.

Nii. Võitlus oli lahti läinud. Rahvas internatside vastu. Paralleelselt sellega hakkas pisitasa kulgema ähkvipuhkvivõidujooks parima eestlase nimele.

K.: Mismoodi seda mõista?

V.: Kuule, eestlased on vintsked vennad. Nagu juudid, kelle kohta öeldakse, et kolm juuti koos tähendab nelja eriarvamust. Et tuli olla vene võimu vastu, see ühendas. Kuidas olla vastu, selles küsimuses tekkisid lahkkelid. Kas hääletada, kas boikoteerida, millal heisata... Mäletame ju küll.

Niisiis, parima eestlase nimetus ripub ahvatlevalt üleval, jooks on lahti läinud. Õnneks on Jumal mulle andnud natuke huumorimeelt ja lubanud ka mõttekujutlust mõnel puhul. Näen, kuidas olen lülitunud maratoni. Nõukogulikud trussikud jalas (EKP linnakomitee liikme tiitel ühe artikli all), väntan kusagil massi keskel. Keegi paks puhub kõrval. Ja äkki — naks, torkab jala ette. Kukun kõvasti.

Mötlen siin seda Ene Hölderlini artiklit „Eesti Aja“ 1991. aasta 6. augusti numbris.

K.: Kuna oleme niikuinii oma kroonikasse interpoleerunud etteulatuvalt, siis ehk räägiksid oma toonastest tunnetest neis asjus.

V.: Siinkohal ärgu pandagu mulle pahaks, kui võtan oma päeviku vastava köite lahti. Vaata! „12. VIII. Hommik algab kerge tibutisega. Aga Lenna juurde saame ilma vihmavarjuta. Seal dr. Saluvere juurde uinutite asjus. Vererõhk 160/80. Ostan tagasiteel kaks „Viljaveski“ leiba. Vestlen Rein Priiga ja Paul Kuusbergiga. Takso kohal kell 17. Eeva on tulnud meid teele saatma. Helsingis on Anni ja Genka meil vastas. Taksoga läbi öise linna Ita-Pasilasse.“

Sellest imeilusast reisist tegin sissekandeid iga päev. Jaa, eks me olnud ka putši päevil seal, kuid asi laheneb ju õnnelikult.

Meid anti nagu teatepulki edasi. Virratis Anni õe Eila maakodus. Seal toimetati meid Tampere raamatukogu osakonnajuhataja Pirjo Hakuni kätte, kes viis meid läbi Lauri Viita lapseõlvepaikade enda poole Vesilahtisse. Önnis muretu meeoleolu puhtas kaunis Soome linnakeses. Pirjo on isatalu kunagisest eluhoonest teinud küll linlasekodu, kuid nii nupukalt, et Niskamäe hõngu on ikka veel tunda.

Hommiikul koputab Pirjo meie magamistoa uksele üllatavalt vara. Tal on edasi anda sõnum Gorbatšovi kinnipidamisest Krimmi suvilas. See pauk muudab meid jalamaid Eesti esindajateks Soomes. Pirjo, meie ammune tuttav, on kõvasti Eestisse kiindunud soomlanna. Oleme väga ärevil. Terve päev Tampere möödub meeoleolus: nüüd on kas Eesti päevad loetud või me saame sõltumatuse. „Nii, nii,“ ütleb Pirjo. Näen, ta tahab kangesti uskuda. Samas on ta nagu paljud soomlased hirmul jõleda Žirinovski veel jõledamatest ähvardamistest. Kõikjal, isegi väikses Vesilahtis, kohtame sõdurite korrastatud hauaplatse. Hästi elav Soome ei näi olevat valmis minema teist korda tulle. Aga juba roomavad tankid Eestimaa poole. Vaatame veetornist Tamperet ümbritsevatele järvedele, mis kaunilt helgivad roosas hommikuvinas. Äkilises valuhoos puudutan Pirjo kõhna õlga. „Me peame pääsema!“ — „Nii, Vilem, nii, te saate vabaks.“ Jaa, kui kogu vaba maailma tahtmine koonduks...

Tuleme kunagi tehasele kuulunud kummalisest galeriihoonest, kus käisid pilgu eest läbi saksa romantikute rohelised lõuendid. Päike on ületanud seniidi. Pessimism püüab haarata kõrist. Ei saa sõnagi suust. Ka Pirjo roolis vaikib. Joome uues ooperihoones kohvi. Yehudi Menuhini pilt. Viuliga. Aga seekord dirigendina. Varsti esineb ta tamperelaste ees. Mis saab meist?

Õhtul võtab meid vastu Juha Virkkunen kaunis Turus. Imepäraselt kodune linn. Virkkunen on meie vana tuttav. 1972. aastal tegi ta Debora Vaarandi ja minuga raadiosaate. Virkkunen on tugev, joviaalne, temast hoovab kindlustunnet.

Õöbima läheme raadioreporter Arto Lippose perre. Istume kaua teelauas. Siin ollakse varjamatult hirmul. Püüame seda hajutada, kütame üles lootusi, leiutame argumente: maailm ei saa sellega leppida, praegu pole enam need ajad, mil Stalin ja Hitler...

Järgmisel hommikul haarab ilus ja lahke Turu meid oma võluriiki. Saadame Käsitöömuseumi postkontorist kaarte Eestisse. Juhal on klapid peas, ta informeerib, mis toimub seal, kuhu me oma tehtud optimismi postiga teele saatsime. Istume Apteegimuseumi hubases kohvikus. Siis läbime Turu lummava turuhoone. Rohkem puhkame jalgu kui vaatame Victor Westerholmi maale üleval galeriis. Sibelius on suletud. Mure, mure.

Õhtul pärast saja kilomeetri pikkust bussisõitu jõuame Juha paadini, mis viib meid ta suvilasse. Kui ilus oleks nüüd suvitada siin kaljusaarestikus. Kass lähebki välja loodust nautima, jahti pidama, sest õhtu on käes. Meie istume raadio juures. Mina jäängi üles kogu ööks. Moskvast tulevad aina paremad uudised.

Jätan siinkohal reisimeenutused ja võtan taas kätte päeviku. Teen ainult asjasse puutuvad väljavõtted.

„26. VIII, esmaspäev. Sõidame Juhaga Tallinna. Prii vastas. Minu kohta olevat 6. augusti „Eesti Ajas“ ilmunud midagi jälki. Lõön käega. See oli siis juba nädal enne meie väljasõitu. Tühi temaga. Mis kõik vahepeal läbi elatud!

27. VIII. Õhtul Karepal. Saame Puuseppadelt teada, et „Eesti Ajas“ ilmunu on suurema kaaluga, kui meie arvata oskasime.

28. VIII. Meie tuju nullis, eriti sellepärast, et Elem, kes saabus õhtupoolikul, teadis rääkida hoopis täpsemalt.

29. VIII. Saan Jutalt vastava „Eesti Aja“. Jube! Teen avalduse rahvakohtule.

12. IX. Käisin Lõunarajooni kohtuniku pr. Lepiku juures. Minu hagiavaldust arutab kohtunik Leisma 23. 09. 91.

23. IX. „Eesti Aja“ esindajat ei tulnud kohtusse. Istung lükati edasi 02. 10. 91.

2. 10. Käisin asjatult kohtus ja tulin koju teadmisega, et sinna tuleb tagasi minna 18. oktoobril.

18. X. Kohtusse ei ilmu „Eesti Aja“ esindajat. Kohtunik pr. Leisma sööndab lõpuks küsida, miks mina kui kirjanik ei võta selles asjas sõna mingis mõjukas ajalehes? Määrab seega juba neljanda istungi 04. XI 91. a.“

Siinkohal katkestan katkendite väljarebimise päevikust ja lähen üle peast mäletamisele. Nägin ja mõistsin: ka kohtunik on mu asjast kõrini tüdinud. Tol ajal trahviti kohtusse põhjusega mitteilumumist 30 rublaga. Kõigest! Ja kui kerge oli leida sedasama põhjendust! „Eesti Aeg“ põhjendas: tal polevat veel sobivat advokaati.

Marju Lauristinil olid kõvemad närvid kui minul. Tema pidas vastu, sai kohtus neljandal käigul löögile ja sundis alatud laimajad andeks paluma. Mina alistusin. Tundes, et suudan kirjutada, istusin poolelioleva romaani „President ja ta koerake“ juurde, mattusin töösse, mida oskan. Juuratööd ei oska.

Kohtuniku nõuannet — anda vastulöök ise kirjutades — ei ole võimalik rakendada. Kes oskaks täpselt seletada, miks jääb niisuguse menetluse puhul ründavale poolele näiline võidupärg. Tuli õnneks meelde kunagi ammu loetud „kõrtsiesteetika“ lugu, kus vastasseisus Alle–Gailit *contra* Tuglas juhtus just

niiviisi. Kehtib arvatavasti reegel: ära mine tõestama, et sa pole kaamel, jäädku selleks. Teine asi on esitada kohtus hagiavaldajana, olukorra peremehena, punkt punkti järel kostjale küsimusi: kust see on võetud? selle seisukoha allikas? millega tõestate? mis alusel on antud säärane hinnang? Mitte kannatanu ei pea olema tõestaja rollis, vaid eetilise kuriteoga hakkama saanu. Tema peab oma eksimust tunnistama ja avalikult andeks paluma.

„Eesti Aeg“ seda kaudsel viisil ka tegi, avaldades Teet Kallase pika artikli, mille toimetuse oli autorilt tellinud ja milles Teet Kallas käsitles minu isikut põhjalikult ja positiivselt. Kui nii, siis olgu. Hiljem, juba kroonide ajal, suutsid seitse vaprast sellesama toimetuse laimamise eest põlvili suruda ja sundisid ka oma nime kahjustamise välja maksma. Seegi oleks nagu üks kaudne tõend ajalehe vastu, mis harrastas loetavuse huvides normaalsetest inimestest kaabakate ja lurjuste tegemist.

Peale Teet Kallase astus minu kaitseks resoluutselt välja Ain Kaalep ning aitas sellega mu enesetunnet üleval hoida.

Selle teema lõpetuseks üks küsimus: kuidas siiski korraldada kirjanikele kvalifitseeritud juriidilist nõuannet? Mina sain tol korral lihtsalt juhuse tõttu hagi esitamiseks juristi abi kasutada. Olid seesugused segased üleminekuaja tingimused. Nüüd on asi stabiliseerumas, kuid advokaadi abi ei jõua ju ükski kirjanik praegu osta. Ega alati olegi tegu auhaavamistega. Tuleb muudki üha rohkem seaduste võrku haaratavas elus ette.

Kuhu me pidama jääme?

K.: Mu plöökis on märges: „Teine maailmasõda üle kanditud Nõukogude Liitu ja tema poolt neelatud Eestisse.“

V.: Nojah, ainult et mina ei osanud küll ennast siis veel neelatuna tunda. Vastupidi! Sündmused näisid arenevat just selles suunas, mida pidasin õigeks tänu teadmiste puudulikkusele või peenemalt öeldes piiratudusele.

Spekuleerigem korraks oletusega: kui praegusel hetkel, juba 1996. aastal, võetaks meie väikeriik Euroopa Liitu ja ka NATO-sse, hingaksid kõik eestlased, vanad kui ka noored, kergendatult ja tunneksid turvast rõõmu. Arvan õigesti mäletavat, kuidas olime Arturist vennaga sõjategevuse ümberkantimise hetkel kindlad, et hitlerlik Saksamaa saab kiiresti lüüa, kuna oli teinud ränga vea. Juba Bismarck ütles, et Venemaale kallale minna tähendab hukatust. Juba Napoleonil tuli õudusega kogeda, et oli end sellega mässanud millessegi saatuslikku.

Oma siitilmast lahkunud vennale mõeldes ei saa ma kõiki juunikommunistide umbropsu süüdistada. Süüdistajad ei räägi nüüd enam sõnagi hirmust, mida tunti Hitleri ees. Kuidas aga oleks võimalik unustada tollast Saksamaad, mis neelas tükk tüki järel sedasama Euroopa osa, kuhu meiegi kuulusime?

K.: Ütled, et ei saa unustada, aga unustatakse.

V.: Sest igasugune lihtsustamine avab mingid võimalused. Praegu elame järgus, mil otsitakse Vene kasuks tegutsenuid. Vene võim alles oli, see on värskelt meeles, vene värki kardetakse, ja põhjendatult. Kõik on õige, kuigi ajalugu ei salli lihtsustatud lähenemist. Südasuvel 1941 leidis Eestis neidki, kes

võtsid Nõukogude Liitu umbes nii, nagu meie suhtume praegu, Žirinovski Venemaad kartes, NATO-sse ja sellest tekkivasse turva.

Me olime tol ajaloohetkel lihtsalt niiviisi mõtleva, tundva, prognoosiva ja tegutseva grupi liikmed, kes püüdsid natsismihirmus vene värgi jätkustest mööda vaadata, pidades neid ebatüüpilisteks ja juhuslikeks üksiknähtusteks. Õpiti seletama. Läbi eksimiste tuli küpsemine.

Sõja esimesel suvel muutusin ma teiseks inimeseks. Sel ajal lõppes üks ajajärk ja algas uus. Eesti Vabariigi koolinoor suri ja tema asemele tuli keegi teine. See inimene õppis kõigepealt kartma eurooplasele mõistmatuid asju. Eelkõige Parteid alates rajoonikomiteest kuni Poliitbürooni välja. Kes kartsid Parteid? Kõik, kaasa arvatud Poliitbüroo liikmed. Mu naiseema peitis „Eesti rahva kannatuste aasta“ kõited koridori briketihoidla ühte uurdesse. Viisin need endale Karepale tutvumiseks, ise aeg-ajalt mõeldes, kuhu neid võõra silma eest peita. Jajah, vaatamata sellele, et oskasin elada läbiotsimisi kartmata. Aga oli ju kuulda, et nii mõnegi kolleegi suvilas olid käinud vägagi kummalised sisse-murdjad, kes polnud isegi alkoholi ära joonud.

Ühes neist köidetest paikneb pikk artikkel nõukogulikust teatrielust. Tehakse ka juttu näidendist, mille süžee on talastatud parteipileti kaotamisele. Autor väidab õigusega, et eurooplasele jääb kogu näidend täiesti arusaamatuks jandiks. Kuidas võib ühe tühise kaardikese kaotus tekitada nüisuguse draama?! Eestlane, artikli autor, elas veel lääneeurooplaseks edasi, sel ajal kui meie kadusime aastateks Venemaa põhja parteipileti kaotuse kartmise tragikoomilist kunsti õppima.

Minult küsiti mitmel puhul, miks ma lasin „Tiivasirutuse“ peategelasel hukkuda. Vastasin ikka, et nii selle noore mehe elu kord välja kujunes. Tegelikult olin teoses heatahtlikult muiates kujutanud natuke ennastki ja oma nooruslikku abitud vehklemist, kuid enda teiseks inimeseks muutumise pikka piinarikast protsessi polnud ju võimalik trükituna kujutledagi.

Olin nii hellik, et pahan dasin isegi Leida Tigasega, kes avalikustas oma retsensioonis mu heatahtliku iroonia peategelase väljavoolimisel. Et „iroonia“ nimetamine võib kahjustada mu raamatu edaspidist käekäiku, uustrükke, tõlkeid jne.

K.: Selle töö ilmutumise ajal 1958. aastal oli ju sula?

V.: Mis sellest. Kardeti harjumusest. Ja hiljem Brežnevi ajal muutusidki need kartused taas põhjendatuks. Ja kas me siis ei teadnud, et näiteks Lätis oli ka sula ajal tsensuurivärav tükk maad kitsam kui Eestis. Oli teada ka põhjus. Läti keskkomitee peasekretär kuulus nomenklatuurildasa Poliitbüroosse. Kas liikmena või liikmekandidaadina — seda ei oska enam peast mäletada. Need olid aga tolle aja peened nüansid, mida tulevastel ajaloolastel annab välja tuhnida ja arvesse võtta.

K.: Juba praegune noorsugu ei tea sellest kõigest kindlasti enam midagi.

V.: Seda õigustatum on meie käesolev, suusolev, lindile kantav keskustelu. Inimeste unustamisvõime on hämmastavalt suur. Kartus, millele oma jutus põikasime, on totaalses riigisüsteemis tekkinud ja läänlasele arusaamatu

spetsiifiline ülemuste ees lõdisemine. Ilja Ehrenburg räägib oma mälestustes ühe erukapteni pihtimusest. Too ei olevat lahingutes kartnud rünnakule minna, olevat fatalistina tundnud ennast igas olukorras julgelt. Kuid edaspidi eraelus ametnikuna värisevat ta hirmust veel enne, kui ülemus jõuab kärkimiseks suudki avada.

K.: Kuidas sina rindel käitusid? Kartsid?

V.: Loomulikult. Mõnikord tuli siiski tuju julget mängida. Aga ma pole sõjamälestuste heietaja. Olla rivis, olla meestemassis nagu tera kalamarja purgis — sellest kõigest jäi muidugi palju mälestusi, kuid olen tähele pannud, et sõjamäletajad soovivad üha pajatada oma vägevatest tegudest, aga hingestatud kuulajad neil puuduvad. Eriti lähevad närvi naised, kui seltskonnas hakkab domineerima mõni sõjamäletaja. Aga naised on meie leib. Nemad loevad veel ja isegi ostavad raamatuid.

Jah, vahel, kui sattusin koos Raimond Kaugveriga purjumatkale, siis rääkisime ka sõdimisest. Aga see oli rohkem kogemuste vahetamine teemal, kuidas oli temal Soome sõjaväes ja kuidas minul kirsavoitsikuna.

Üldiselt pidasime endid sõja läbiteinud meesteks ja pärast Hemingway vastava teose ilmumist „Loomingu Raamatukogus“ tulime vahel naljatamisi sõnapaari „génération perdue“ juurde, kuna see andis meile muhedat moraalset tuge üha uute ja uute pitsitáite kurkukallamiseks ja munk Benedictuse ülistamiseks.

Sõda on jätkus.

Tont teab, kust ma võisin oma nooruses sellise hoiaku võtta. Poos muidugi, aga miks just niisuguses rahuingellikus vormis? Vaevalt et „Läänerindel muutuseta“ lugemisest. Remarque on sedasorti sõjajuttude mees, kelle teosed kallutavad isaslugejat pigem sõjapidamise vastu huvi tundma.

Minul olid omad üsna tihked suhted Beethoveniga. Küllap olin lugenud, kuidas ta lahkus vihaseilt kõrtsiruumist, kui üks Napoleoni armee ohvitser oli seal temalt küsinud, kas ta ka viulit oskab mängida.

Tõsi, tema viulisonaadid kõlasid ka mu noortes kõrvades rohkem klaveri- kui viulisonaatidena, aga tema viulikontsert — ohoo! Ja kaks romanssi viulile sümfooniaorkestriga. Üks neist (Fa-mažoor), muidugi klaverisaatega, oli mul ka koolipidudel mõnikord kavva võetud. Niisiis, Beethoven ei paistnud sõjaväelasi hästi sallivat ja ega siis minulgi sobinud militaariseda.

Eitav suhtumine sõtta ja sõjavägedesse avaldus küll teoreetiliselt, kuid seda ägedamalt kasutasin seda marksismi propageerimisel. Olin veendunud, miks ma's veendunud polnud: areng internatsionaalsuse suunas teeb lõpu igasugustele sõdadele. See oli üks mu tollastest sõjaratsudest koolipõlve väitlusturniiridel.

K.: Nüüd on marksismil kõis kaelas?

V.: Selle põhipuuduseks näib olevat ahvatlus ehk rakendamise talumatu kergus, nagu oleks vist öelnud praegu moes olev Kundera.

K.: Sa ütlesid midagi esimese sõjasuve kohta, et siis toimus esimene murranguline muutus su elus. Oli see seotud küüditamisega, mis viidi läbi nädal

enne sõjategevuse algust?

V.: Kүүditamise fakt jõudis minuni kuidagi hiilivalt, imbuvalt. Teised sündmused varjutasid selle tegeliku tähenduse ja ka ulatuse.

Juhtus nii, et olin määratud ühe komisjoni koosseisu kui maakonna komsomolikomitee esindaja. Komisjoni ülesandeks oli poiste vastuvõtmine või kõlbmatuks tunnistamine mingisse tööstuskooli Narvas, igal juhul Narva tuli mul sõita. Asi iseendast poleks ehk meelde jäänud, kuid Rakverest Narva sõiduks anti mulle sõiduauto ette, kohvipruun tont teab mis marki jõuvanker. No see tõstis mu üheksateistkümnendaastase eneseteadvuse kusagile taevaredeli ülemisele pulgale.

Komisjoni töö venis pikaks ja ma sain tagasi Rakverre alles vastu hommikut. Autojuht oli vanem mees, treppi ma ennast sõidutada ei lasknud. Nii hakkasin Tallinna tänavalt mööda Laada tänavat turuplatsi poole astuma.

Linn ei olnud päris vaikne, nagu võinuks eeldada. Kusagil murisesid autod. Siis äkki tuleb üks krusa, veokastis inimesed kohvrite ja pakkidega. Nende hulgas üks noormees tõuseb mind nähes püsti ja hüüab mulle: „Kuradi Gross, ükskord tuleme tagasi ja siis õiendame sinusugustega arved!“ Tundsin minagi ära koolivenna, kellega olin palju ja ägedasti vaielnud. Loomulikult ei saanud ma aru, milles asi. See hakkas selguma järgmisel tööpäeval.

Tume häiriv tunne tekkis. Mis liig see liig! Massiline äraviimine? Kuidas? Ilma kohtuotsuseta? Ei saa olla. Kas siis nõukogude süsteemis on selline asi üldse võimalik?

Aga samas tuli kohe istuda jalgrattasadulasse ja sõita ühte metsarikkasse valda, kus kommunistlike noorte organisatsiooniline värk tahtis instruktorlikku turkimist.

Valla komsorg viis mu enda juurde koju, tavalisse talusse, kus me siis arutasime ja vaagisime olukorda. Eks kүүditamistki ja seda, kuidas üks maakomsorg peab sellest aru saama, asja selgitama. Noormees nuias relvi. Kuigi mõistsin ta hirmu, teadsin talle siiski otsekohelelt kinnitada, et mingeid relvi pole lootust saada, vähemalt meie kaudu mitte.

Mu ringivõtmise plaan nägi ette selles talus õõbimise. Aga õhtu eel, kui astusin välja lauda otsa peidetud kemmergust, tuli rehe alt tüdruk, komsorgi õde, lõikas mul tee tuppa ära ja sosistas: „Minge kohe minema, muidu tehakse teiega midagi hirmsat!“ Mitte niivõrd sõnad ise kui just tüdruku olek rääkis süngest ohust, millesse olin sattunud.

Ma ei tea, mida oleksin ette võtnud siis, kui oluksin varustatud revolvriga. Vist oleksin kohale jäänud ja hirmust hoolimata midagi ülbelt trotslikku lausunud. Sõnumitooja osutus küllalt kenaks, tema ees tasus kehtuda. Aga et olin relvitu, siis sain häbitundest üle ja tegingi minekut.

K.: Siis puhkes sõjatulekahju?

V.: Ja koos sellega kinnistus ka seletus kүүditamisele. Element! Ülimalt õiglasel sotsialistikul korral ei jäänud midagi muud üle kui element sõja jalust ära koristada. Et selle stalinlikku läbinägelikkust peegeldava seletusega paralleelselt käis hitlerlaste süüdistamine sõnamurdlikkuses ja häädaldamine sõja

ootamatuse pärast — see vastuolu jäi meil lahtiläinud üldises raginas märkamata. Peaasi et leidus mingi seletus. Inimene ei ela ainult leivast. Ta vajab ka keeruliste olukordade lihtsaid, hästi pealuisse mahtuvaid seletusi. Mis sellest, et seletused muutuvad, varieeruvad, peavad endid iselappimise teel muutustega kohaldama. Inimeste vastuvõtlikkus ja neile serveeritavate valede mahutavus on hämmastav.

Ühel juba üheksakümnendate aastate suvel tõi Teet Veispak, mu Karepa-naabri perepoeg, lugeda Viktor Suvorovi „Jäälõhkuja“. Olin alles hiljuti ühest vene paksust ajakirjast lugenud sama autori põnevat lugu „Akvaarium“. Selles jutustatakse kõhedaks tegeva tõetruudusega „Smerši“ ohvitseri ülejooksmisest. See on autori enda lugu. „Jäälõhkuja“ eessõnas palub ta andeks vene rahvalt ja eriti oma maamehest isalt, kes oli ta ülejooksmise pärast ära neednud.

Viktor Suvorovi kontseptsioon on niisugune: Stalin valmistus Saksamaale kallale tungima hetkel, mil hitlerlikud väed on seotud Inglismaa alistamisega. Stalin pidas Saksamaad jäälõhkujaks, kes teeb talle teed kogu Euroopa sovetiseerimiseks. Paks raamat koosneb endise kindralstaabi luureosakonna kapteni kirjapandud andmetest, mis seda kontseptsiooni tõestavad. Selle raamatu põhjal oleksid pidanud Nürnbergis kohtualuste pingis sõjaroimariitena istuma ka Stalin, Molotov, Beria jt., sest nende kavatsused olid kuritegelikud ning nad korraldasid samuti massimõrvu ja küüditamisi. Aga Hitler, usaldades oma luuret, tegi äkilise pöörde, tungis kallale hoopis SSSR-ile, kes ei olnud tõepoolest momendil niisuguseks lõögiks valmis. Ja nii sündis sellega seoses kogu valge rassi suurim tragöödia. Üks röövel, natsism, mõisteti süüdi, teine röövel, Poliitbüroo, tuli puhtalt välja.

Kui sõda puhkes, ei saanud miljonilised vene massid millestki aru. Isegi Stalini halvas sõjateade hetkeks ära. Üks pool oli kuritegeliku Molotovi-Ribbentropi pakti ühe aasta võrra varem jalge alla tallanud. Ja kogu Vene impeeriumi rahvastele jäeti mulje, et nad sõdisid õiglast sõda, aina vabastasid!

Mul tuli sõja esimesil päevil minna Vaivara valda hobuseid rekvireerima. Sedapuhku valmistas komisjonis olemine põrgupiina. Öhtul hilja tegime vaheaja. Aga valla ülienergiline miilitsavolinik viis mu manukana kaasa mingisse tallu, kus peremees oli tema teada peitnud relvi ja laskemoona. Pinnis mis ta pinnis, talumees talle midagi välja ei andnud. Küll aga saime tagasiteel vallamajja püssitulud nii mis vingus.

(Järgneb.)

Paljud inimesed kujutavad tulevikku ette mustades värvides. Sel moel vähendab inimene hirmu omaenese surma ees. Ta teeb selle, mis pärast teda toimub, pisemaks või ebameeldivamaks. Muidugi petab ta ennast. Teiselt poolt petab ennast kogu inimkond, tehes näo, nagu oleks tehnikaprogressiga tagatud tema kui liigi pääsemine ja ellujäämine. Armand Lanoux sõnadega XX sajandi 60. aastatelt: „Alles jäävad kaks monstrumit: nälg ja sõda. Inimesed paljunevad nii kiiresti, et kui midagi eriskummalist ei juhtu, jõuab üha lähemale ja lähemale saatuslik silmapilk, mil suurenenud inimkond katab kogu maakera, mis inimpeadest lausa mustendama hakkab!“ Aga see saatuslik silmapilk ei ole veel käes ja seepärast teevad inimesed ka aastal 2010 näo, nagu ei hakkakski midagi niisugust juhtuma.

Valgete maailm püüab end viimseni kaitsta mustade ja kollaste eest. Kommunistlike režiimide kokkuvarisemise järel valitsenud esialgne ettevaatlikkus Ida- ja Kesk-Euroopa ning Balti riikide suhtes on haihtunud. XXI sajandi alguses kandus maailma majanduskeskus üle Euroopasse, selle juhtivaks jõuks on saanud Saksamaa. Eestlased toimisid ettenägelikult, sidudes oma raha Saksa margaga. Konkurents NAFTA ja Jaapaniga sundis integreeruma kogu Euroopat. Võistlevad riigid püüavad üksteist ületada tehnoloogia ja tootmise võtmeharudes. Edu määravad tööstusharud on mikroelektroonika, biotehnoloogia, telekommunikatsioon ja uued materjalid. Nendes valdkondades ei ole tööjaotust nagu vanasti, kui ühed alad jäeti ühtedele, teised teistele riikidele. Uue toote leiutajalt võtab tootmise üle see, kes toodab odavamalt ja kvaliteetsemalt.

Konkurentsi peamine tegur on tööjõu kvalifikatsioon. Veerand tööjõudu peab olema kõrge kvalifikatsiooniga, see on kriitiline mass. Tööjõu alumine pool peab olema korralikult haritud, et olla suuteline uue tehnoloogia kasutamiseks. Eestis nagu teisteski riikides, mis ei tahtnud sattuda vaeste riikide hulka, on haridus- ja teaduspoliitika ümber korraldatud ning tulevasele tööjõule antakse uutele nõudmistele orienteeritud baasharidus. Üleminekuajal XX sajandi 90. aastatel oli lootustandvaks nähtuseks infotehnoloogia ja muu sellelaadse suur osakaal Eesti impordis.

Tavaliselt inimeselt ei saa oodata tegusid, mis viiksid lõppkokkuvõttes tema olukorra halvenemisele. Ryuzaburo Kakul oli õigus: industriaalmaailmas eksisteerib ainult üks institutsioon, mille seisukohast on maailmas stabiilsuse loomine seotud omakasuga — see on globaalselt tegutsev firma. Loomulikult juhindub iga ettevõtte kõigepealt kasumi saamisest ja turul kindla koha hõivamisest. Globaalsete firmade huvid aga ulatuvad kaugemale kui puhas kasumijaht. Vabaturusüsteem ja maailmarahu vastavad väga selgelt nende es-

mastele huvidele. Peale riigipiiride ületavad need korporatsioonid ka poliitilised, kultuurilised ja rassilised erinevused. Endised multinatsioonalsed kompaniid annavad teed tõeliselt globaalsetele korporatsioonidele, mis opereerivad piirideta maailmas. Juba mõnda aega osalevad nad ka paljude kohalike sotsiaal- ja keskkonnakaitseprobleemide lahendamisel. Nende tegevus toob rohkem demokraatiat, rohkem vabadust, rohkem kaubavahetust ja rohkem võimalusi.

Globaalmajandus on tsivilisatsiooni majandusajaloo järgmine loomulik arenguaste. Alguses olid majanduslikult iseseisvad (tulid omal jõul toime) külad. Järgnenud iseseisvad linnriigid kauplesid vähe. Seejärel püsisid majanduslikult suuresti sõltumatuna makroökonomilised rahvusriigid. Ajapikku jagunesid majanduslikud ülesanded rahvusriikide siseselt. Nüüd on kogu maailm üksainus suur turuplats. Globaalmajanduses jäävad majanduslikud kaalutlused poliitiliste suhtes peaaegu alati peale. Presidendid, peaministrid ja parlamendid muutuvad üha tähtsusetumaks. Nende peamiseks ülesandeks jääb poliitiliste struktuuride ümberkujundamine majanduse üldise globaliseerimise hõlbustamiseks.

Eesti teise iseseisvuse poliitiline areng on kulgenud rööbiti muude Ida-Euroopa endiste sotsialismimaade omaga — kord on võimul parempoolsed, kord vasakpoolsed valitsused, elu aga käib suuresti oma rada. Riigi roll ühiskonna elus on pigem legislatiivne. Näiteks — kui autosid sigis nii palju, et neid enam kuhugi parkida ei olnud, siis kehtestati ka privilegeeritute hierarhia. Esialgne totaalne demokraatia, kus kõik oli lubatud — eriti varem keelatu —, asendus tempereeritud demokraatiaga, kus arvestatakse üksikisiku huvide kõrval ka üldsuse omi.

Varanduslikud vahed on kasvanud, kuigi need ei hakka silma tänavapildis. Nii nagu kohe pärast pööret muutusid kõigile kättesaadavaks seni ainult Soome TV reklaamist nähtud kokakoola, kartulikrõpsud ja Barbie-nukud, nii ripub nüüd igapäev üle õla oma *laptop*, millega saab mängida arvutimänge, kuulata popmuusikat jne. Vaesuse piiril elavaile ja uusriikastele lisaks on aga tekkinud ka tugev keskklass. Arstid ja õpetajad ei saanud tükk aega korralikku palka nagu mõnel vanal heaolumaal, kuid peagi hakati mõistuse eest maksma. Firmad taipasid, et ilma tõhusa ja kompetentse juhtimise ja raamatupidamiseta ei olda võistlusvõimelised. Esmalt suurenes mänedžeride ja juristide sissetulek, siis inseneride oma. Uus tehnoloogia eeldab tugevat treeningut, mistõttu on hakatud teadmisi üha rohkem hindama. Riik doteerib heatasemelisi erakoole, sest see on ökonoomsem unifitseeritud munitsipaalkoolide ülalpidamisest.

Ühte globaalse elustiili arengut kiirendab inglise keele levik. Keel on see sagedusala, millel edastatakse kultuuri. Kui inglise keel omandab ülemaailmse keele staatuse, on tagajärjed ühemõttelised: inglise keelt kõnelevate maade kultuur hakkab domineerima. Rohkem kui 80 protsenti maailma arvutitesse sisestatud teabest on ingliskeelne. Eesti noorte seas on hea inglise keele oskus üldine. Koolides kasutatakse tõhusaid intensiivõpetuse meetodeid, mis võimaldavad keele perfektselt omandada. Eestlased oskavad ka mitut muud võõrkeelt, sest väikerahval ei ole psühholoogilisi tõrkeid teiste keelte omandamisel, aga inglise keel on oluline ka kui eestlaste ja venelaste ühendaja. Kummalgi rahval on seda rääkides hõlpsam ületada endisest ajast pärit üleoleku- ja alaväärsustunnet. Muidugi jätkub kurtjaid, et eesti keelt risustavad

tugevad võõr mõjud, aga kuna ühiskond on pluralistlik ja salliv, siis ei puudu ka puristidel võimalus end väljendada kaunis ja puhtas eesti keeles.

Eesti asend ida ja lääne vahel on läbi aastasade olnud nii õnnistuseks kui ka koormaks, teinud siinsetel asukatel enda identifitseerimise keerukaks. Ühtpidi on tahtnud säilitada iseolemist, teistpidi aga oldud avatud kõigile välismõjudele. Õigupoolest on ka omakspeetu suuresti laenuine, olgu see siis keele põhisõnavara või kunagised rahvariided. Nende asjadega on sama lugu nagu Tallinna vanalinnaga — teiste Hansa Liidu linnade sarnane, ent tänu kohalikule ehitusmaterjalile süiski oma nägu.

Aastatuhande lõpul võis Euroopas täheldada kaht vastandlikku tendentsi. Ühelt poolt riikide integratsioon, rahvusriiklike struktuuride osa vähenemine ning üleeuroopaliste majandus-, pangandus- ja valitsemisorganitega asendumine. Teisalt püüti reaktsioonina unitarsetele lähiminevikule luua rahvusriiklikke struktuure ning sellega käis kaasas rahvusliku eneseteadvuse kasv. Kultuurilises enesejaatuses vastandati end naaberrahvastele, aga ka siseriiklikele minoriteetidele. Algul näis, et ka Eesti kuulub tormiliselt rahvuslikku taassündi üleelavate riikide rühma. Varsti aga selgus, et pisirahva püsi kiiresti globaliseeruv ja internatsionaliseeruv maailmas on romantiline ja riskantne utopia.

Maailma rahvaarv on 7,5 miljardit. Aasias, Aafrikas ja Ladina-Ameerikas elab üle 80 protsendi maakera elanikest. Nii nagu Euroopa saatis XIX sajandil oma liigse rahvastiku Ameerikasse, Austraaliasse ja Uus-Meremaale, otsib ladinaameeriklaste, aafriklaste ja aasialaste „ülejäak“ endale kohta mujal. Etniliste eestlaste arv on alla miljoni, kuid Eesti suhteliselt kõrge elatustase on toiminud magnetina ja siia peab mahtuma tubli kaks miljonit inimest. Immigrantide arv oleks palju suurem, kui nende tulekut ei pidurdaks liiga jahe kliima.

Rahvus on muutunud tähtsusetumaks, sest eelkõige tuntakse ennast eurooplasena või maailmakodanikuna. Rahvuslikul koloriidil on enim tähendust turismimajanduses, ühes Eestile olulises majandusharus, kus on endisest ajast pärit kohalikele iseärasustele lisaks rohkesti juurutatud uusi rahvusroogi (pärnu pizza, saare sushi jt.) ja -kombeid. Ka kohamuistendid, kummituselood jne. on disainitud rahvusvahelistele standarditele vastavaks — need standardid aga otse eeldavad mingit lokaalset eripära.

Eestlaste ja venelaste suhted on paikkonniti erinevad. Pärast seda, kui kohalikud venelased omandasid XX sajandi lõpul eesti keele algmed ja said Eesti kodakondsuse, tekkis neil õigus perekondade taasühendamiseks. See tähendas, et nad võisid enda juurde elama kutsuda kõik oma lähisugulased, kes tahtsid minema pääseda tunduvalt ebakindlamalt ja majanduslikult viletsama järjega Venemaalt. Segarahvastikuga piirkonnas käivad paljud vene lapsed eesti koolides. See soodustab vastastikust integreerumist — eestlased on omandanud mitmeid varem slaavipäraseks peetud iseloomujooni ja käitumistavasid. Eestlaste olmekultuuri tugevad küljed olid ju laenuid saksa kultuurist: täpsus, sõnapidamine, viisakus, teatud konventsionaalsus, millega tagati iga inimese autonoomia ja respekt tema isiku suhtes. Selle keeleliseks väljenduseks oli võõra inimese teietamine, mis nüüd tundub aegunud peenutsemisena. Pärast baltisakslaste lahkumist hakkasid asemele tulema vene ja soome mõjud ning ka see, mis iseloomustab kogu maailma noortekultuuri.

Kirde-Eesti tööstusrajoonis olid suhted üleminekuajal küllaltki pingelised,

sest tööpuudus oli seal kõige suurem ning rahvuslikud ja sotsiaalsed probleemid võimendasid teineteist. Riik maksis seal stabiilsuse säilitamise nimel suuremaid palku, kui kohaliku elanikkonna tööpanus eeldanuks. Uuel aastatuhandel on hoopis tõsisemaks probleemiks kujunenud hilisimmigrantide assimileerimine. Nendega vastandudes on eestlaste ja venelaste erinevused tähtsusetud, seda enam, et Eestis ei ole ühelgi endises mõttes rahvusel absoluutset ülekaalu.

Eesti demograafiline ajalugu näitab, et vähemalt viimased sada aastat on eesti naised sünnitanud lapsi ainult niipalju kui vaja. Agraarühiskonnas oli tarvis palju lapsi. Nende ülalpidamine oli odav, nad rakendati varakult tööle ning saadi nõnda rohkem tulu. Tööviljakuse tõustes vähenes vajadus laste töö järele, nende koolitamine aga tähendas väljaminekuid. Vaja oli vaid pärijat, kellele jätta talu või äriettevõtte. Et saada poega pärijaks, tuli sünnitada umbes sama palju tüdrukuid. Need vajadused tagasid Eestis XX sajandi 30. aastate lõpus stabiilse sündivuse taseme pisut üle 18 000 lapse aastas (sealhulgas eestlasi umbes 16 000), mis oli piisav miljonilise rahva loomulikuks taastootmiseks. Talude kaotamine ja linnastumine muutis elutingimusi sedavõrd, et vanematel polnud midagi parandada ega lastel vaja nende elutööd jätkata. Mõne aastaga langes eestlaste sündivus 13 000-ni aastas ja püsis sellel tasemel kogu Nõukogude okupatsiooni aja.

Rahva elujärje paranemine ei tõstnud sündivust kuigivõrd. Laulva revolutsiooni aegsele väikesele beebibuumile järgnes 90. aastate algul järsk sündivuse langus nii eestlaste kui muulaste seas, keskmiselt ühe lapseni naise kohta, mis andis umbkaudu 10 000 sündi aastas ja seega tuntava negatiivse iibe. Puuduv tööjõud tuuakse legaalselt või illegaalselt sisse mujalt. Katsed riiklike toetussummade maksmise abil võistelda rahvasterändega ei andnud mainimisväärsed tulemusi. Iibeprobleemis on kolm erinevat tasandit. Üks on globaalne, teine rahvuslik ja kolmas perekondlik tasand. Globaalsest seisukohast on nõnda, et mida kiiremini eesti rahvas välja sureb, seda parem maakerale. Aitab vähendada inimeste koguarvu. Kuna kollaps saabub nagunii, näib, et eestlased eelistavad oma võimalikke järeltulijaid sellest säästa.

Põllumajanduses valitsenud kaos ja laos on hakanud taanduma. 90. aastate naiivne kavatsus taastada kahe maailmasõja vahel eksisteerinud 120 000 väiketalu viis maa vahepeal söötijätmisele. Taluomanike järeltulijad, kes polnud maal elanud ega taibanud midagi talutööst, said küll vara tagasi, aga ei osanud seda kasutada. Ja kui valitsus kehtestas piisavalt kõrge maamaksu, müüs osa omanikke tühjalt seisva maa ära. Universaaltalude asemel, kus harrastati naturaalmajapidamise kõiki harusid, siginesid turu nõudmistele orienteeritud spetsialiseeritud farmtalud. Linnade lähikonnas tegelevad linnainimesed potipõllundusega.

Meditsiin ei ole jõudnud USA omale järele, kuid seda ei taotletagi enam. Teatavasti on meditsiini osa haiguste vähendamisel vaid kümmekond protsenti ja rahva üldises tervises mängib palju olulisemat rolli eluviis. Kuna kogu maailm on üks suur küla, pole igal väikeriigil mingit vajadust olla personali ja aparatuuriga sama hästi varustatud nagu liidemaad. Teatud tasandi arstiabi on tagatud igale kodanikule, kasvanud on ka erameditsiini osa. Lisaks riiklikule ravikindlustusele on oma tervise ja tuleviku tagamiseks muidki võimalusi.

Edukad rabavad elu eest tööd teha, ebaedukad põletavad elu niisama. Need hoiakud ei muutu poole inimpõlve jooksul.

Rahva tervise tase tervikuna ei ole paranenud. XX sajandi teise poole lihtsameelne optimism, et kõik haigused on võidetavad ja insenerigeneetika korrigeerib pärilikkuse vead, osutus alusetuks. Osa viirushaigusi on muutunud täielikult ravimresistentseks. Iga natukese aja tagant tabab kogu maailma uus laastav gripiepideemia. Gonokokk on intelligentne nagu kõik elusolendid, ta on hakanud produtseerima aineid, mis lõhustavad antibiootikume. Kõige hullem on aga see, et enamiku vaevuste põhjusi ei õnnestu identifitseerida, kuna nad segunevad. Psühholoogide ja nõustajate tööpõld avardub, ent see kõik tingib ka, et peale akadeemilise arstiteaduse õitseb nn. alternatiivne meditsiin.

Kuni raha ei olnud konverteeritav, esines Eestis narkomaaniat vähe. Üleminekuajal hakati Eestit varustama üsna odavate uimastitega, et klientuuri tuleviku tarbeks „sisse sööta“. Narkoõruga võitlemine ja selle ohvrite päästmine pakub praegu tööd aina suuremale hulgale inimestele. See võitlus ei ole aga sugugi lootusetu, sest enamikule piisab arvutimaailma *virtual reality* küllalt tugevast ekstaasist, mis ei kahjusta tervist sel määral kui keemilised ained.

90. aastate üürrike religioosne innukus on vaibunud. Jehoova tunnistajad ja teised, kes kuulutasid maailmalõppu aastatuhandevahetuseks, ei ole enam populaarsed. Vahepeal on tekkinud ja ka Eestisse jõudnud mitmesugused uued usundid ja nende segud. Tarbijad ei hinda neid mingi oletatava „tõeväärtuse“ järgi, vaid selle põhjal, mida nad emotsionaalselt annavad. Edukamad on need liikumised, mis oskavad paremini kasutada massiteabevahendite suuri võimalusi.

Paljud ei võta religiooniga tegelemist tõsiselt, see on umbes nagu liikluskindlustus — parem oleks, kui üldse vaja ei läheks, aga ei või ial kindel olla. Need, kes on täielikult pettunud ühiskonna ja kiriku arengus, on siirdunud Prantsusmaale või Kreekasse kloostriisse või omaks võtnud islami. Üheks põhjuseks, miks loodetakse midagi rohkemat muudest konfessioonidest (ka katoliiklusest, mis on Eesti oludes ikkagi üks sekt teiste seas), on see, et uutel puudub kohalik ajalooline taak. Luteri kirik on ennast parunite aegu kompromiteerinud, õigeusu kirik olnud aga venestamise tööriist. Vastsaabunud või alles loodud liikumiste leviku teine põhjus on muidugi see, et traditsioonilised kristlikud kirikud nõuavad eetilisust, see aga ei sobi ühiskonna üldise mentaliteediga, milles vanamoelise Jumala õnnistuse on asendanud edu ja õnn.

Traditsioonilistel suurkirikutel on stabiliseerunud liikmeskond ja ühiskonnas tagasihoidlik roll. Teatud osa inimesi vajab kirikut siirdehetkedel ja kriisiolukordades, aga igapäevases elus peaaegu mitte. Nii nagu mujal maailmas, nõnda käsitlevad ka Eestis päevalehed usuküsimusi vaid siis, kui mõne kirikute gelase kohta on tulnud avalikuks midagi skandaalset. Koolides on vabatahtliku aina usundiõpetus, kus tutvustatakse võimalikult neutraalselt maailma religioonide kirjut paletti. Kuna ülejäänud tundide aines valitseb praktiline materialism, tuleb lastel lõpuks ikkagi valida kas agnostitsismi või mõne fundamentalistliku usulahu vahel.

Vabanemise järel näis, et kirikul on tohutu tööpõld sotsiaalsel alal, et teda vajatakse väga haiglates, vanglates, sõjaväeosades jne. See pilt oli petlik.

Välisloetusega käivitatud programmid on jäänud kiratsema või katkenud rahapuudusel. Hädaabi lähetajad nõudsid abi jagajatelt igasuguse rahvusliku ja usulise diskrimineerimise vältimist. See tõi kaasa, et tagasihoidlike tõeliste hädasolijate asemel tuli aina aidata ühtesid ja samu deklasseerunud inimesi. Praegu tegeleb nendega päästearmee ja metodistide Balti Misjonikeskus.

Muinsuskaitsele valmistavad ränki probleeme suured lagunevad kirikuhooned. Kunagi olid need kihelkonna rahvale ääretult tarvilikud, nüüd pole mitmel pool ei püsielanikke ega mingit vajadust säärate hoonete järele. Vabanemise aegu ei taibanud kiriku juhtkond, et parim oluks prantsuse süsteem: kirikuhooned kuuluvad riigile, kes peab nende korrashoiu eest hoolitsema, kusjuures need on antud kogudustele tasuta kasutada. Selle asemel nõuti muistsed hooned kirikule tagasi kui nõukogude ajal natsionaliseeritud vara, mõtlemata, kas koguduste riismed suudavad nende eest hoolt kanda või mitte. Ka kohalikel omavalitsustel ei jätku aitamiseks kuigivõrd võimalusi, samuti on välismaa sõpruskoguduste abi sporaadiline ja napp.

Majanduslikust alusest ei pääse mööda keegi. Katse kehtestada mingisugune sümboolnegi kirikumaks ei läinud läbi, sest seda ei sõandatud teha koguduse liikmetele kohustuslikuks. Võib-olla aidanuks, kui riik oleks teinud maksusoodustusi neile firmadele, kes annetavad suuremaid summasid kas mõne väärtusliku kirikuhoone remondiks või diakooniatöö heaks. Niisugust soodustust aga pole. Firmsid spondeerivad enesereklaamiks heategevuse toetamise asemel pigem mõnda spordi- või kunstiüritust.

Kunst on ühtaegu nii majandus- kui ka kultuuriressurs. Kunst meelitab turiste, köidab ettevõtlust ja tootmist ning tõstab kinnisvara väärtust. Mitmesugused festivalid suurendavad restoranide, hotellide, kaubamajade ja parkimisplatside sissetulekut — see kõik on kunsti otsepanus kohalikkude majandusse. Arata Isozaki sõnadega: „Minevikus kuulus ühiskonnas tähtis osa kultusehoonetele. Seal, kus Jumalat enam ei ole, võtab selle osa üle kunst. Kunsti tegemine on millegi poolest religioosse toimingu taoline. Isegi raha korjamine ja kunsti kogumine muuseumide jaoks on nagu endisaegne usuline tegevus.“ Kunstisponsorlus ei ole kuigi kulukas. Sedamööda kuidas spordivõistluste korraldamise kulud lakkamatult kasvavad, saab kunstiüritustest rahapaigutamise kõige tulusam viis. Kunstinäitused kestavad mitu nädalat ning korporatsiooni nimi on kogu selle aja kõigile näha.

Elulaad on miski, mis koosneb nii päritud kui elu jooksul omandatud elementidest. Eesti ei olnud ka Vene ajal hermeetiliselt suletud: kunst, muusika, mood ja meelelahutus olid juba 70.—80. aastatel üsna läänelikud. Avatud ühiskonda lülitumine kulges küllalt valutult. Lapsed omandasid teise kirjaoskuse — personaalarvuti kasutamise oskuse — niisama hõlpsalt nagu eakaaslased mujal.

Kolmanda aastatuhande iidolid ja ideaalid on rahvusvahelised. Globaalse elustiili vundamendi rajavad kaubavahetus, reisimine ja televisioon. Elustiili imagerid tuiskavad ümber maailma, jättes kõikjale maha oma jäljed. Et mood on irratsionaalne ja ettearvatu, peetakse kiirust väga tähtsaks: kui info tuleb kohale liiga hilja, võib moeröögatuse maha magada.

Perekonna struktuur on teisenenud koos majandusliku baasiga. Agraarühiskonnas oli abiellumine vaid esimese poja eesõigus, ülejäänud õed-vennad

jäid tallu vallalisteks abitöölisteks. Sulane tohtis naise võtta alles pärast peremehelt saunikustaatuse saamist. Feodaalühiskonnas kehtisid piirangud ka aadlike seas — teised–kolmandad pojad pidid hakkama sõjameheks või preestriks. Tööstuse tormilise arenguga XIX sajandil laienesid abiellumise ja pereloomise võimalused, suurperede asemele tulid mobiilsed pisipered, mis koosnesid vanematest ja alaealistest lastest. Kui muiste oli abielu eluaegne, siis industriaalühiskonnas piisas kooselust laste üleskasvatamiseks: kui armastus oli kadunud (ja romantiline armastus kestab keskeltläbi kolm aastat), tuli majanduslikel põhjustel kooselu veel mõnda aega taluda.

Kunagi suri enamik inimesi seal, kus sündis, nüüd vahetab igaüks oma elu jooksul palju kordi korterit. Nii on see ka partneritega, kiindumused tekivad ja kaovad. Et naised ei sõltu enam oma mehest kui toitjast („perekonnapeast“), on sagedamini just nemad lahkuminekku algatajad. Hoiakute muutumises võib oma osa olla ka sugestioonil, et ei tohi teha takistusi kellegi seksuaalsete vajaduste täielikule rahuldamisele. Traditsiooniline abielu on muudugi alles, aga selle tähendus ja osakaal külastusabielude jms. kõrval kahaneb. Abortide arv on vähenenud tõhusamate ja mugavamate rasestumisvastaste vahendite tõttu. Haritud rahval on seks ja soojätkamine täiesti lahutatud, laste saamiseks kasutatakse spermavastaste teenuseid.

Kodu kui kasvataja ja suhtumuste kujundaja tähendus on üsna väike. Lapse teadlik elu algab elektrooniliste lelude lummuses. Tormiliselt arenenud arvutitehnoloogia on aina täiendanud virtuaalse reaalsuse võimalusi. Imikutele ei ole enam vaja suhu pista kummilutti, kui nad nutavad, sest on välja töötatud lapsehoiusteedid, mis lõbustavad ja rahustavad üsna väikesi maimukesi, andes samal ajal emale pidevalt vajalikku teavet lapse seisundi ja võimalike ohuolukordade kohta.

Industriaalühiskond oli mehe maailm, infoühiskond on lahkelt avatud igale haritud ja tehniliselt koolitatud inimesele, olgu ta mees või naine. Kaks kolmandikku infomajanduse uutest töökohtadest ongi pärinud naised. Üldse on informaatika areng tugevasti muutnud maailma palet.

Protestantlik tööeetika, mis oli sotsialismi aegu tarbetu ja kippus kaduma, jäi kusagil süvakihis siiski alles ja on võimaldanud osal eestlastel jõuda haljale oksale. Teatud määral on see tähendanud ajude äravoolu, aga seda on ennegi ette tulnud. Sajand tagasi asusid ettevõtlikumad eestlased samuti Uude Ilma või siirdusid Venemaa viljakamatele põldudele. Osa välisstipendiaate on siiski Eestisse tagasi pöördunud ja rakendab võõrsil omandatud siin. Ka mõned väliseestlaste järeltulijad on naasnud isade maale. Tegelikult pole asukohamaal enam erilist tähendust, sest soovi korral on kus tahes viibijad elektroonilise side abil kodustega ühendatud. *E-mail* ja *Internet* kuuluvad juba tehnika ajalukku — umbes samasuguste muigamapanevate seikadena, nagu oli aknast väljasirutatud käega suunanäitamine esimeste autode puhul.

Suurtesse kontoriruumidesse minemata teeb üha rohkem inimesi oma tööd arvutivõrgu abil. Maailma suurimatel korporatsioonidel on igal pool türettevõtted ning Eestigi pole mingi erand. Pigem taibati Eestis kiiremini kui mõnel traditsioonidest kammisetud maal, et ei ole mõtet tõrkuda tsivilisatsiooni peasuundade vastu. Kasuks on tulnud see, et vana tehnoloogia valulise välja-

vahetamise asemel on Eestis tulnud hankida lihtsalt uus ja võimalikult moodne.

Töö kontseptsioon on täielikult muutunud. Üleminekuperioodil jäid paljud võimetekohase rakendusega. Selline asjade käik kordub aina: auto leiutamine võttis töö paljudelt seppadelt, kuid praegu on rohkem automehaanikuid kui omal ajal seppi. Paraku võis iga sepp õppida mehaanikuks, kuid igaüks ei õpi raaliparandajaks või programmeerijaks. See tingib ühiskonnas polariseerumise.

Kakskümmend aastat tagasi väitis Francis Fukuyama, et inimõtte evolutsioon on jõudnud oma lõpule: „Arenenud vabamajanduse üüratu küllus ja otsatult kirev tarbimiskultuur, mida ta võimaldab, nähtavasti nii edendavad kui ka hoiavad alal poliitilist liberalismi. Teadvuses seisund, mis lubab liberalismi kasvu, paistab stabiliseeruvat viisil, nagu võibki oodata ajaloo lõpul, kui sellele on alla kirjutatud tänapäeva vabaturumajanduse küllus. Universaalse homogeense riigi sisu võib kokku võtta nii: liberaalne demokraatia poliitilises sfääris kombineerituna video- ja stereoaparaatide kerge kättesaadavusega majanduses.“

Mikroelektronika areng ja selle kasutamine igapäevaelus loovad tingimused, kus inimese personaalsus muutub järjest kontrollitavamaks ja mõjutatavamaks. Aga kelle poolt? Sellele ei suuda vastata ka programmeerivad loovad inimesed, sest ühiskondlikud protsessid näivad olevat iseprogrammeeruvad. Neile, kes mõtisklevad inimkonna mõtte või ülesande üle, näib vahel, nagu oleks evolutsioon üle minemas järgmisse faasi. Nii nagu inimesele on kasulikud koduloomad ja ta on valmis neile looma mugavaid elutingimusi, et nad kiiresti kosuksid ja paljuneksid, poleks tõbised jne., nii näib teadvuse evolutsiooni järgmine aste vajavat ning kasutatavat inimolendeid kui tehnilist abipersonali ja andureid välismaailmast andmete hankimiseks.

Võiks ju öelda nii, et evolutsioon polegi midagi muud kui ühtede olendite asendumine teistega. Vähemalt üheksa kümnendikku kõigist maakeral eksisteerinud liikidest on nüüdseks kadunud. *Homo sapiens* on elanud veerand miljonit, uusim inimene 50 000 aastat. Miks peaks tema igavesti jääma maakera peremeheks? Loomulik bioloogiline valik lakkas täielikult XX sajandi keskpaiku pärast antibiootikumide leiutamist. Jah, sajandi lõpul astus asemele kunstlik valik geenitehnoloogia näol, aga ei ole veel selge, kas see ei olnud Pyrrhose võit. Juhan Rossi sõnadega: „Bioloogilise mitmekesisuse printsiip eeldab, et maakeral tegutseb *Homo sapiens* — mõtlev inimene. Kui aga miljardid inimesed jäävad nälga, siis vilistatakse kõigile biodiversiteetidele ja pistetakse nahka kõik, mis pista annab.“

Võimalik, et kogu evolutsiooni eesmärk on niisuguste järglaste loomine, kelle tunnetamisvõime on aina astme võrra suurem. Kas meid peavad asendama just mikroelektronilised olendid? Kui korrastatud teadmine on kaosest olulisem, siis on see üks mõeldavaid ja tõsiseltvõetavaid vastuseid. Inimene tõrgub siit edasi arutlemast. Isendi vananedes kaob jõud, ilu, trots, tärkab vimm noorte vastu. Robotite suhtes oleme kaduv sugupõlv, kelle asemele tulevad avatumad, võimsamad ja võimekamad.

Kui inimkonnal ei ole edasiteed, kui meie asemele ei tule kedagi teist, hävitab inimene maa pealt niikuinii kõik elava ning evolutsioonitragöödia eesriie langeb.

VÄINÖ LINNA JA „TUNDMATU SÕDUR“

Väinö Linna kolmas romaan „Tundmatu sõdur“ ilmus 1954. aasta sügisel, rohkem kui aasta pärast Stalini surma. Neil sündmustel ei olnud omavahel kindlasti nimetamisväärsset seost. Tampere elav ja Finlaysoni puuvillatehases mehhaanikuna töötav tollal 34-aastane Väinö Linna oli sõjaromaani kirjutamist plaanitsenud juba 1940. aastate alguses. Ta teenis kuulipildujaülemena JR8 kuulipildujakompaniis, mis kuulus 11. diviisi ja võttis kolonel K. A. Heiskase juhtimisel Jätkusõja alguses 1941. aasta juulikuus osa Laadoga Karjala vallutamise eest. Hiljem osales tema kompanii Petroskoi vallutamisel ja siirdus siis Syvärile reservi. Üksluine positsioonisõda jätkus, kuni Linna komandeeriti 1943. aastal uute aastakäikude koolitajaks Hämeenlinna ja Miehikkälässe. Sõja lõppjärgus toimusid ja venelaste suurrünnaku tõrjumisest 1944. aasta suvel ta enam osa ei võtnud.

Vaiksest kuulipildurist ei teinud sõjakirjanikku sõda iseenesest ega selle tulemused. Noorele tehasetöölisele oli sõjaretk suur elamus eeskätt uute inimsuhete, uute sõprade, Soome eri paikadest pärit meeste ja ka põnevate ning koletute kogemuste tõttu. See kõik oli hoopis midagi muud kui see, millega ta oli seni oma rahulikus elus harjunud. Väinö Linna oli lihuniku poeg Urjalast Lõuna-Häme kihelkonnast. Kogu kihelkonda valitses suur Furuhelmi mõis, ja et pääseda mõisa mõjupiirkonnast, läks Väinö Linna 1938. aasta sügisel Tamperele. Ükslusele tehasetööle otsis ta vaheldust lugemisest ja kirjutamisest.

Sõda äratas Väinö Linnas kirjaniku, seda on ta ise tunnistanud. Ta ei tahtnud kujutada niivõrd sõda kui võrd inimesi, mehi sõja jalus. Sõjalt tahtis ta võtta igasuguse väärikuse, ent anda selle meeste, kes olid sõjas vastu pidanud — nagu ta pärast romaani valmimist kirjastajale tunnistas. Kuid lõppkokkuvõttes on tema suhtumine sõjasse ambivalentne, kahetine. Sõda oli talle mõnes mõttes ka positiivne elamus. Puhtalt sõjavastase kirjanikuna ei nõustunud Linna esinema, patsifismi mannekeeni ei tulnud temast neilgi aastail, mil sõjavastatus oli suurmood ja lausa kõrgemalt poolt pealepandud kodanikukohus. Soomes kaasnes sellega oma ajaloo halvustamine, mida Linna ei saanud heaks kiita.

1940. aastatel oli Linna avaldanud kaks saamatut psühholoogitsevat arenguromaan — „Eesmärk“ ja „Must armastus“. Neis oli tunda Dostojevski ja Sillanpää mõjutusi. Linna oli keskpärane soome algaja. Aga tal jätkus auahnust. Ta kirjutas kolmandat romaani, messiakompleksi põdevast noormehest. Liiga suur ettevõtmine viis ta raske hingelise kriisini, mida süvendas seegi, et ta oli esimest korda vaba igapäevasest töölkäimisest, saades riigilt

noorkirjanikule mõeldud abiraha. Vabadus ei passinud siis veel Linnale. Ta kaotas kontakti kaaslaste, tehase, inimeste ja eluga. Kriisiseisundis ta otsis tuge psühhiaatril, tagastas riigile abiraha ja asus uuesti tehasesse tööle. Tõeliseks pääseteeks osutus aga siiski pööre kirjanduslikes kavatsustes. Linna hülgas dostojevskiliku hingeahistuse ja religioosse kriisi ning avastas endale Tolstoi realismi. Ta võttis käsile oma kaua plaanitud sõjaraamani. Teose esimene variant oli sündinud Jätkusõja ajal Karjala laantes — ta kirjutas seda kompanii puhkepaikades sinistesse vihikutesse. Tookord lükkas kirjastaja Linna „Sõjaraamani“—nimelise sulesunnitise tagasi. Selles ei olnud õigeid tegelasi ega tõelist sündmustikku, Linna kirjeldas vaid kompanii liikumisi ja edenemist. Niisugust kirjandust ilmus Soomes palju. Alles nüüd, aastaid hiljem, ärkasid Linna mälus ellu ka sõdurid, erinevad tüübid rahva hulgast.

Linna kirjutas oma romaani isepärasel viisil. Kohe pärast töölt tulekut asus ta oma väikeses korteris sealte kirjutama, kuhu oli viimati jäänud. Öhtul hiljem tulid tema poole töökaaslased ja Linna luges värskest valminud leheküljed neile ette. Mehed kuulasid elavat lugemist vaikides või naerupahvake saatel. Nii kontrollis Linna vahetult, kuidas teose sündmustik kuulajatele mõjub. Pärast rääkis ta meestele, mis saab edasi. Järgmisel öhtul luges ta jälle lubatud katke.

Võib-olla nõnda sündiski see elulisus, tänu millele sai Linna romaanist kohe minuteos. Romaani sulandusid veidi üle 30-aastaste meeste sõjakogemused, mis olid nende kõigi hinge segi paisanud. Alles nüüd hakkas sõda n.-ö. kirjanduslikult vabanema. Seda võis kohe märgata Linna lähikonnas. Ta oli tuntud mees nii Tampere Finlaysoni tehases kui linna raamatukogus, kus käis koos raamatukogujuhataja Mikko Mäkelä lugemis- ja vestlusring. Tampere realiste hinnati Soome kirjanduselus kõrgelt. Juhtiv nimi oli Lauri Viita, nüüd kippus Väinö Linna temast mööda minema.

Väinö Linna oli väga iseseisev. Poliitiliselt ei pidanud ta end kuhugi kuuluvaks. Ta oli tüüpiline töölisindividualist, kellel on soome kirjanduses auväärased traditsioonid. Samasugused sõltumatud ühiskonnakriitikud olid Toivo Pekkanen ja teatud mõttes ka Pentti Haanpää. Nagu eelkäijad, nii tundis ka Linna end telliskivina, mis ei sobi ühtegi seinale. Kommunistide ja sotsiaaldemokraatide võitlus, mis vajutas oma pitseri 1940. aastate Soomele — ja liiatigi suurimale tööstuslinnale Tamperele —, ei puudutanud Väinö Linnat. Tema kirjutised neist aegadest rõhutavad üksikisiku tähendust ja individuaalset valikut ning halvustavad massiliikumisi ja poliitikat. Leidnud realismi, Tolstoi ja sõjateema, muutis Linna vähehaaval mõnevõrra oma arusaamu.

„Tundmatu sõdur“ — pealkirja on muide pannud Linna sõber kirjanik Veikko Pihlajamäki — asus algusest peale ägedalt polemiserima kõrgemate ühiskonnakihtide isamaalise mõtteviisiga. Linna seisukohtade taga on üsna tugev sakstevaen, kuigi organiseeritud tööliklass jäi talle samuti kaugeks. Niisugune klassiväline kirjanik on Soomes tavaline, Kivi ja Sillanpäägi olid sellised. Aga viha ja iroonia kõrgema kihi suhtes ilmneb Linna teostes jõulisemalt kui tema eelkäijatel.

Vaadakem, kuidas Linna sõjaromaan algab. Juba esimesel leheküljel on selle ironiline laad rõhukalt paika pandud. „Nagu üldiselt teada, on Jumal kõikvõimas, kõikteadja ning ettenägelik.“ — Esimene lause on võetud otsekui loomisloost, ent me ei usu siiski täielikult jutustaja siirust. Kui jutustaja väidab, et Jumal on lasknud metsal teatud legendikult maha põleda, et sinna saaks teha hea õppeväljaku sõjaks valmistuvatele noorsõduritele, siis mõistame ironia suunitlust kirikliku isamaaluse vastu, mis on aina õnnistanud relvi. Siin võtab sõna oma messiakriisist vabanenud realist Linna.

Järgnevas lõigus on kriitilise vaatluse all teine soomlaste püha asi, Talvesõda.

„Soome Talvesõda oli sõditud, sõda, mis oli kõigist senistest parim, sest selles võitsid mõlemad osapooled. Soomlased võitsid sedavõrd vähem, et nad pidi oma maa-alasid vastasele loovutama ja selle tagajärjel tekkinud uue piiri taha tõmbuma.“

Linna hammaste vahele jäid nii Talvesõja kangelaslik „tõrjevõit“, nagu seda nimetati, kui järgnenud raske rahuleping. Veel kolmaski torge leidub romaani esimesel leheküljel. Jutustaja märgib, et Talvesõja vanad võitlejad pöördusid tsiviilellu tagasi ilma „kohanemiskusteta“ — see sõna on jutu-märkides. „Esitaks põhjalik soome peatäis ja siis tööle. Oli meie ohver asjatu? Seda võisid arutada need, kel ei olnud külvitöid ees, ja see, et nad nõnda arutasid, pani kahtlema, kas nende ohver nii väga suur oligi.“

Sihikul on ikka Soome härrasrahvas või intelligent, keda Linna peab mõneti kentsakaks ja eluvõõraks. Talupojad, metsa- ja tehasetöölised sõdisid; härrad ja nende prouad andsid sellele hinnangu. Neid tahtiski Linna kriitiliselt valgustada ja naerualuseks teha.

Kuid pöördugem tagasi romaani ilmumisaastasse, 1954–ndasse. Stalin oli surnud, samuti Mannerheim, ning Soome ära maksnud reparatsioonid. Riik hakkas kosuma. Sõjast oli möödas peaaegu kümme aastat. 1930. aastatest, õieti juba XIX sajandi rahvuslikust ärkamisajast pärit isamaalus oli Soomes sõjale ja järgnenud vaimsele vapustusele imetusväärsest hästi vastu pidanud. Jätkusõda peeti üldiselt kaotatuks, selle taotlused ja ülevad ideaalid ei täitunud. Suur-Soome jäi loomata, bolševism hävitamata, vanu alasid ei võidetud tagasi ja piiri ei tõmmatud mõõgaga. Parempoolsetes ringkondades valitses aateline kassiahastus, pahempoolsed tulid kohe pärast sõda põranda alt välja, riiki valitsesid Nõukogude Liidu järelevalvekomisjon ja president Paasikivi, sõjasüüdlased mõisteti tagasiulatava jõuga seaduse alusel süüdi, poliitiline struktuur muutus täielikult. Mõned parempoolsed aktivistid lahkusid Soomest.

Kõigele sellele vaatamata elas ja hingas Soome kodanlus vabalt ja säilitas enamasti oma positsiooni ühiskonnas. Sõjaaegne ülemjuhataja Mannerheim jäi enne tagasiastumist ja Paasikivi presidendiks valimist austatud riigijuhina puutumatuks. Pärast ägedat võitlust asutati Soome Akadeemia ja sinna valiti tuntud saksameelseid parempoolseid, teiste hulgas luuletaja V. A. Koskenniemi ja helilooja Yrjö Kilpinen. Sõjasüüdlaseks mõistetud endine peaminister Edwin Linkomies tuli otse vangikambrist Helsingi ülikooli rektoriks. Väinö Tannergi

tegi katse poliitikasse tagasi pöörduda. 1950. aastate üliõpilasnoorsoo hulgas olid isamaalised väärtused kõrgesti hinnatud, noorte mäss isade vastu tekkis alles järgmisel aastakümnel. Härrasrahva ja kõrgkultuuri positsioonid pingestusid siis, kui poliitikas hakkasid puhuma vasakpoolsed tuuled. Kuid sotsiaaldemokraadid taltsutasid võimule pürgivaid kommuniste, ja kui president Kekkonen 1956. aastal ametisse valiti, sai juhtpositsiooni Piiblile ja seaduse- raamatule tuginev Maaerakond oma osavate idasuhetega. Sõdade järel oli valitsuses peaaegu kogu aeg olnud maaerakondlasi, Rootsi Rahvapartei esindajaid, kodanlikke ministreid ja 1953—1954 — siis, kui Linna oma romaani kirjutas — ka juba Rahvusliku Koonderakonna ministreid.

Vana kodanlik Soome ja koos sellega vana aatelisus, isegi runeberglik isamaalus, oli nagu imekombel ellu jäänud. Kontsertidele mindi frakk seljas. Peokõned kõmisesid aegunud fraasidest. See kõik ärritas tõsiselt mehhaanik Väinö Linnat. Liitumata küll revolutsiooni nõudvate jõududega, leidis ta, et kodanlus loob sõjast võltsi pilti. Linna tahtis Soome härradele ja prouadele näidata, missugused mehed olid tegelikult riigi päästnud. Ta tahtis peenutsevatele kõrgkultuuritegelastele esitleda soome sõdurit.

„Tundmatu sõduri“ esimene repliik kõlab: „Ära karju, kuradi sõjahull!“ Selles romaanile tüüpilises ja tema vaimu avaramaltki iseloomustavas repliigis, mis kõlab õppuse ajal agara jaoülema aadressil, peegeldub tavalise sõjamehe vastumeelsus ülemuste, tarbetu käsutamise ja sõjahüsteeria suhtes. Sõdur sinatab oma ülemust jultunult ja sellega käib kõhklematult kaasas vandesõna, Linna omalaadne kaubamärk.

Stiil on markeeritud kohe algusest peale, ja selle stiili eest sai Linna kõvasti nahutada. Akadeemilise kultuuri esindajad ja „härrasrahvas“ püüdsid romaani torpedeerida. Pealinna ajalehe „Helsingin Sanomat“ naiskriitik, tüüpiline kõrgkultuuri esindaja magister Toini Havu süüdistas Väinö Linnat, et see on kujutanud kõike konnaperspektiivist, sõda moonutanud ja suhtunud halvustavalt Soome ohvitseridesse. Kokkuvõttes leidis ta, et romaan ei vasta tegelikkusele.

Läks aga, nagu teada: ründav arvustus pöördus autori võiduks. Linna „Tundmatust sõdurist“ sai enneolematult menukas teos, kogu rahva raamat. Kirjastaja Werner Söderström OY saatis Toini Havule kimbu roose, kui romaani läbimüük ületas 100 000 piiri.

Romaanist ilmus neljatuhandeline trükk detsembrikuu alguses. Veel aastavahetusel 1954/1955 oli läbimüük 6600 ümber. Aga kui rahvas oli oma jõuluraamatud läbi lugenud ja kuulsus levis, müüdi „Tundmatu sõdurit“ aasta jooksul 175 000 eksemplari, mis oli neljamiljonilise vaese soome rahva kohta tohutu arv. „Tundmatu sõduri“ ostis keskmiselt iga neljas pere, ja ka kolm ülejäänud peret laenutasid seda raamatukogust või naabrilt. Romaani lugemine oli rahvuslik katarsis, teosest räägiti ja selle üle väideldi rongides, bussides, kohvikutes ja salongides. Ka kriitikas käis äge vaidlus. Mõne aasta möödudes oli romaan tõlgitud 14 keelde. „Tundmatu sõduri“ viimases, 44. trükist, on lugeda, et teost on müüdnud kokku 482 000 eksemplari. Nüüdseks on romaani

omanik iga kümnes soomlane, praktiliselt leidub „Tundmatu sõdur“ iga kodu raamaturiulil.

1955. aasta kevadel asus Edvin Laine romaani ekraniseerima ja kibekiiresti valminud film jõudis linastuda juba jõulude ajal, vaid aasta pärast romaani ilmumist. Filmina lummas „Tundmatu sõdur“ kõiki lõplikult, pärast seda ei olnud vastasrinnast enam suurt midagi järel.

Mis siis äratas algul nii tugevat vastuseisu? Enamik arvustusi olid vägagi positiivsed. Põhimõtteliselt eitasid teost need, kelle vastu Linna raamat oli suunatud: üliisamaalised ringkonnad, ohvitserid, lotad... Leitnant Lammo Kalki peaaegu karikatuurne iseloomustus äratas asjaomastes ringides tõsiselt pahameelt.

Leiti, et romaanis vannutakse liiga palju — kindralmajor V. H. Vainio luges „Suomen Kuvalehtis“ kokku koguni 244 vandesõna. Oli siiski värskenäev, et rindesõjameest kujutati näost näkku nagu võrdset, et tal lasti rääkida oma keelt, ehkki see oli romaanis kindlasti kasitum kui rindel tegelikult kasutatu. Muidugi ei vandunud kõik, nagu nad ei tee seda ka „Tundmatus sõduris“. Linnal puudub peaaegu täielikult sugueluline sõnavara, mis on praegu kirjanduses nii üldine. Selles suhtes oli kirjastaja romaani ilmselt veidi tsenseerinud. Samuti häälestasid „Tundmatu sõduri“ vastu Linna kangelaste lodev ja ebasõdurlik käitumine, üleolev lihtrahvalikkus, ka distsiplineerimatus, ülemuste vastane mentaliteet, kahtlused ja iroonia sõja eesmärkide suhtes ning must huumor.

Aga mis teha, kui romaan oli nii elavalt ja intensiivselt kirja pandud. See oli otsekui tellimustöö rahvalt, kes vajas möödunud sõja tõepäraselt kujutust. Soome positsiooni tugevnemine, vastuvõtmine ÜRO-sse 1956, reparatsioonide tasumine, kõik osutas, et oli juba aeg ka rahvuslikuks enesekriitikaks. Kommunistidel ei õnnestunud viia Soomet Tšehhoslovakkia teele. Relvade varjamine ja selle avastamine meenutas idanaabrile kohe pärast sõda, kui kangekaelne ja raskesti allutatav rahvas on Soomes. Soome oli olnud okupeerimata ja tal oli endiselt oma armee.

Vahetult „Tundmatu sõduri“ ilmumise järel avaldas teine tamperelane Arvo Poika Tuominen, endine Soome Kommunistliku Partei peasekretär ja kuulus ülejooksik (1939) kommunistide nurjatuse paljastavad mälestused. Kauko Kare kõrvutas nende tohutut menu Linna romaani harukordse vastuvõtuga:

„„Tundmatu sõdur“ rahuldab soome rahva tõejanu, enesetunnetuskirge, ja sedasama võib öelda Arvo Tuomise mälestuste kohta. Liialdamata võib väita, et Väinö Linna ja Arvo Tuominen ehitavad oma teostes kaitse- ja välispoliitiliselt tõelisusetajulisemat, realistlikumat Soomet.“

Tõepoolest, uute idasuhete peaarhitekti Paasikivi järel ülendas Urho Kekkonen Väinö Linna uue vabariigi kirjanikuks, käis tema juures Hämeenkyrö Käkisaares saunas, kutsus kirjaniku iseseisvuspäeval lossi, kiitis ta raamatut ja aitas siseministrina teose ekraniseerijal saada filmimiseks armee varustust. Linna oli andnud nina pihta Kekkose kahele peavastasele: parempoolsetele ja ohvitseridele. Sellest piisas. Väinö Linnast sai rahvuse oraakel, rahvafilosoof, kohe ka 1918. aasta kodusõja uuestitõlgendaja triloogias „Siin Põhjatähe all“. Ja aegamööda, just nagu J. L. Runebergistki, tõeline rahvuskirjanik. Asi, mida

Linna ise oskas vaevalt kunagi aimata, veel vähem ennustada. Urho Kekkonen kirjutas eessõna kirjaniku kuuekümnendaks sünnipäevaks ilmunud juubeli-väljaandele „Väinö Linna — Teise Vabariigi kirjanik“.

Romaani välismaine vastuvõtt jagunes selgelt külma sõja aegsete rindejoonte järgi. Põhjamaades, ennekõike Rootsis, loeti romaani kui Runebergi lipnike ja Sven Dufvade antiteesi, realistlikku versiooni, kuid kangelaslikke kokkupuutepunkte Runebergi eeposega märgati palju rohkem kui Soomes. Norras jättis kriitikasse oma jälje Soome relvavendlus Saksamaaga, Linnalt oleks selles suhtes soovitud rohkem kriitilisust. Mujal Läänes, niihästi Saksamaal kui ka Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides, taheti romaanis näha enam kangelaslikkust, kui seal leidis. Tõlgetes esines isegi otseseid sellesuunalisi võltsinguid. Soomet käsitati kui Lääne väikest kangelaslikku eelposti suure ja võimsa Nõukogude Liidu vastas ja selles valguses loeti ka romaani. Linna salvav ironia jäi enamikus arvustustes märkamata. Prantsusmaal, kus ilmus võib-olla parim tõlge, sai romaan küll tunnustuse osaliseks, kuid selle üheülbaline meestemaailm ei süitanud prantsuse lugejaid. Linna teos ei pääsenud kunagi päriselt maailma suurte sõjaromaanide kõrvale, kuigi seda võrreldi kriitikas mõnigi kord näiteks Remarque'i romaaniga „Läänerindel muutuseta“. Soome rahva iseloomu kujutajana jäi romaan teistele rahvastele üsna võõraks.

Idabloki maades oli „Tundmatu sõduri“ vastuvõtt hoopis teistsugune. Romaan ilmus alguses ainult Tšehhoslovakkias ja Saksa Demokraatlikus Vabariigis. Kriitika keskendus sõjakujutuse analüüsile. Romaan ei olnud kriitikute arvates küllalt sõjavastane, see ei kritiseerinud küllalt teravalt Soome kuritegelikku sõjaväelist juhtkonda Saksamaaga sõlmitud liidusuhete pärast ega paljastanud piisavalt selgesti Soome talupoegade ja tööliste sõjavastast meeoleolu. Kahtlustati koguni, et Linna idealiseeris salaja oma tegelasi — ja seega ka sõda. Linna enda kahestumine selles küsimuses ei äratanud vastukaja. Romaani voorusteks peeti siiski pilget natsionalistliku armeejuhtkonna pihta ning leitnant Koskela sümpaatset rahvalikku kuju. Seevastu Rokkat peeti „taplemisest joovastunud õudseks tüübiks“.

Nõukogude Liidus avaldati pärast romaani ilmumist selle kohta lühikesi positiivseid märkusi ennekõike „Pravdas“. Aja jooksul, kui romaani populaarsus kasvas, muutus ka toon. Uuema nõukoguliku kriitika võttis F. Kondratjev Ida-Karjala ajakirjas „Punalippu“ 1959. aastal kokku nelja punkti:

1. Kirjanik ei püüagi paljastada sõja tõelist olemust ning sõja põhjusi ja süüdlasi.
2. Kirjaniku hoiak on „kodanlikult objektivistlik“. Ta ei väljenda oma klassisotsiooni. Ta ei ole demokraat, vaid šovinist.
3. Romaani ilmestab vene- ja nõukogudevaenulikkus.
4. Romaani „psühholoogia“ on madalate kirgede ja metsikute instinktide jutlustamine.

„Tundmatu sõduris“ on palju kriitikat Soome tagalakangelaste ja ohvitseride pihta, aga kuskil ei kiideta heaks ka vaenlase tegevust või propagandat. Just propaganda on see, mille vastu Linna põikpead eriti agaralt sõna võtavad. Vanhala kihistab naerda Moskva Tiltu ässituskõnede peale, mida megafoni kaudu Soome poolele võimendatakse. Ta vastab Tiltule samamoodi.

Niisama halastamatult suhtutakse Soome ametlikku sõjapropagandasse. Mehed tunnistavad ainult seda, mis on tõene ja konkreetne, mida nad on ise näinud ja millest ise osa võtnud. Igasugune aatelisus on neile võõras. Ka siis, kui kommunist Lahtinen hakkab oma mõtteid korrutama, pannakse talle kohe jalg taha. Rühma naljahammas Hietanen ei mõista sihilikult Lahtise tarkusi. Saksa DV kriitik ei mõistnud aga Lahtise kahetist, irooniast ja huumorist ilmestatud tegelaskuju, kui ta kaastundlikult kirjutas, kuidas natsionalistlikud sõdurid ahistavad ainukest tõerääkijat, kommunistist nooremseersanti Lahtist. Veikko Sinisalo osatäitmine Laine filmis muutis mässulise tüübi veelgi populaarsemaks, lausa rahvuskangelaseks, mida tõsistel kriitikutel oli kindlasti võimatu mõista. Tähtis oli ka see, et kompanii kommunist langes kangelasena, täites viimseni oma ülesannet võitluses pealetungivate venelaste vastu.

Keskne tegelane Vilho Koskela on Häme punapealiku poeg ja ainukene, keda mehed täielikult usaldavad. Ta punane taust kerkib esile vaid suures meskijoomise stseenis. Muidu on temagi täielikult lojaalne armeejuhtkonnale. Aga sõjaväelist distsipliini ta ei nõua ja ohvitseride vaatevinklist vennastub üleliia oma meestega. Tuntuks sai Koskela juhtlause: „Asjakohased ülesanded on kohustuslikud, aga muidu oleme vabad nagu Ellu kanad.“

Nõukogude kriitika vaatenurgast oli kõige ohtlikum ja halvem tegelane siiski Antti Rokka, Kannase väikemaapidaja, kes tapab külmalt püstolkuulipildujast korraga üle 50 venelase. Selle stseeni asjalikku kujutamist oli vene lugejatel raske taluda nagu teisi oma lüüasaamise tunnistusi. Rokkat peeti loomulikult natsionalistiks ja tundetuks jätiseks. Veidi leevendas seda asjaolu, et Rokka seisab kõige otsustavamalt vastu ka oma armee juhtkonnale.

„Tundmatu sõdur“ ei ole patsifistlik romaan ega idealiseeri venelasi vähimalgi määral. Romaani lõpus tulistab Vene hävitaja sanitaarautot, kus teiste hulgas on lugejate lemmik Hietanen. Hietanen sureb hirmsat surma, kui püüab oma saatusekaaslasti põlevast autost päästa. Ainuuksi sellest stseenist piisas, et „Tundmatu sõdur“ ei võinud aastakümneid Nõukogude Liidus ilmuda.

Võib-olla kõige põhjalikumalt lammutas Väino Linna romaan vana, algselt saksa päritoluga sõjaväelise distsipliini mõistet. Selle vastu võideldakse ju romaanis kogu aeg. Ja samas näidatakse, et tugev rahvaarmee on ka väliselt distsiplineerimatu väeüksusena võimeline tegutsema. Linna kirjeldus on kõnekas ja samal ajal varjatult imetlev:

„Jäljendamatult omapärane oli see armee. Mõnikord taganedes ja põgenedes on maailma teised armeed võinud sellega sarnaneda, aga muidu küll mitte. See oli ühesugune peale tungides ja taganedes. Laialivajunud karjana liikusid nad edasi. Hommikul, kui marssimine algas, koguti kompaniid kolonni, aga juba esimese tunni jooksul lagunesid need väikesteks kampadeks, kes rändasid omapead, kelleltki midagi küsimata ja kedagi kuulmata. Püssid kõlkusid kuidas juhtus. Mõni tipsis paljajalu mööda rohtunud teeäärt, saapad õlal ja aluspükste sääreotsad mööda maad lohisemas. Mõni võttis kõndides päikest, ülakeha paljas ja varustus kaenlas.“

Harry Järv on oma artiklis (1980) küsinud, kuidas võis selline armee siiski nii edukalt võidelda. Ta osutab Soome pikaajalisele demokraatlikule traditsioonile ning Koskela ja Rokka taoliste juhitud ühikutele. Järv oletab, et

Linna teos muutis nii Soomes kui ka Rootsis otseselt sõjalist väljaõpet. Vana autokraatlik mõtlemine taganes, asemele tuli tõeline juhtimine, millest on viimasel ajal Soomes rääkinud kindral Ehrnrooth. Pigem isiku mõjule kui positsioonile toetuv juhtimisstiil levis pärastpoole ka äriellu. Väinö Linna romaanis on mõjusalt esitatud rahvalik juhtimismudel, millel on olnud palju järgijaid — võib-olla hilisemate Soome presidentidegi hulgas.

Muidugi muutub kirjandusteos aegade jooksul pidevalt. „Tundmatu sõduri“ puhul on romaan ise jäänud liigagi varju. See jõudis ju kiiresti kinoekraanile ja jätkas oma elu filmides ning seejärel ka teatrites. Romaan kadus teatud mõttes kõigi nende uute, endiselt eriti kõrgelt hinnatud variantide taha. Romaanitegelased ununesid neid esitavate näitlejate varjus. Uued filmi- ja teatriverioonid peegeldasid „Tundmatut sõdurit“ muutavas ajas. Kirjandus-teadus jättis romaani pikaks ajaks peaaegu puutumata.

Oleme jõudnud 1996. aastasse. Millest kõneleb romaan praegu, kui me lehitseme selle värsket eestikeelset tõlget?

Võib-olla näeme nüüd selgemini, et Jätkusõda ei olnud Soome seisukohalt siiski nii asjatu ja päriselt kaotatud, nagu on tahetud uskuda. Soome jäi ju okupeerimata, mängis end aegsasti sõjast vabaks ja pöördus oma endiste relvavendade sakslaste vastu. 1944. aasta suvel saavutas Soome märkimisväärsed tõrjevõite Tali ja Ihantala liinil. Nendest Stalini suurrünnakute peatamistest ei räägi Linna romaan midagi. Nagu öeldud, saadeti Linna ise kuulipildujakompaniist noorsõdurite koolitajaks ega võtnud 1944. aasta suve suurtest lahingutest osa. Tema romaan lõpeb lüüasaamise, põgenemise ja peaaegu kabuhirmus taganemise kujutusega, kuni mõned ellujäänud mehed Vanhala eestvedamisel naljatamisi nendivad: „Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit võitis, aga väike visa Soome saavutas hinnatava teise koha.“

Väike visa Soome võib oma teise kohaga rahul olla. See on päris hea koht. Ülevaadet Soome valikuvõimalustest „Tundmatu sõdur“ ei paku. Ei ole ju Linna romaanis isegi sakslasi ega armeejuhtkonna strateegiat ega president Risto Ryti arutlusi ega isegi Hitleri ja Mannerheimi tuntud kohtumist raudteevagunis. Teose atmosfääri on raske kujutleda ka rinde meelelahutustruppe, tagalaelu ja meeste mälestusi tsiviililust. Autor on rajanud romaani üsna täpselt oma kogemustele ja nii puuduvad sellest ka Soome iseseisvuse seisukohalt otsustavad 1944. aasta suve tõrjelahingud.

Sõja kui terviku dokumendi jõudu Linna romaan ei saavuta, kuid kirjanik ei saagi olla nii suur üldistaja. Kirjanikul on oma tõde. Linna tõde on olnud silmatorkavalt elujõuline. Nüüd hindame Jätkusõja mehi, Linna kujutatud patrioote ja nende inimlikke iseloomujooni endisest enam. Nad on üks osa rahvuslikust tegelagaleriist, nii nagu „Kalevala“ kangelased, Kivi vennad või Runebergi lipnikud. Tahtis Linna või mitte, temagi tegelaste saatuste kohal hõljub juba aatelse isamaaluse aupaiste. Ilma nende meesteta poleks Soome pääsenud Teisest maailmasõjast niigi kergesti, nagu ta pääses.

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud ENDEL MALLENE

Tundub olevat loogiline, et selline teema — kirjanik turul — kerkib esile ajal, mil sotsiaal-majanduslikud tingimused on Euroopa siinses osas kõvasti muutumas. Võlu- või söimusoona „turg“ pole aga Lääne ühiskonnas uus, vaid juba kauaaegne realiteet. See ei tähenda, et „meie Läänest“ teaksime kõike paremini ning hakkaksime nüüd õpetusi jagama, kuidas selle kummalise turuga ümber käia — vähemalt mina ei taha sellest mängust osa võtta. Kui rääkida eesti kirjanikust saksa turul, tuleb ainult meeles pidada, et ehkki kirjanik turul on Eestis võrdlemisi uus situatsioon, on see kord Saksamaal kogu aeg kehtinud. Ühesõnaga, peame hetkeks minevikku sukelduma, et aru saada, milline on praegune olukord.

Varem oli estofiilidel Saksamaal — tõlkijatel või lihtsalt Eesti-huvilistel — väga lihtne kurta: Eesti on Lääne-Euroopas nii tundmatu riik, et mitte keegi karmis kapitalismis ei tunne huvi selle pisikese maa kirjanduse kirjastamise vastu. Sest kirjastamine on rahateenimine, see tähendab müümist. Päril tundmatut asja ei hakka keegi pakkuma, protsess käib vastupidi, enne pakkumist peab olema mingi huvi ja nõudlus. Ilma turunõudluseta ei ole ka pakkumist. Milleks näha vaeva tundmatu kauba pakkumisega, kui teiste, tuntumate kaupadega on palju lihtsam raha teenida? Ja analoogiliselt puudus eesti kultuuritegelastel — niisiis Eestis elavatel inimestel — otsene vajadus hakata end pakkuma ja huvitavaks tegema, sest sotsialismis sai niigi ära elada. Peame tunnistama, et süsteem oli targalt välja mõeldud. Kahe ühiskonnakorralduse täielik erinevus tingis olukorra, et loomulik vahetamine, andmine ja võtmine, ei saanud sündida. Kuid ajal oli üks nüanss: saksa ja eesti keeleruumi silmas pidades ei tohi unustada, et osa saksa kultuuriruumist kuulus ühiskonnakorralduse mõttes Eestiga samale poolele. Ühe süsteemi sees olid need kaks keeleruumi kõrvuti ja nende suhtlemist mõjutas turu ja turustamise printsiip vähe. Ma ei ütle, et DDR-is oli eesti kirjanduse vastuvõtt ja publitseerimine täiesti vaba (ja mis tähendab üldse „vaba“?), ilma turu või ideoloogia takistusteta. Mõlemad olid kindlasti olemas, loomulikult rohkem ideoloogilised, kuid arvatavasti ka majanduslikud piirangud. Aga ikkagi on lõpptulemus see, et Saksamaa sotsialistlikuks nimetatud osas on aastatel 1952—1990 ilmunud hea hulk eesti kirjandusteoseid saksakeelses tõlkes. Üks novellantoloogia, üks kogumik eesti muinasjutte ja siis üksikautorid: Aimeé Beekman (kaks raamatut, lisaks üks kordustrükk), Vladimir Beekman, Boris Kabur, Raimond Kaugver,

C. Hasselblatti ja T. Önmepalu tekstid on ette kantud konverentsil „Kirjanik turul“ 15.—16. V 1996.

Jaan Kross (kolm raamatut), Paul Kuusberg (kaks raamatut), Hans Leberecht (neli raamatut pluss kolm kordustrukki — ma ei käsitle siin küsimust, kas Leberecht kuulub eesti kirjandusse, vähemalt võeti teda vastu kui kirjanikku Eestist), Ahto Levi (kaks raamatut — sama märkus nagu Leberechti puhul), Lennart Meri, Lilli Promet, Johannes Semper, Juhan Smuul (kolm raamatut), Anton Hansen-Tammsaare (kuus raamatut, üks kordustrukki), Mats Traat, Friedebert Tuglas (kolm raamatut), Jüri Tuulik (kaks raamatut), Mati Unt, Arvo Valton, Enn Vetemaa (kaks raamatut), Eduard Vilde (kaks raamatut, neist üks kordustrukiga).

Kui jätame kordustrukid ära, siis on meil 42 raamatut, kui heidame ka Leberechti ja Levi kõrvale, siis ikkagi 36 raamatut 39 aasta jooksul — see on peaaegu igal aastal raamat. See fakt tõestab, et olukord polnud sugugi nii vilets.

Olukorra viletsust või headust on lihtsam illustreerida, kui vaatame võrreldavate maade kirjandusest tõlgitud raamatuid. Kõigepealt võtaksin nn. saatusekaaslased Läti ja Leedu. Leedu kirjandust on DDR-is tõlgitud umbes sama palju kui eesti oma, kuid läti kirjanduse olukord oli tunduvalt halvem, ehkki maa ja rahvas on Eestist ja eesti rahvast pisut suurem ja ehkki ta on geograafilises mõttes natukene lähemal. Teiseks tasuks pöörduda näiteks albaania või islandi kirjanduse poole. Siin puuduvad täpsed andmed, aga ma sõandan väita, et ka nende kirjanduste kättesaadavus saksakeelse tõlke näol oli üsna piiratud. Tahan sellega ainult öelda, et ärgem kaotagem mõõtkava silmist!

Kvantitatiivsele küljele lisaks tuleb tõlgitud muidugi vaadata ka sisuliselt. Sellest vaatevinklist peame loetletud nimede põhjal tõdema, et ega valik nii halb olnudki. Niisugune oli situatsioon 1990. aastal, mis kujutab endast mingit pöördupunkti — ükskõik mida püriks võtta, kas Berliini müüri kokkuvarisemist 1989. a. novembris või D-marga saabumist itta 1990. a. juulis või DDR-i liitumist Lääne-Saksamaaga sama aasta oktoobris või Moskva putši järgneva aasta augustis, mille tagajärjel sai Eesti taas iseseisvaks. 1990 on ümmargune aasta ja hõlbus mees pidada.

Koos müüriaga varises kokku ka DDR-i kirjastamissüsteem, kuigi oleks vist õigem rääkida „kokkuvaristamisest“, sest niisama, iseenda algatusel, idasaksa kirjastused hinge ei heitnud. Siin aidati Läänest kõvasti kaasa — või kui muudame passiivse lause aktiivseks ning otsime tegijat, alust, siis oli see just nimelt too püha turg, mis tegi DDR-i kirjastamissüsteemile lõpu. Turg aga ei ole abstraktne olend, turgu teevad ju konkreetsed inimesed, seepärast pole sugugi vale väita, et teatud grupp „läänlasi“ lõpetas enda huvides DDR-i kirjastamissüsteemi. Kirjastused tagastati, võeti üle, müüdi — ükskõik kuidas seda nimetada —, ning valmis käsikirjad anti nende tegijatele, autoritele või tõlkijatele, tagasi. See on asja üks kül, mida ma aga ei taha edaspidi kommenteerida.

Teine kül on, et samaaegselt kasvas Läänes tõeline ja aus huvi uuesti avastatud maade, riikide ja kultuuride vastu. Ida mõõnaga kaasnes tõus Läänes, mis on nähtav ka ilmunud raamatute arvus. Viimase viie aasta jooksul on saksakeelses tõlkes ilmunud 20 eesti ilukirjanduslikku teost, see tähendab 4 teost

aastas. Kui kõrvutada seda eelmise arvuga — umbes üks raamat aastas —, võiksime tulla lihtsale järeldusele, et turumajandus ongi parem, isegi niisugusele õrnale taimele nagu kultuur!

See järeldus lonkab siiski mõnel põhjusel, nagu ütleb juba ka pilk Läti ja Leetu: siin leiame ainult pool tosinat raamatut kummagi maa kohta. Nemad ei saanud niisiis mingit kasu turu õnnistusest. Kuid minu arvates viitavad mitmed muudki asjaolud sellele, et lugu polegi nii lihtne ja turg ei ole tingimata igas mõttes kõige parem ravim.

Kõigepealt: viis aastat on vist veel liiga lühike aeg, et rääkida põhimõtte- listest muudatustest. On tundemärke, et 1990. aastate esimese poole tõusule järgneb juba nüüd teatud mõõn. Näib, et kirjastuste tegevuse innukus Eesti suhtes on langemas. Sõnaühendi „kirjastuste tegevus“ võib siin vabalt asendada sõnaga „turg“ või täpsemalt „kirjandusturg“, millega oleme — lõpuks ometi! — jõudnud teemani: kirjandus või kirjanik turul. Kui valgustada seda sõnaühendit, kerkib esile neli küsimust.

1) Kas eesti kirjanduse tegijad, peamiselt siis kirjanikud ise, aga võib-olla ka kirjastajad, kasutasid uue turu uusi võimalusi nii aktiivselt, et läbilöömine Saksamaal 1990. aastate esimesel poolel oli selle loogiline järeldus?

2) Kas Saksamaal, sakslastel, saksa lugejal, teiste sõnadega Saksamaa turul tõusis iseendast nii suur huvi, et sündis tõeline nõudlus?

3) Kas järelikult muutus eesti kirjanduse teoste kirjastamine kirjastustele tulukaks? Kas eesti kirjanduse kirjastamisest tuli üks tavaline element rahateenimise protsessis?

4) Või mängisid siin mingit rolli turuvälised tegurid, nagu heategevus, hea süda, abistamisihha ja riigi raha?

Esiteks. Arvatavasti on eesti kirjanike endi mõjuvõim Saksamaa turul väga väike ja piiratud. Kui eesti kirjanik on juba Eestis hädas enda maksmapanemise või oma teoste müümisega, siis on see tal seal kaugel Saksamaal päris võimatu. Teine maa, teine kultuur, teine keel tähendab ka teist lugemisruumi, võib-olla teist lugemisviisigi, mille tundmaõppimine võtab väljastpoolt tulijalt palju aega — olgugi tegu väga hea ning omal maal autoriteetse kirjanikuga. See ei tähenda kahjuks veel mitte midagi tema teisel maal läbilöömise võimaluste suhtes. Üks hea näide on hollandi kirjandus Saksamaal: praegu on selle naabermaa kirjandus meil väga populaarne, tõlkeid ilmub tosinate kaupa, kuid need hollandi kirjanikud, keda loetakse kõige rohkem Saksamaal, pole sugugi need, keda loetakse kõige rohkem Hollandis või keda peetakse seal kõige paremaks. Nõnda on hoolimata sellest, et kõnealused maad, keeled ja ühiskonnad on teineteisele suhteliselt lähedased. See olgu niisiis hoiatuseks!

Eesti kirjanik peab seega jätma teiste otsustada, kas teda võiks välismaal kirjastada või mitte. Need teised on tingimata kohaliku maa esindajad, nn. vahendajad. Vahendajatel — olgu toimetajal, agendil, ajakirjanikul või tõlkijal — on otsustav roll. Ma ei ütle, et mingi eesti kirjanik oleks enda sekkumisega otseselt kahju teinud, ma ei taha kirjanduse propageerimist vahendajatele monopoliseerida. Mida rohkem tehakse, mida rohkem inimesi kaasa lööb, seda

paremaks muutuvad võimalused ning vahest leidub ka näiteid selle kohta, et kirjaniku kohalolek ning sõnavõtt on avaldanud positiivset mõju. Aga põhimõtteliselt jäävad autorid ise tagaplaanile. On juhtunud, et kirjastaja või agent tuleb minu juurde ja küsib: kuulge, see ja see käib meile peale, mis te arvate, kas tasuks kirjastada? Ma ei taha loomulikult sellega ütelda, et minu arvamus olnuks otsustav, kuid üks asi tuleks tõeks võtta: kirjastused ei tee otsust raamatu avaldamise kohta kunagi autori arvamusel või käitumise põhjal, otsustamisele otsitakse toetust alati ka mujalt.

Teiseks. Kuigi huvi Eesti vastu on tõusnud, pole kindel, kas see viib otseselt ilukirjanduslike raamatute kirjastamiseni. Huvi Eesti vastu ei tähenda veel huvi eesti kirjanduse vastu, sest enne peab olema üldse kirjandushuvi. Mulle tundub, et see on üsna suur vahe, ühest teiseni on üsna pikk tee, eriti kui peame silmas, et Saksamaal ei loeta eriti palju. Seda asjaolu kiputakse tihti unustama või ei olda sellest lihtsalt teadlik.

Kirjanik vajab ka tausta: ilukirjanduslikule tõlkimistegevusele on väga tähtis infokirjandus Eesti kohta. Selles suhtes on Saksamaal tehtud üpris palju, foto- ja reisiraamatute arv on viimastel aastatel lausa plahvatuslikult suurenenud. Siin võib vist tõesti rääkida otsesest mõjust: huvi ja nõudlus on põhjustanud teabekirjanduse väljaandmise tõusu.

Ilukirjanduse valdkonnas peaks kõnelema pigem huvi tõstmise katsetest. Vahendajate rollist selles mängus toon ühe näite: kui üks siin meie hulgas viibiv inimene ei oleks sügisel 1990 Frankfurdi raamatulaadal kõnetanud ühe teatud kirjastuse esindajat — siis oleks eesti kirjanduse retseptsioon Saksamaal kujunenud võib-olla teistsuguseks. Nüüd aga on see kirjastus avaldanud kaheksa eesti raamatut. Me ei saa iial teada, kas selle kirjastuse esindajad oleksid enda algatusel eesti kirjanduse avastanud. See tähendab: kuigi vahendajad ja tõlkijad sõltuvad täielikult kirjastustest, jääb neile see väike rahuldus, et päris ilma nendeta kirjastused ka hakkama ei saa.

Kolmandaks. Kui tuleme nüüd raha juurde, siis pole põhjust rõõmustada. Puhast rahateenimist, kasumit arvestavad Saksa kirjastused ei tegele vist üldiselt eesti kirjandusega. Tiraažid on üsna väikesed, trükikulud üsna suured, sellele lisaks tuleb tõlkijatele ka honorari maksta. Nii võib juhtuda, et esimene trükk ei tooda isegi täielikul läbimüümisel ühtki marka, kasumit võiks tuua alles teine trükk. Kuid see on eesti kirjanikest siimaani õnnestunud ainult Jaan Krossil, kelle kaks kõvakaanelist raamatut ilmusid hiljem ka taskuväljannetena. Ning sellegi erandi puhul pole ma päris kindel, kas kirjastus just väga palju teenis.

Kurb ja lakooniline järeldus on, et eesti kirjanik pole saksa turul tegur, millega saab raha teenida. Võime juba olla õnnelikud, kui ta ei osutu auguks, kuhu kirjastaja raha kättesaamatult kaob. Lohutuseks öeldagu, et selle rolliga pole eesti kirjanik üksi, tema kaaslasel on peaaegu kogu maailma kirjanikkond!

Neljandaks. Kirjastus kui turumajanduses tegutsev firma ei eksisteeri

kaua, kui tema peaaajendiks on heategevus. Ka kõige õilsama heategevuse lõpetab pankrot.

Sellest hoolimata võib tõdeda, et idealism on kirjastamismaailmas siiski olemas, seal vist rohkemgi kui teistes majandusharudes. Tõlkeramatute arv osutuks tunduvalt väiksemaks, kui ainuke ajend olnuks väljavaade raha teenida. Neid tegureid — hea süda, uudishimu, annetused, tõlkijate loobumine honorarist, riiklikud või sihtasutuste dotatsioonid — nimetaksin ma turuväliseks. Seda teed käivad Saksamaal peamiselt väiksemad ja mitte kuigi rikkad kirjastused. Nad sõltuvadki sellistest võimalustest. Nad otsivad raha kokku mitmest allikast, et välja anda nende meelest huvitav või tähtis raamat, vaatamata selle oodatava või tegeliku läbimüügi suurusele. Näiteks kurtis mulle üks kirjastaja, et temale kõige rohkem meeldivaid raamatuid müüakse kõige halvemini!

Turuvälised võimalused on olemas ja neid kasutatakse, kuid kindel on samuti, et need toimivad ainult teatud „algatamisfinantseeringuna“. Varem või hiljem allikad kuivavad: iga hea süda muutub kõvaks, kui kõht on tühi, sellest arusaamiseks ei pea Marxi lugema. Uudishimu on ajaliseltki piiratud — pidagem ka silmas, kui lühike on üldiselt ühiskondlik mälu. Tõlkijad — eriti kui on tegemist n.-ö. kutseliste tõlkijatega — ei saa lõputult tänusõna eest töötada, sest kuidas siis vajalik sissetulek hankida? Ning annetused põhinevad tihti samuti turumajanduslikul printsiibil — annetatakse ainult niikaua, kuni on näha mingit enda kasu.

Jäävad niisiis riiklikud või sihtasutuste dotatsioonid. Kõne all on kaks keelt, kaks keeleruumi, järelikult võiks kõne alla tulla kaks riigiparaati. Saksamaa suhtes peame endalt küsima, kui tähtis on Saksamaale see, et sakslased tunneksid hästi teisi maid ja kultuure. Kas see on piisavalt tähtis, et selle peale pidevalt raha kulutada? Vastus on ilmne „ei“, kuigi praegu leiame veel mitmeid asutusi ning rahapotte, mis finantseerivad mõnikord võõra maa kirjanduse tõlkimist ning väljaandmist. Aga jäägem realistlikuks: igavesti ei saa see kesta.

Eesti suhtes on olukord vastupidine: tingimata on Eesti riigi huvides, et mujal maailmas Eestist midagi teataks. Niipea kui keegi enam Eestist midagi ei tea — nagu oli äsjased viiskümmend aastat —, on riigi olemasolu ohustatud. Ühe maa tundmine levib aga k a kultuuri kaudu ning seega kirjandusegi abil. Sel momendil, mil Läänes langeb üldine huvi ning uudishimu, Eestis on aga avanenud võimalus kultuuri riiklikult doteerida, võiks oodata, et oma maa kultuuri toetamine seisneks ka selle välismaal propageerimises. Ning niisugune moment on viis aastat pärast taasiseseisvumist käes.

Eesti Kultuurkapitalil on tänavu jagada 48 miljonit krooni. Seda pole just vähe. Niisuguse summaga võib kindlasti üht-teist ära teha, inimesi toetada, aidata, jalule seada. See on väga tähtis ja väga hea; Kultuurkapital on minu arusaamise järgi tehtud eelkõige eestlaste jaoks, sest nende raha see ongi. Siiski tundub mulle: põhimõte, et kogu too raha peaks Eestisse ka jääma, pole õige. Ma ei tea, kas selline printsiip üldse kehtib, kuid 1996. a. esimese kvartali kirjanduse sihtkapitali jagamist vaadates jääb niisugune mulje.

Jagatud on 1 159 400 krooni. Kui sellest määratakse ainult üks protsent välismaale, oleks sealsetel Eesti tundjatel kvartalis 11 594 krooni, et propagandat teha, „Eesti asja“ ajada. See on väike summa, aga kui korrutada seda neljaga, siis koguneb aastas juba 46 376 krooni. Selle pisikese rahaga võib isegi Läänes ühte ja teist ülal hoida, avaldada, päästa. Aga kui suurendame välismaale mõeldud osa veel ühe või kahe protsendi võrra? On hõlpus välja arvutada, mida kõike võiks ära teha. Miks ei võiks Eesti Kultuurkapitali põhikirja sisse kirjutada, et igas kvartalis peab vastavalt laekunud taotlustele 2 kuni 5 protsenti jagatavast summast minema välismaale? On see liialt nõutud? Kas pole nii, et ühe väiksema investeeringuga võib mõnikord palju suuremat kasu saavutada?

Lõpetuseks: olen joonistanud eesti kirjanikust saksa turul nukravõitu pildi, kuid kardan, et see pilt on enam-vähem realistlik. Näib, nagu oleks turg üsna kirjandusevaenulik, ja see vastab vist tõele. Pangem aga tähele, et ma ütlesin „kirjandusevaenulik“, mitte „e e s t i kirjanduse vaenulik“. Sest kõige suurem probleem pole see, et Eesti on nii väike ja tundmatu, vaid see, et Saksa-maa turul on tohutult suur konkurents: konkureerija pole ju ainult saksa kirjanik, vaid ka ameerika, jaapani, albaania, hotentoti jne. kirjanik. Eesti kirjanik seisab võrdsena nende kõrval, mitte üksi mäe peal!

Et olla „võrdsem“ kui võrdne, peab eesti kirjanik pakkuma palju rohkem kui tema inglise või ameerika kolleeg. Niisugune seadumus on praegusele Saksa-maa kultuurielule väga omane ja selles suhtes ei saa midagi teha, sest nähtuse juured on vist väljaspool meie ulatust. Aga üks järeldus tuleneb siit küll, nimelt et peab aitama — ja siin tähendan: riikliku rahaga aitama — läbilöögivõimelisi eesti kirjanikke. Neid, kes oleksid ehk läbi löönud, kui nad oleksid kirjutanud inglise keeles. Nende äratundmiseks läheb vaja head silma ja head nina — see on tõlkijate igivana ülesanne. Kuid kõige paremgi nina ei aita turumajanduses, kui pole raha taskuräti ostmiseks. Nii palju raha Eesti riigil aga on ning Lääne kirjastused ja tõlkijad näeksid heameelega, kui Eesti riik nendele taskuräti muretseks. Mitte nutmiseks, mitte hüvastijätmiseks, vaid nina viiekümneaastastest nõukogude tolmust puhtaksnuuskamiseks!

MIDA KIRJANIK OTSIB TURULT?

Turul müüakse ka raamatuid. Raamatud on asjad. Kirjandus on sõna ega ole asi, kirjandust turul ei müüda ega osteta.

Raamatu ja sõna, raamatute ja kirjanduse samastamine on kahtlemata üks eksituse allikas. Mulle tundub, et Eestis on levinud komme raamatut (üldse igasugust raamatut, hoolimata selle sisust) peaaegu (või päris) pühaks pidada. See on mingi pime luterlik ebausk, sarnane katoliiklaste ebausuga, mille kohaselt paavst on Jumala asemik maa peal. Ometi on paavst ju inimene ja raamat on lihtsalt täistrukitud ja kokkuköidetud paber. Vaimne tähtsus on siiski sõnal raamatus ja selle sõna olemasoluks on kahtlemata vaja tuhandeid kordi vähem raamatuid, kui neid tänapäeval toodetakse. Tõsi, lohutuseks võib öelda, et praegu ilmuvatest raamatutest on saja aasta pärast järel ainult tolm, sest tänapäevane tselluloosipaber, erinevalt vanast kaltsupaberist, lihtsalt nii kaua ei säili.

Kui ajalehtedes oli kõneks „Siioni tarkade protokollide“ hävitamine politsei poolt, siis protesteeris keegi raamatute hävitamise vastu — et see oleks justkui pühaduse teotus. Ometi võib kindel olla, et enamasti ei oodata ju ära isegi mitte seda raamatute niigi peatset loomulikku surma, vaid suur osa maailmas päev-päevalt toodetavatest raamatutest rändab ahju, paberiveskisse või prügimäele sama kiiresti kui teisedki lühikese kasutusajaga tarbekaubad. Ja tegelikult pole mingit selget vahet ajalehe-ajakirja ja raamatu vahel, isegi vormilist mitte, sisulisest rääkimata, ometi ei protesteerinud keegi, kui püha sõna ajalehes trükituna prügikasti visatakse.

Ma tahan öelda, kirjandus ei ole raamatud. Raamatute mõtlemine, kirjutamine ja lugemine ja raamatute tootmine-müümine on kaks omaette asja, nad ei ole teineteisele tingimata vajalikud. Tõsi, enamik kirjandust kirjutatakse tänapäeval just nimelt raamatute tootmiseks. See kirjutamine on osa tootmistegevusest, kuulub loogilise osana trükitööstuse ja kirjastamise kompleksile. Raamatud on kaup, mida saab müüa. Tegelikult on ka päris hästi teada, milliseid raamatuid saab müüa, samamoodi kui on teada, milliseid kingi, millist pesupulbrit ja milliseid ajalehti saab müüa. Selliseid raamatuid, kingi ja ajalehti siis tehaksegi. Muidugi on paremaid ja viletsamaid kingi, nagu on paremaid ja viletsamaid romaane, on rahva kingad ja eliidi kingad, rahva raamatud ja eliidi raamatud. Vahe on hinnas ja kvaliteedis. Samuti kui kingatootjatel, on raamatutootjatel oma turustrateegia.

Muidugi, jah, raamat ei ole king, raamatus on sõnad ja raamatus võib olla mõni uus ja tähtis mõte. Aga mulle tundub, et miski ei takista uute ideede levikut nii võimsalt kui raamatud, trükikunst ja kirjastustegevus. Kogu selles

süsteemis on väga vähe altruismi, sest tema sisemine loogika on merkantiilne. Raamatute tootmine teenib eelkõige ärihuvisid ja tohtu kirjutajate armee tohtu enamuse teenib kas teadlikult või teadmata kirjastajate ja raamatukaupmeeste ärihuvisid, teenides muidugi ka ise oma kopika. Nii nagu ajalehtedes ilmuvad päevast päeva ühesugused uudised, sest ajakirjandus hoolitseb eelkõige iseenda ja enda eelduseks oleva süsteemi taastootmise eest, nii kordavad ka romaanid ja jutud samu lugusid, samu originaalsusi, samu mõtteskeeme, sama keelt, sama grammatikat, samu moraale ja moraalitusi. Sest teistsuguseid raamatuid ei saa kohe massiliselt paljundada ja kasuga maha müüa. Uued ideed ei pääse ringlusesse mitte tänu raamatutele, trükikunstile, vaid raamatutest hoolimata, tegelikult niisama algelisel või suurepärasel moel, nagu nad on alati pääsenud. Sest tegelikult polegi vaja, et mingit uut ja olulist mõtet loeks kohe kümme tuhat inimest. Aitab, kui üks loeb, juhul kui see üks on see, kes seda mõtet edasi mõtleb. Uued mõtted jõuavad raamatuletile enamasti siis, kui nad on juba vanad, kui neist on juba edasi mõeldud.

Raamatutööstuse oluline komponent on autoriõiguste süsteem. Oma olemuselt on see absurdne. Pealegi petlik. Ta oleks justkui selleks, et autor — kirjanik, mõtleja — saaks oma mõttetöö eest väärilist tasu. Tegelikult saab ta tasu selle eest, et ta ei mõtle, selle eest, et ta kirjutab niisuguseid raamatuid, mida saab müüa. Autoriõigus ei teeni mitte mõtte ega kirjanduse huve, tegelikult ka mitte autori huve, vaid lähtub taas puhtalt raamatuäri ärilisest loogikast. Autoriõiguste süsteem on vaimse stagnatsiooni allikas, kuivõrd ta teeb tulusaks just ühe ja sama mõtte võimalikult suure tirazeerimise. Tuhanded autorid maailmas on kibedasti ametis vaimupimeduse tootmisega lihtsalt sellepärast, et kirjastajad saavad selle kasudega maha müüa. Rõhuv osa maailmas trükitavast kirjandusest on nagu kokakoola: midagi, mis müüb, sest inimesed ostavad seda, sest nad teavad, et see müüb.

Autoriõiguste süsteem on petlik veel selles mõttes, et ta tagaks justkui autoritele õiglase tasu. Ometi on see just pigem vastupidi. Juhtub harva, et mõni vaimselt oluline, mõtet avardav raamat kohe müüma hakkab; enamasti ei müü nad üldse ja järelikult on autoril sel juhul küll õigus, aga see õigus ei maksa krossigi. Tõsi, siin võib ilmnedu kirjastaja altruistlik huvi, teatav kalduvus metseenlusele. Kui see kirjastaja on suur ja mõjuvõimas, võib ta teha koguni nii, et too uudne ja raskesti seeditav raamat hakkab isegi müüma, nii et autori õigus realiseerub rahas. Ainult et mis mõtet sellel on? Tegelikult, nagu ma juba vihjasin, polegi vaja, et raamat müüks, tema töö ja tee peavadki olema aeglased. Menu võib olulist raamatut pigem kompromiteerida, käia kiire unustuse ees. Niisiis võiks too metseen olla ükskõik kes, mitte just tingimata kirjastaja, ja metseenlus ei peagi seisnema raamatu mõttetuse paljundamises ja müügilepaiskamises. Ma ei taha öelda, et too metseen peaks olema riik. Pigem olen ma selle vastu. Tõsi, tänapäeva riigid on selle kohustuse enda peale võtnud, sest kodanikud on raskelt maksustatud nagu omal ajal mõisatalupojad. Aga metseenlus ei saa olla kohustus, süsteem. Oleks parem, kui ta oleks vaba tahteavaldus, nii nagu see, mida kirjanik kirjutab, võiks olla ikka vaba

tahteavaldus. Riiklikud toetussüsteemid produtseerivad samuti mõttetut raamatumassi nagu eraviisiline raamatuäri. Riikides, kus toetussüsteem on kaugele arenenud — nagu oli näiteks Nõukogude Eestis või on Soomes ja Rootsis —, tekivad kohe sellele süsteemile kohastunud kirjanikud, kes kirjutavad raamatuid, mille kaudu nad saavad enda pangaarvele suunata riiklikke toetusrahaseid. Tõsi, ega need raamatud pruugi olla halvad, aga nad võiksid olla paremad, kui kirjanik ei arvestaks, olgu teadlikult või ebateadlikult, toda süsteemi, mille jaoks ta justkui kirjutaks. Ma usun, et loomulikult oleks koguni arvestada mõne võrre metseeni kapriise, sest kirjaniku ja võrre vahel võib ju olla vaimne klapp, koostöö, aga kirjaniku ja süsteemi, olgu ärilise või riikliku vahel seda põhimõtteliselt olla ei saa.

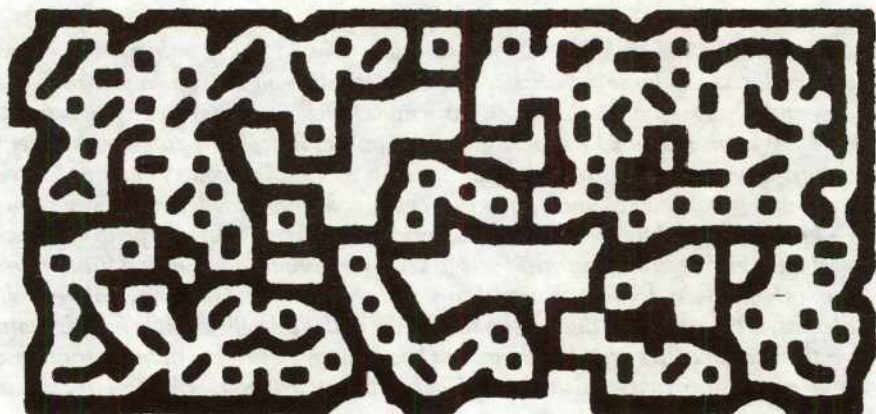
Mis siis peaks tegema? Ma arvan, et jätma kasutatud asjadest mõtlema. Näiteks kirjanik ei tohiks mõelda turust ja sellest, kuidas seal oma raamatutega raha teenida. Kirjanik ei ole turul. Kui ta läheb turule, siis hakkab ta juba kirjastajaks, kaupmehiks või trükkaliks. Kui kirjanik tunneb, et tahab midagi öelda, siis öelgu seda, tähendab, kirjutagu, ja ärgu mõelgu oma sõnade müügil. See ainult segab teda. Ja kui ta just nimelt tahab müüa, äri teha, teenida, siis õppigu tegema raamatuid, mida müüakse selvehallides pesupulbri kõrval. Ja õppigu neid kirjastajatele kaela määrima. Aga andku endale aru, et see tegevus ei erine põhimõtteliselt kingaärist. Ma arvan, et ei ole mõtet proovida kahte asja korraga. Tuleks endale enne lihtsalt selgeks teha, mida tegelikult tahetakse, kas öelda või müüa.

Niisiis tahtsin ma vihjata sellele lihtsale asjale, et kirjanik, kui ta on kirjanik, ei mõtlegi turule, sest tal on palju huvitavam mõelda oma mõtetele, oma hingele. Ja ta ei saa nõuda tasu oma mõtete eest, sest ta teab, et need ei ole tema mõtted, need ei kuulu talle. Ta ei tee nägu, et on originaalne. Keegi pole originaalne. Homeros, kas teda olemas oli või polnud, originaalne polnud ju temagi. Järgnevad seda vähem. Ometi on igapähele öelda midagi, mida mitte keegi teine öelda ei saa, üks väike asi. Kui talle on tähtis seda öelda, siis on talle tähtis seda öelda, mitte selle eest raha saada. Mitte mõelda selle müümisele. Kes tahab raamatuid müüa, see müüb neid. Sõna müüa ei saa ja ütlemist takistada ka ei saa. Kui keegi ütleb teiste jaoks midagi olulist, siis kuulevad need teised seda niikuinii, ükskõik kas see, mis ta ütles, paljundatakse miljonis või kahes eksemplaris. Võidakse ka esialgu paljundada kahes ja kunagi hiljem miljonis eksemplaris. Igal juhul pole see küsimus, mille kallal vaevata oma kirjanikupead.

Aga mis siis teha? Revolutsiooni? Ei, paluks mitte! Kui praegune süsteem ennast ammendab, siis asendub ta ajapikku niikuinii uuega. Võimalik, et see toimubki juba. Ma ei kujuta päris hästi ette, et kujunevas üleilmse infovõrgus — kus igaüks võib igahele kirjutada, mida ta parajasti tähtsaks peab — saaks veel kauaks olla kohta autoriõigusel ja sellel ülespubutud kujutlusel kirjanikust kui originaalsest loojast. Kirjanik on vestluskaaslane. Häid kirjanikke pole olemas, on erinevad vestluskaaslased ja keegi võib küll kellelegi olla asendamatu vestluskaaslane. Ja kirjandus ei sure ega kao kuhugi ka siis, kui raamatutootmine pole enam suur tulus tööstusharu. Kaldun pigem arvama, et just raamatud ja

nende turg ühes oma autoriõiguste süsteemiga on kirjanduse arengul praegu risuks jalus. Vanast harjumusest peetakse kirjanikke väga erilisteks tegelasteks. Ja vanast harjumusest lobisevad kirjanikud oma raamatutes, mida ilmub aina enam ja millel on aina vähem midagi öelda. Kirjandus on oma suuruse, oma monumentaalsuse, raamatumägede vang. Ta võib nende all lämbuda.

Võib-olla on nii Kirjanduse kui ka Raamatu taassünniks vaja, et mass, rahvas need nähtused mõneks ajaks unustaks. Et sünniks mingi uus kirjandussüütu rahvaluule, mis lõhuks praeguseks kivistunud keeled koos nende grammatikatega, uuendaks meie ettekujutust sellest, kuidas saab öelda. Võimalik, et see uus rahvaluule on kirjalik, näiteks seesama neikirjandus. Aga jätkem need asjatud spekulatsioonid. Elada ja kirjutada tuleb ikka oma parema äranägemise järgi. Ja turul käia peterselli ostmas, see mõjuvat ajutegevusele ergutavalt.

KIRJANDUSE MURDUMINE
EHK KASSETIAJASTU LÕPP

Kassett 1995.

„Eesti Raamat“, Tallinn, 1996.

Kätlin Kätlin: „Larii-laree“. 64 lk.

Madis-Mats Kuningas: „Sõna täis aiga“. 72 lk.

Mai Alt: „Laule härjapõlvase päeva-
raamatust“. 48 lk.

A. C.: „Homseni“. 52 lk.

Lemme Zipp: „Kirja pandud
paberile“. 48 lk.

Indrek Ryytle: „Deani masin“. 64 lk.

Kirjutatud on kirjanduse kadumisest, pudenemisest, postmodernismist, postsotsialismist. Kõige man koolnu lehk või tõdemus, et parimad ehk tähtsamad ajad on otsa saanud. Lisan lõppudele omalt poolt veel ühe — kassetiajastu lõpu — ning hakkan kaitsma jätkuvuse ideed. Ehk on kirjandusega nagu bioloogilise inimesega — ühtede kirjanike, ühtede tegude aeg saab otsa, tulevad teised ja teevad kõike omamoodi edasi. Kolmekümne aastaga keskeltläbi saab inimesest täisküps isend, kolmkümmend aastat kestab ka inimese elus kõige viljakam periood. Umbes kolmekümne aastaga nihkub eesti kirjanduseski midagi, vana tegijad kantakse kirjanduse annalidesse või unustatakse. Midagi muutub poeetikas, tonaalsuses. Küsimus on vaid selles, millest peale neid kümnendeid lugema hakata. Kas alustada ajaarvamist esimesest eestikeelsest raamatust, juhuluulest või Arveliusest ning Willmannist. Olles ikka veel tugevasti Toomas Liivi konverentsil „Kirjanik turul“ peetud ettekande mõju all, lähtuksin 1840-ndatest. Just siis sai valgustuslikust tegevusest tähtsamaks lugejahuvi ning

kirjandus hakkas selgelt alluma ajamuutustele. Otsemaid hakati Euroopat järele ahvima. See tendents on vähemate sundpausidega kestnud tänaseni. Kõik algas Robinsonist, Jenovevast ja Hirlandast. Venemeel-suselgi oli oma nišš Suve Jaani näol. Ja kauneima Eesti mineviku välja-mõrlemisega oli ametis Faehlmann.

Järgmise kolmekümnendiga algab algupärane ilukirjandus. Uue sajandi hakul kutsub fanfaaride saatel Euroopasse „Noor-Eesti“. Järgmisi kolmekümneid ilmestavad arbujad ja kassetipõlvkond. Kui alguspunkt käes, tundub skeem nii lihtne, et paneb kahtlema... Ja protesteerima: kuhu jäävad Kreutzwald, Vilde, Luts, Gailit, Hindrey, Kross, Kareva, Krull, „Siuru“, eesti nõukogude kirjandus, pagulaskirjandus? Skeemimeister pa-reerib enesekindlalt: kas see, et Mozart ei komponerinud „Reekviemi“ hällis, teeb tema sünnifakti olematuks? Faehlmanni „Eesti muistenditest“ Kreutzwaldi „Kalevipojani“ kulus enam kui tosin aastat, Jakob Pärna juttudest Vilde suurteosteni kõvasti rohkem. Ja kui palju aega möödus „Noor-Eestist“ „Tõe ja õiguseni“ või „Väikese Illimarini“. Ja kes mäletab enam väga täpselt kasseti-kirjanike esimesi vihikuid?

Pigem on uute tsüklite algused tähendanud kriitilise massi kogunemist, vana poeetika ammendumist, areenil olijate väsimist, tuuleiili, salakirja. Üks lehekülj on murtud, teist hakatakse alles kirjutama. Senised hierarhiad kinnistatakse kirjanduslukku, sõnumitoojaks saavad nimetud. „Siuru“ oli tähtis, aga „Siuru“ oli sündinud „Noor-Eesti“ rüpest. (Tuglas oli taas kohal mis kohal.) Kirjanduslikud murdumised poliitilistest vapustustest otseselt ei sõltu, kaudselt

siiski. Kui Kodu–Eestis käis stalinlik kirjanduse likvideerimine, õitses arbujalikkus Välis–Eestis.

Kui kolm eelmist tsükli algasid kas albumi, koguteose või kasseti ilmumisega, siis sedapuhku ei ole midagi päris analoogset vastu panna. Üheksakümnendate eel ilmus „Wellesto“ album, tekkis Kostabi Selts, sellest omakorda etnofuturistid jne. Kummatigi — see pole see. Murdehetke saab ikka määratleda vaid tingimisi ja tagantjärele. Tihtipeale võib muutuste ämmaemandaid otsida eelmise ajastu vaimusuuruste hulgast — meenutatagu kõigepealt Ants Orast. Aga ka kõige suurematest isiksustest ei aita, kui aeg pole küps. Seitsmekümnendate keskel käivitas Jaak Jõerüüt noorte kirjandussündmuse, mille tähelepanuväärsemateks leidudeks osutusid Doris Kareva ja Priidu Beier. Kirjanduse ristiisa rolli katsetas Joel Sang. Eredalt löi löömama Mihkel Muti talent. Juhtus veel mõndagi ning kirjanduski arenes silmanähtavalt, ent kokkuvõttes uustulnukad vaid täiendasid kassetipõlvkonda. Mõne ilmse ande nagu Päärn Hindi ja Villu Kanguri surus aeg välja — võimalik, et kriitilist massi ennetades. Ilmus veel mitu „Sõna“, anti välja noorte luule- ja proosasarju, kuid vapustust ei toimunud. Seitsmekümnendate aastate kirjandussündmusest pärit kriitikud (Pruul, Kesküla) ning nendega liitunud Väljataga ja Krull ponnistasid üsna usinalt, et publikut uue poeetika ning uute nimedega harjutada. Purjetati Hasso Krulli kiiluvees, kuid kaldani ei jõutud. Rippumatu ja isekas Indrek Hīrv poleks aga juba loomuldas ka kedagi oma sleppi lasknud.

Murdejoon on pelk kujutelm, mida võib tahtmise korral pisut siia-, pisut sinnapoole venitada. Mõni oleks

korruga nagu mõlemal pool piiri. Nii oli kolmekümne aasta eest Jaan Krossi, Ellen Niidu, Ain Kaalepi ja Artur Alliksaarega. Nüüd on nii vähemasti Jaan Unduski ja Hasso Krulliga. Uut tsükli võiks suurejooneliselt alustada Tõnu Õnnepalu õnnestunud nimevahetusemärgust ning Balti Assamblee kirjandusauhinnast. Orase osas Piret Viires, keda toetamas nood teised, kes „Piiririigile“ panuse tegid. „Vikerkaare“ seltskonna ponnistused olid lõpuks vilja kandnud. Eesti kirjanduse hierarhia oli segi löödud. Õnnepalu kaks järjestikust kõrgeimat rahvuslikku proosapreemiat pluss Andrus Kiviräha ning Peeter Sauteri auhindamine ja „Loomingu“ proosapreemia Jüri Ehlvestile — need esiletõstetud hakkasid muutuste kontuure andma. Ühes uute pealetulekuga sagenes kriitikatuli kaua pühaks peetud Undi, Valtoni, Muti, Traadi, Runneli pihta. Metamorfoosi tegi läbi teksa–diskopõlvkonna ideoloog Linnar Priimägi, kes kappab pidurdamatult üheksakümnendate aastate juhtibusel.

Ja hetkel, mil kassetiajastu lõpp saab ilmseks, kõlab gong ning turule paisatakse 1995. aasta luulekassett. See vormivõte ei muuda aga enam midagi. On ju ka video- ning muusikakassetide aeg. Imestama ei paneks seegi, kui keegi avaldaks kassetivihikute kaupa oma novellikogu või romaani. Ja võimalik, et algajatest andekate ja andetute eristamiseks antakse ka luulekassette edasi. Kui luulekassetide komme pärast pikemat vahet taastati, siis jälgiti vähemasti kahes esimeses — nn. tüdrukute ja poiste kassetis — põhiosas vana traditsiooni. Hapraks sillaks vana ja uue vahel oli vormilt küll närvi-trüklase, hingelt ja vaimult aga kassetiajastu ühe suurema esindaja Juhan

Viidingu ja tema tütre Elo Vee vereside. Selle katkedes lõppes üks ajastu, mille hauakirjaks kujunes ka Elo Vee koostatud kassett. Vormiliselt on viimane kassett ehk kassetlikum kui luulevihikut, enamat kui kunagi varem, ning esmakordselt on nais- ja meesluuletajad arvulises tasakaalus. Küllap leiab taiplik lugeja usinalt otsides ka liblikalende ja teisi algkassetidest pärit kujundeid, rõõmu ja leina, trotsi ja mängu. Ometigi ei saa ma päriselt lahti tundest, et kas koostaja tahtel, alateadlikult või aja paradoksina on selle kasseti näol tegu farsiga, ühe ajastu lõpliku ärापilamisega. Äkitselt ei ole arvustaja enam milleski kindel: kas need kuus nime tähendavad ikka kuut erinevat inimest, millised on varju-, millised pärisnimed, kas kõik tüdrukud on ikka tüdrukud. Kui ennemuiste, kasseti kuld-aegadel, oli selles esinemine auasi, mida pasundati igal tänavanurgal, siis nüüd osutub tõeluse ja näivuse eristamine paiguti üle jõu käivaks trikiks.

Teatav farsilik koguefekt ei tähenda veel, nagu ei maksaks üksikluuletajaid omaette tõsiselt võtta. Palju-kordsel lugemisel farsilikkus tasapisi taandub. Eriti kui lugeda Indrek Ryytle „Deani masinat“. Ryytle tõelisuses, hoos ja ütlemistes on midagi Isotammest, noorest Viidingust, noorest Beierist. Tuttav, mis on alati uus. Kõige vaimukam tundus mulle „Internatsionaali“ paroodiana ülesehitatud „Externatsionaal“. Võib-olla on asi ka selles, et „Deani masin“ on kirjutatud enne 1993. aastat, seega enne minu märgistatud kirjanduse-murdejoont.

Väljapeetud ja maitsekas on A. C. traagilise alatooniga „Homseni“. Oma ande võimalusi demonstreerib

autor ingliskeelsete luuletustega. Võib-olla ongi need eesti kirjanduse ingliskeelestumise seemneks. Mine'p tea! Ausameelselt luulelt eeldaks ausameelset vormi, mistõttu ma peitemängust initsiaalidega suuremat ei pea. Ning riskantne on öelda, kui kaugel sõandab minna mees, kes kuulutab: „Ma kardan sind ja aega mis ei kulge / just seda aega meie endi sees.“ (Lk. 31.)

Murdeluule paneb algul enamasti õlgu kehitama, sunnib aga lõpuks ikkagi endasse leebelt suhtuma. Murdeluuletaja meenutab mitmeti kääbusrahva ainsamat poeti. Madis-Mats Kuninga „Sõna täüs aiga“ jääb paiguti vaid aimamise tasemele. Lapselikku äratundmisrõõmu pakuvad aga read, mis ei vaja tõlkimist, nagu: „Suur huur / uulitsal tantsimas kanakaani / HÜRRÜ-MÜRRÜ“ (lk. 37).

Naisluuletajate õiglane hindamine on teinekord meesarvustajatel üle jõu käinud. Eero Johannes soovitas „Eesti Ekspressis“ (24. V 1996) alustada Kätlin Kätliniga tutvumist sisukorrast. Aitäh soovitus eest! Pealkirjadest kokku saakski Kätlini parima luuletuse. Teatavate kupüüridega muidugi. Annotatsioon esitleb Kätlin Kätlini luulet kui barokset vabavärssi. Sellise luule märksõnad, nagu armastus, surm, hull, arlekiin, sulavad üheks lõputuks sõnadevooks.

Hullu mängib ka vihiku „Laule härjapõlvase päevaraamatust“ autor Mai Alt. Tema luulemina tahab tantsida ja laulda iseenese haulal (lk. 25) ning tal on must pulmakleit (lk. 25). Veel tahab ta kangesti sülitada Ema-jõkke (lk. 5) ning olla takjas kärnase peni turjakarvades (lk. 13). Ja igal pool on tal Jumal ees. Ja kui ta ise keet seda kõike kuulutab: „Ma eile selgusele jõudsin / et luua ma ei oska“

(lk. 10), siis — kui palju on selles poosi, kui palju enesepuistamist?

Kohati on Mai Aldiga ühel lainel ka Lemme Zipp. „Mulle anti rõõm / aga ma mängisin ta maha / Mulle anti armastus / aga ma torkisin / ta surnuks / Nüüd kaevan hauda / enesele / aga keegi ei naera“ (lk. 35). Siiski ei ole ta Jumalaga pahuksis ning talle aitab vaid poeetide raiutud peadest (lk. 43). Kärnase penita aga ei saa Lemme Zippki hakkama (lk. 33).

Kolme meesluuletajat omavahel kuidagi segi ei aja, naisluuletajail on sarnasusi ja erinevusi enam-vähem võrdselt. Keda debütantidest ehtida loorberipärjaga, keda mitte? Veel on vist pisut vara. A. C. ja Kuninga uusi luuleraamatuid kujutaks vaimusilmas ette. Ryytle on juba praegu peaaegu valmis — edasine sõltub viitsimisest. Neidude hindamise jätaksin meelsasti nende põlvkonnakaaslastele. Iga kord pole veel päris selge, millised kujundid on ürgomased, millised laenatud, õpitud.

Kuigi kirjandus on muutumas, ei tühistu kaugeltki kõik vana. Ja nagu ennist kirjutati nii head kui halba, kõige enam aga keskpäras, nii on ka edaspidi. Asi ei ole mitte headuses, vaid teistsugususes. See suhtumine teistsugusesse sõltub nii igast indiviidist eraldi kui ka sellest, kummal pool murdejoont olevana end tunda. Endalegi üllatuseks avastasin, et esmapilgul tavatud kuus kassetivihikut tähistanud otsekui eesti kirjanduse kuenda vihiku ilmuma hakkamist. Kui alustada 1840. aastast, siis algaski äsja eesti kirjanduse kuues tsükkel. Kassetiajastu on lõppenud, kassetikirjanike enamik elab aga edasi. Keegi neist võib Nobelinigi jõuda.

Ott Raun

MINEVIKU HÄBI

Aino Pervik: „Üks hele valge tuvi“. „Eesti Raamat“, Tallinn, 1995. 152 lk.

Kalle Käsper: „Taani prints Hamlet, nuhk“.

„Kupar“, Tallinn, 1996. 144 lk.

Ilmunud on kaks raamatut, mis kõnelevad lähiminevikust, täpsemini teemast, mis kerkib tihti esile praeguses ajaski: nuhkimisest. Kummaski teoses vaadatakse asja erinevast punktist: Kalle Käsperi jutustuse minategelane on ise nuhk, Aino Perviku romaanis on jutustaja nuhitav, turismigrupi liige välismaal, seltskonnas, mille põhitähelepanu on keskendunud mõistatamisele, kes nende seast on nuhk.

Olen lugenud ühte raamatut minategelasest nuhiga, Ville Sonni „Võõrast“. Ville Sonn sai kõigepealt tunnaks kui esimene avalikult enda nuhiksolekut deklareerinu, mis annaks justkui tema raamatulegi tõepära varjundi, mingisuguse dokumentaalsuse. Mida sealt siiski äratuntavalt leida pole: ka elust võetud tegelased on tema kirjapanekus muundunud millekski muuks ja minategelasest nuhk polegi õieti mingi subjekt, teda ei oska ei vihata ega talle kaasa tunda. Kogu nuhindusevärk jääb tolles raamatus kaugeks ja peaaegu neutraalseks. See on nähtavasti kunagi kusagil toimunud, aga mitte kedagi eriti riivanud.

Teisiti on lugu kõneks olevates raamatutes. Nendes on kõik toimuv isiklikult ja sügavalt puudutav, valus. Õieti ei mäletanudki, et nii valus. Võib-olla ei märganudki või ei saanud aru.

Aino Perviku raamat meenutab meeolult pisut Kunderat, aga on temastki valusam — sest jäljed on

sügavamal, ulatuvad sisimani, ulatuvad kõige õrnemani. Perviku raamat lähtub otsekui traditsiooniliselt naiselikust, ohvri vaatepunktist: passiivne, kannatav, mitte vastu hakkav, kuuletuv, alluv. Hirmunud ja tardunud. Sõltuv armust ja halastusest väljaspoolt, armastatu poolt, kelle võim tema üle on absoluutne. Kuidas saaks see nii olla — on ju armastus Jumala atribuut, kes on ometi vabadus? Siis ongi nii, et Jumala koha on sisse võtnud miski/keegi muu, kes valitseb nüüd seal, kus peaks olema vabadus. See on ka väljapõletamatu, sest sellele tugineb kõik, sellele ongi üles ehitatud too habras ehitus, mida kõnetatakse minana. Järelikult on mina ehitatud valele alusele, ja öeldes „mina olen“, omastab Jumala nime keegi/miski muu. Kuhu siis suunata palved — saabki neid sõnastada?

Käsperi raamat on stereotüüpsest mehelikum ehk aktiivsem, subjekt püüab jääda subjektiks, valikuta olukordadeski enesest teadlikuks. Poole mängu pealt näib toimuvat maskide vahetus, mustadest saavad valged, timukatest ohvrid ja vastupidi. Need, kelle järele nuhitakse, tegelevad Käsperi raamatus peamiselt vaid isikliku puhtuse säilitamisega, on enesekeskseid ja võimuahned, aga, nagu korduvalt meenutatakse: kes oma hinge päästa tahab, see kaotab selle. Minategelane loobub oma hingest, saab äraandjaks, ohverdades end kolmanda eest, kes ei pea seega saama määritud — kui reeglid on juba kord selgitud, et iga teine peab hinge müüma, siis päästab iga hingemüüja kellegi kolmanda, kellel ei tarvitse seda enam teha? Nii saab hingemüüjast tall, kes kannab maailma patud, võtab süü enese peale. Subjekt-objekt, ohver-timukas ähmastub — nagu tegelikult

lõpuks Pervikulgi („Kui seal tõesti võis olla tegemist nuhkimisega, pidin nuhk olema ju mina“ — lk. 152). Enam pole võimalik kohut mõista — ükski kohtumõistmine poleks õiglane. Mis tahes sildi all võib toimuda mis tahes. Sõnad ei kehti? Topeltnõuetlemine? Uuskeel?

Nii sügaval see jälg ongi, et ei saagi enam seletada, mis õieti toimus.

Valu ja häbi on kaks kõige vabandavat, kõige teravamad tunnet. Kummaline siiski, et häbi on peamiselt ohvri osa. Võib-olla sellepärast, et timukas on aktiivne, on energieeriline. See vabastab-vabandab ikka. Ohver on passiivne, tardunud oma häbisse ja hirmu, millele tal pole ühtki õigustust. Ei mingit õigustust nüimoodi tunda, paigale tarduda. Tuleks liikuda, tuleks vastu hakata, tuleks kas või vastu müüri end puruks lennata — selles oleks mingit hoogu, mingisugust ilu. Mingit joont, lugu — müüti. Narratiivi.

Eks see kõik ole libedale minek. Arutada, mis tähendus sellel meile on olnud. Nagu Pervik ütleb: „Võib-olla toimus midagi hoopis muud, mille kohta meil müüti polegi.“ (Lk. 152.) Ei tea ka, mis meid ees ootab — eriti seoses nuhiseaduse („Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seadus“) ja ülestunnistuskohustuse ja töötatavalt „Riigi Teataja“ lisas ilmuma hakkavate nuhinimekirjadega. Kirg kedagi vastutavaks teha selle kannatuse, selle häbi, selle hirmu pärast, mida tundsiime, on suur. Kedagi taguda, risti naelutada, kellegi peale süljata. Puh-taks ei saa ometigi. Veel kedagi määrades suureneb süüdlaste hulk, suu-

renevad kannatud, kannatajad ja häbi. Tahaks häbist vabaks. Tahaks kuidagi teha olematuks selle aja. Selle elu. Tuleks keegi ja ütleks: su patud on sulle andeks antud. Ei peaks enam paigal istuma ja häbenema oma häbi ja hirmu pärast. Süü on meil nagunii ühine. Kogu kohtumõistmine absurdne. Ja lõputu nagunii. Iga eksekuteerija saab uueks süüdlaseks, sest võib oma arust õiglust taga ajades ja eksimust nuheldes ise samal ajal ometi millegi suurema vastu eksida.

Paula Sering

MÄNGIVAD: SALURI JA TEMA TOBUKESED

Rein Saluri: „Tobukesed. Kolm nukrat janti“.

„Perioodika“, Tallinn, 1995, 64 lk.
(„Loomingu Raamatukogu“, nr. 36.)

Eestis on kurtmine „draama jääb maha“ kujunenud omamoodi trafaretiks, mida läbi aegade ikka ja jälle korrata armastatakse. Aeg, milles me elame — siin ja praegu —, tõestaks otsekui vastupidist. Algupärandeid trükitakse ja lavastatakse lausa ridamisi, lisaks omamaised seriaalid. Kas tõesti on kätte jõudnud draamateksti, dialoogilise teksti aeg?! Näiteks „Looming“ on viimasel ajal ilmutanud silmatorkavat draamalembust, „Loomingu Raamatukogu“ lõpetas möödunud aasta ja alustas käesolevat samuti näidendiramatutega. Neist Eeva Pargi „Palverändu“ lugedes tõdesin küll, et pean rohkem lugu Pargist kui novellikirjanikust. Mäletan, et teise näidendiramatu autorilt, Rein Salurilt, ilmus

1993. a. „Loomingus“ draamateos „Kodukäijad/Kodus käijad“, mis intrigeeris lugemisel kõige paremas mõttes ja tekitas ootusi selle lavaversiooni suhtes. Paraku pole teos trükisõnast laudilmale jõudnud. Milline on Saluri uuemate tekstide, „Tobukesena“ kaante vahele kogutute, väljavaade ja saatus? Niminäidendile lisaks leiab sealt teosed „Meie kallid osmik“ ja „Mehed pudenevad akendes“.

Draamatekstide lugemine on suuremal või vähemal määral nende kujutuslik lavastamine, omalaadne fantaasiamaäng. Siinkohal on põhjust tunnustada, et näiteks õnnelikuma teatrisaatusena ja nüüdseks kogumikus n.-ö. tagantjärele trükitud „Meie kallid osmiku“ lavastus Kaarin Raidilt mõjutab — kas või alateadvuses — hilisemat lugemist. Näidendi tegelaskujudest hakkavad paratamatult läbi kumama konkreetsed näitlejate miimika ja intonatsioonid.

Saluri määratleb oma näidendid kui nukrad jandid. Tragikoomiliste alatoonide ning intellektuaalse värvinguga mäng ongi vist näitekirjanik Saluri pärisosa. Vahepeal kajastus ka tema draamaloomingus ühiskondlik tellimus ajakajalise, dokumentaalsema ainekäsitluse järele — meenutagem „Minekut“. Kuid juba siis sõandas ta rahvuslik-ajaloolist tegelikkust vaadata läbi tragikoomika ja absurdi prisma, hüljates toona üsnagi valdava ühemõõtmelise eestluse-paatose. Näidendis „Kodukäijad/Kodus käijad“ varieerib Saluri 1940-ndate lõpule omaseid mudelsituatsioone ja rolle samuti võõrandatumas mängulaadis, mis 1980.—1990. aastate vahetuse eesti näitekirjanduses sõjajärgse aja kujutamisel üldiselt tavaks ei olnud. Kadunud poja kojutulek rändab siit teemana omakorda „Meie kallise

osmikusse“ — tõsi küll, teisenenud helistikus.

Näidendikogumiku „Sõiduramat“ eessõnas on Saluri ise viidanud minekute ja tulekute ringile oma loomingus. Lilian Vellerannalt on meeles määratlus: Saluri tulekute-minekute suur seriaal. Mineku ja tuleku kui motiivi kõrval (sest otsest lavalist tegevusdünaamikat leidub mõnel teisel kindlasti rohkem kui Saluril) iseloomustab tema tegelasigi sageli lausa verre kirjutatud liikumis-sund — seda tunnistab nii „Meie kalli osmiku“ Johannes kui Teine Mees „Tobukestes“. Minu jaoks peitub Saluri näidendite võlu just kaasa-haaravas, mitmel tasandil (sh. tegelaste siseelus, tegelaskõnes) avalduvas dünaamikas.

Liikumise eeldus ja tingimus on lähte- ja/või sihtkoht. Just koht ja kodu muutuvad Saluril tähenduslikuks. Koht ei võrdu koduga. „Tobukestes“ ütleb Noor Naine: „See ei ole kodu. See on koht, kus olla“, Esi-mene Mees samas teoses aga on aina otsinud kohta, kus kõigest eemal olla, pelgupaika (vrd. näidend „Vaikne elu“). Üks koht võib näida ainuõige ja omane mitmele inimesele, nii et sellest sünnib jagelemist ja maadejagamist („Meie kallis osmik“ nii kiiktool kui Kindluse talu). Aga üks koht peab olema, koht, kus olla, kus kokku saada, usuvad Saluri tegelased.

Kodu on ideaali mõttes püsiv. Kaotatud — kadunud — taasleitnud kodu temaatikat varieerib Saluri ikka ja jälle, juba alates „Külalistest“ 1974. Üldse peituvadki nimetatud tekstis Saluri (draama)loomingu olulised ja läbivad „tuum-mõisted“, mida ta hiljem erinevais näidendis läbi mängib. Käesolevas raamatus viitab Kindluse talu nimi inglaslikule tõde-

musele „my home is my castle“ ja sünnitab paradoksaalses võrdluses osmikuga küll ka paraja annuse tragikoomikat. Oma koht on ikka kallis — olgu ta kas osmik või „meie kallis kolgas“ „Tobukestes“.

Koduga seondub Saluril sageli — mitte küll vaadeldavais näidendis — (kadunud) isa motiiv; „kaotatud kodukotuse ja isatu maailma vari“ laiub Arno Oja sõnul nii või teisiti kogu Saluri tekstimaailma kohal. Kodu- ja isa-kujundiga on omakorda tihedas seoses nimi, aga siit lähtub juba omaette teema — (tegelas)ni-mede semantika ja nimi kui motiiv Saluri näidendites.

Saluri (draama)tegelased — sünses kogumikus enamasti imelikud ja naljakad inimesed — komistavad oma tegudes ja toimingutes üha sellistele igavestele ning igavikulistele mõistetele nagu tõde ja süü (meenutagem taas „Külalisi“, aga ka „Kadunud isa“, „Poiste sõite“), hirm ja unistus, õigus ja usk, samuti kohus. Neid sõnu armastatakse näppida, peos veeretada nagu kuuma kartulit, nende sõnadega mängitakse. Näidendites „Meie kallis osmik“ ja „Mehed pudenevad...“ kordub näiteks süü ja süüdiolekuga manipuleerimine, isegi sellega koketeerimine. Salurile omaselt on minevik ja selle pained üha taas olevikku mõjutamas. „Kes vana asja meelde tuletab...“ hoiatas kunagi „Külaliste“ Vend, nüüd kordab seda „Meie kalli osmiku“ Johannes. Kuid ka minevikuga mängitakse omi mängu ja teksti mitmeplaanilisus sünnib asjaolust, et igas ajas on oma traagika, omad pained ja hirmud, aga samas ka oma koomika. Nii saavad „Meie kallis osmik“ kokku eilne ja tänane Eesti, enamgi veel — tegemist on

ilmselt esimese siinse näidenditektiga, milles kohtuvad tegelastena kodu- ja väliseestlased, „kus on, kus on kurva kodu?“ nende kohal retoorilise küsimusena õhus rippumas. Mineviku lugu on ähmane ja jääb selleks, mineviku tõde on suhteline, mälestuste ja tegelikkuse vahel haigutab kurbnaljakas kuristik.

Nii mõnigi Saluri tegelane ootab ja igatseb — õigemini näib igatsevat — muutusi. See ootus mõjub veidi godot'likult, aga ka teist äärmust — hamletlikku tõeotsingut või tegutsemist (mis võib võrduda näiteks põgenemisega) — kujutab Saluri siinsetes tekstides pigem jutumärkides, naeruvääristavas valguses („Meie kallis osmikus“ Johni ettevõtlikkuspuhang seoses Marta äramineku-patu-igatsusega, näidendis „Mehed pudenevad...“ meestegelaste paar Robert ja Lembit). Tegelikuses taandub tegu deklaratsiooniks, mandub (mõtte)mänguks. Ootuse/mõtte/unistuse ja teo vastuolu on kõige reljeefsemalt esitatud näidendis „Mehed pudenevad...“, juba viidatud mees-tegelaste paar esindab klassikalist unelevat idealisti ja naiivset tegudeinimest. Kokkuvõttes mängib aga nii üks kui teine, nende naistest Riina-Liinast rääkimata, inimlikku peitusemängu iseendaga. Tahetakse küll, et miski muutuks, isegi deklareeritakse, et ollakse selleks valmis, aga siis hakkavad kripeldama küsimused: „Kas tasub? Kas on mõtet?“ Ja finaalis poeb üks tegelasi taas peitu, tekivirna alla. Jäädakse siiski siipoole piiri — ust, akent, klaasi... kuhu tahes. Siipoole, sellesse pisikeseks, labaseks, väiklaseks tunnustatud maailma. Teisalt on lahkumises — hüppes aknast välja — liiga palju teatraalsust, et seda saaks tõsiselt võtta.

„Mehed pudenevad akendest“ on muidugi puhas mudelnäidend nagu ka „Tobukesed“. Viimases naerab Saluri välja tegelaste „aate-lised“ ponnistused, nende ekshibitsionismi. Puudutatakse aktuaalsena mõjuvat öko-teemat, juhtmotiivina kõlab sedastus, et inimesi on liiga palju... Millegi poolest meenutavad mõlemad teosed 1970-ndate näitekirjandust, kus — vist Kalle Kurge mälu järgi tsiteerides — taandus karakter ja esiplaanile tõsis idee. Ühe või teise väikese mudelmaailma võimalik lõpp/häving kujutab endast neis tekstides viimaks ikkagi omalaadset mängu, rituaali. Tuli läheb lahti mõlemas... aga see ei ole vist puhas-tustuli? „Meie kallis osmikus“ on rohkem verd, rohkem elu, rohkem värvikust tegelaskonnas. Aga oma võlu peitub ka „Tobukeste“ ja „Mehed pudenevad...“ laadis. Materjalina tinglikuma sõna- või mõtte-teatri tarbeks.

Näidendiraamatu pealkiri annab selle tegelaste kohta üpris ühese vihje. Need, kes seal ringi toimetavad, on tõesti omamoodi ullikesed. Käitumis- ja tegutsemismotiivide ambivalentsus tuleb ilmsiks juba autori-poolsetes remarkides või tutvustustes („ei saa alati aru, kas ta tembutab või on tõsine“, „Näib vahel lihtsamelne“, „ei taha olla tavaline“). Võib vist väita, et tegelased kas näivad või tahavad näida kellenagi... Sellisest kahetiolekust annavad tunnistust ka tegelaste endi repliid: „peaksin vist olema“, „tundub, et ma“.

Naised on kas „terava keele ja meelega“ („Meie kalli osmiku“ Maria, „Mehed pudenevad...“ Riina, „Tobukeste“ Vana Naine) või siis naiivsed („Tobukeste“ Noor Naine, „Mehed pudenevad...“ lohutaja ja

haletseja Liina). Marta ja Vana Naine reageerivad mõlemad kohe, kui võõras nende maailma tungib. Marta on ilmselgelt see mootor, kes lükkab tegevuse käima ja loob enda ümber pingevälju. Sellise naise kõrval on mehed tõesti haledad „pässid“. Või nagu tunnistab Vana Naine: „Küll mulle ei meeldi mehed, kes teevad ainult sõnu, sõnu, sõnu. Ei midagi muud.“

Saluri tegelased märgivad/mängivad enamasti rolle, seda isegi siis, kui ta üldnimesid ei kasuta. Näiteks Peremees ja Külaline/Võõras, Ootaja ja Tulija/Tegutseja, Seisja ja Kõndija. Nagu juba „Külalistest“ mäletame, võivad rollid vahetuda, segamini minna. Ja lähevadki. Nii ei teata ühtäkki, kes on kes, keda keegi mängib — kes peremeest, kes külalist (sedapuhku „Meie kallis osmikus“). Rollid tähistavad mängu ja mäng organiseerib läbiva printsüübina Saluri näidendeid, luues võõrituse, sünnitades tragikoomikat, paineid ja nalju. Olgu see siis tsirkus, maski- või ringmäng, mäng tulega — igal mängul on oma reeglid. Ainult vahel näib, et neid saab ka ise luua.

Mänguline on ka Saluri dialoog, mille dünaamika sünnib nii küsimuste-vastuste kui vanasõnade-käibeväljendite *resp.* käibetõdede pingpongist tegelaskõnes. Just viimaste (käibetõdede ja -väljendite) puhul saab kirjaniku teksti iseloomustada läbi omalaadse suhestatuse bahtinliku „võõra sõnaga“ (ükski koer ei haugu; siin ma seisn ja teisiti ma ei saa; üks on üks on üks). Eespool on viidatud tegelaskõnede semantika, sellega seoses osutaksin veel vaid ühele seosele või paralleelile „Külaliste“ ja „Meie kalli osmiku“ vahel. Kui „Külaliste“ üldnimelistest

tegelastest on ainult ühele antud pärisnimi, mis selgub tegelaskõnest, siis on see Juhan. „Meie kallis osmikus“ esitab Saluri n.-ö. eestlase arhetüüpide rea ühetüveliste nimekujudena Johannes, Juhan, John ja Juku.

Nagu öeldud, on tähenduslik samas näidendis ka otsekui nime kaotanud maja, Kindluse talu. Kuigi Marta väitel ei maksa nimi öieti midagi. Aga maksab vist siiski. Ja koha nimi võib olla ka kodu.

Liina: Kuhu me läheme, Lembit?

Lembit: K o j u, kuhu siis veel, mu t o b u k e? (Minu sõrendused — P. K.)

Piret Kruuspere

PINNA

Paul Pinna: „Minu eluteater ja teatrielu 1884—1944. Toim. Helvi Einas ja Juhan Saar“.

„Faatum“, Tallinn, 1995. 479 lk.

„Pinna oli elavatest suurim, keda on andnud meie teater,“ kõlab Panso sõnastuses legend, mis sündinud juba Pinna eluajal. Ja huvi Paul Pinna isiku vastu kestab. Hooajal 1995/1996 ilmutab end Pinna mälestuste täielik kogu koos lavastuste ja rollide täieliku nimistu ning muu soliidsele biograafiale sobiva lisaga. Seda esiteks. Teiseks lavastab Jaanus Rohumaa Linnateatris teatriteemalise projekti (näidendivõistluse kolmas koht) „Ainus ja igavene elu“, mille esimeses osas leidub selgeid paralleele

professionaalse „Estonia“ algaastatele. Sündmustik lõpeb seal, kus lõppes Pinna mälestuste 1934. aastal ilmunud esimene osa „Minu eluteater ja teatrielu“ — „Estonia“ uue maja avamisega 1913. Pauli, keda ei saa jätta samastamata Pinnaga, mängib Elmo Nüganen, hetkel eesti tunnustatuim lavakunstnik ja publiku lemmik. Ka oma andelaadilt sobivamaid kehastajaid Pinnale.

Pinna–legendi toidavad nii kirjalikud kui suulised allikad. Mina, kes ma tema viimaseid osi plikana nägin, mäletan neid ähmasemalt kui pärimust oma vanaisast, Türi kandi taluperemehest, kes „Lõbusa talupoja“ etendusel nii ennastunustavalt vaimustus, et vaevu soolaputkast pääses. Selliseid perekondlikke legende on ehk liikumas teisigi.

Kõik, mis Pinnast kirja pandud või panemata, kinnitab, et ta oli andehunnik, teatri täisperemees, talent jumala armust, kes oma „suurte võimete kontrollimisel ei ole kunagi väga süstemaatiliselt valvamas ja juhtimas seda, mis ta teeb“ (lk. 209) — seda muide ka mälestusi kirjutades. „Pinna oli selle epohhi laps. Kõik, mis oli selles epohhis uut, tärkavat, spontaanset ja edasiviivat, aga samuti kõik, mis oli selles epohhis vastuolulist, väiklast, müüdavat ja pahelist, peegeldus sajaprotsendiliselt selles ellu armunud ja vitaalses ajalapses Paul Pinnas,“ kirjutab ellu armunud ja vitaalne o m a aja laps Voldemar Panso, kellel läks õnneks saada oma aja parim teatriharidus. „Pinnat tabas sama saatus nagu enamikku vanema põlve eesti näitlejaid: ta jäi poolharitlaseks, suureks diletandiks.“

Juhan Luiga, kes oli Juhani nime all ka üks Jaanus Rohumaa lavastuse tegelasi, kirjutab 1912. aastal „Päeva-

lehes“: „P. Pinna on ikka alles Tallinna kodaniku ideaal, haritlase ideaali kohalt on ta aga juba ära nihkumas.“ Ja veel: „P. Pinna mängib mängides. [...] Kergus ja otsekoheesus on talendi tundemärgid. Tal on õige palju intuiitivset leidmis-, orienteerumisandi. Ta on väsimatu, aga mitte virk. Ta mängus on liikuvust, aga mitte küllalt jõudu. Tal on ilmetes mitmekesisust, aga mitte algupärasust. Ta armastab ruttu skitseerida, viskab segi vaimurikka leidlikkuse ja labase igapäevasuse, pealtvaataja hoolde jättes neid lahutada. Tal on palju osavust, oskust, vähem kunstniku otsimistungi. Ta annab paljust, aga mitte suurust. Ta on ikka huvitav, harvem täielikult rahuldav.“ Ja juba prohvetlikult: „P. Pinna teeb palju, sellepärast ei või ta kõike hästi teha. Aga ma tõendan: inimene ei jäta kunagi, ei mingites oludes kõige paremat enesest avaldamata, kui tal seda on. Kes teab, kuidas vaimukulda tehakse, see jätab kõik ja hakkab kulda tegema.“

Pinna nimetab Luigat oma mälestustes esteediks ja peenutsejaks ja mängib „ülemeeliku vembu“, imiteerides 1913 „Tabamata ime“ Vaiguna härra doktorit. Aga kui aeg tuleb, hakkab ta tõepoolest kulda tegema.

1934 ilmunud mälestuste esimene osa — lapsepõlv ja kutselise teatri algus — on seikluslik, ilus ja helge nagu ikka mälestused loomisajast. Pinna kujutab seda aega sündmusterikkalt, värvikalt. See on tihe puändikate episoodide rida vaheldumisi Eestimaa vaestes ja Venemaa rikastes ringkondades liikuvast erksa silmaga rõõmsameelsest poisist ja tema kujunemisest professionaalse „Estonia“ üheks täheks ja aluse-

panijaks. Aga ka lihtne kõitev jutustus sajandi alguse oludest ja inimestest, enamasti seostatult „Estonia“ seltsi ja teatriga, kus tehakse poliitilise tõusu ajalugu ja langusaegadel, nagu ikka, ei nõuta „enam ajakohaste küsimuste tutvustamist, vaid unustust, meelelahutust, lõbu“ (lk. 77).

Dramaatilisi toone hakkab signinema mälestuste esimese osa teises pooles, 1935/1936 „Uuele Eestile“ kirjutatud artikliseerias „Kulisside tagant“. Mida ei tarvitse märgatagi, sest Pinna esineb kirjasõnas nagu lavalgi kergelt ja muretult. Nagu möödaminnes mainides arusaamatusi direktoriumiga, lahkumist „Estoniast“ ja siirdumist Venemaale õnne otsima. Naasnud seiklusrikkalt teatrireisilt detsembris 1914, võtab ta vastu kino „Grand Marina“ pakkumise. Mille puhul kriitika annab märku, et see pole Pinna õige koht. Solvunud või mitte, pageb Pinna jälle Venemaale, sest tuleb kutse Moskva Nikitski operetteatrisse. Tagasi jõuab Pinna otsekuu häda aimates Theodor Altermanni surmapäeval.

Sõja-aastad on „Estonialegi“ kriisiaastad, mida ilmestavad ajakohaselt „lahingud arvustajatega“. Teatrilooost huvitunule on see vahest mälestuste kõitvaim osa.

Sõnasõda, mida Pinna on mahukalt dokumenteerinud, annab pildi tollase arvustuse tasemest ja ühtlasi murest, mida haritud kriitika tundis küll andeka, aga lapsekingades teatri pärast. Pakkunud ulatuslikke väljaõtteid Karl Menningu artiklistest, märgib Pinna, et „juba tol ajal tõsiselt ja karmilt nõuti head teatrit“ (lk. 171). Aga „tol ajal“ tuli ette mitmeid möödämõistmisi. Pinna solvus tõsiselt, kui Paul Olak kirjutas tema „Grand Marina“ karjääri puhul ilmse

sooviga näitlejat taas „Estonias“ näha muu hulgas: „Enne mängis ta Leari ja Keani ja seisis oma ülesannete kõrgusel. Nüüd imiteerib ta kana ja ei kannata õrnatatki arvustust välja. Sest esiteks puudub tal selleks anne ja teiseks on tal liiga suured võistlejad: kolm neegrit, kes kassi imiteerivad.“ (Lk. 143.) Aga Tammsaare peene irooniaga kirjutatud arvustust „Lõbusa lese“ kohta pidas Pinna helgeks.

Pinna ei arutle, ta paneb kirja üleelatud tõsiasi, nagu on mälestuste eessõnas lubanud. Teeb seda valehäbi tundmata ja ennast suureks mõtlejaks pidamata. Ajalugu sõidab üksikasjadest ja nüanssidest üle. Mälestused nendega enamasti tegelevadki. Ehk küll valikulisel.

Kui panna tähele, mida ütleb Pinna ise oma mitmete lahkumiste kohta, ja võrrelda seda kolleegide või ajaloolaste väidetega, selgub tõsiasi esitamise mõningane ühekülgus. Esmakordselt avaldatud mälestuste teine osa algab peatükiga Draamateatrist, kus Pinna töötas mõne aasta pärast sõda (kuni 1923) — mängis, lavastas ja pidas direktoriametit. Pinna seletab oma lahkumist siit intriigide ja kadedusega (kolleegidele ei meeldinud, et tal oli väljaspool oma teatrit palju töötasi). „Estoniasse“ kui tema suhtes mitte väga sõbralikku kollektiivi tungida, nagu Pinna ise ütleb, ei pidanud ta kohaseks. Ja siis tulidki need kolm aastat puhveti ja tantsuga ainsat eesti eraettevõtetist „Rahvateatrit“, mille endast ja Pinnast lugupidavad arvustajad surnuks vaikisid. Ajaloost ja kolleegide memuaaridest võib välja lugeda, et Pinna ei sobinud päris ei Menningu näitlejate põhituumiku realistliku kooliga ega vaimustunud ta

ka avaliku arvamuse ja teatri juhatuse soovist näha Draamateatris rohkem moodsaid vormiotsinguid. Ehkki seljataga oli menukaidki uuenduslikke katseid, nagu Paul Sepa mõned lavastused ja Pinna enda „Salome“. „...kui vaja võin ekspressionismi teeselda, selleks olen ma kui näitleja suuteline,“ edvistab Pinna (lk. 195).

Pinna „Estoniast“ eemalejäämise kohta kirjutab oma mälestustes otsekoheselt ja ehk kahetsusegagi Ants Lauter: „Pinnaga oli ju niisugune asi — arvustustes ja väljas oli palju juttu sellest, et mispärast Pinna nüüd „Estoniast“ ära on, et ta peaks tagasi tulema. Sel aastal (1923 — L. V.) kui hakkasime „Dantoni“ tegema, palusime Pinnat tulla Dantoni mängima. Pinna oli nõus. [---] Pinna oli suure lopsakuse ja suure mahlaga näitleja, tema Danton oleks kindlasti kujunenud huvitavaks sündmuseks. Aga siis sattus ta jälle niisuguse tuuri peale, mis tal ikka vahetevahel kordus. Tuli ükskord hommikul proovile ja [---] ainult lärmas ja löi lulli. Mina olin tollal väga õigeusklik teatrietik, oli Stanislavskit loetud ja sellepärast ütlesin, et kohe osa pealt maha. Ja niiviisi Pinna jäi uuesti eemale.“

„Võib-olla oli Lauteri taktika liiga paindumatu ja seetõttu Pinna solvumine mõistetav. Teisest küljest romantiline teater oli lõppenud, sädelevate staaride aeg oli üle elatud. Uus ajastu uute autoritega nõudis uusi printsiipe,“ kirjutab asja kohta Voldeemar Panso aastakümneid hiljem. Aga võib-olla sobib hoopis tsitaat Linnar Priimäelt: „...renessansiinimene suhtleb paljudega ega ole iial sunnismaine. Ta ei hoiu pikalt ei suhteid ega kohta.“ Mis puutub küll Pinnasse, siis jõudis tema oma rännakutelt ikka lõpuks koju ja koduteat-

risse tagasi.

Pinna lahkumistes tuleb teatriajaloole mõeldes midagi tuttavat ette, midagi, mida on annete raiskamiseks nimetatud (raisatakse ennast ise ja raiskavad teised). Ometi ei või keegi kindlalt väita, et ka need nn. eksirännakud (rääkimata juba vene ja saksa teatrites mängimisest) Pinnale kui kunstnikule ainult kahju tegid. Kui Pinna lõpuks ja lõplikult „Estoniasse“ tagasi pöördus, juhtus kohe, 1928. aastal, nii, et kuna Ants Lauter viibis välismaal, lavastas välismaareisilt saabunud Paul Sepp L. Tolstoi „Elava laiba“ Pinnaga peaosas. „Lavastuses oli senisest suuremat inimeselähedust, millest saabki uue teatrilaadi määravaid jooni. Pinna tunnetas, et murrang ta isiklikus laadis kajastab mingit põhimõtet murrangut näitekunsti üldse,“ on väitnud Lea Tormis. „Minu esimeseks põhjapanevaks sammuks ses uues väljendusviisis, nimetame seda kasvõi intiimseks mänguks — pean kindlasti oma rolli „Elavas laibas“,“ väidab Pinna ise (lk. 219). Pinna anne elas üle operetid, jandid ja „Grand Marina“ palagani, veel enam, arenes ja süvenes. Esimese episoodi aferistist — nagu nimetati Pinnat publikut pihkuvõtva buldogihaarde pärast — meisterlikuks ansamblimängijaks.

Ja tagasi tulles annete raiskamise juurde. Ütleb ju ka Pinna ise, seekord Benno Hanseni näitel: „Kui palju meie eestlaste hulgas on andekaid inimesi ja kui loiult nad kasutavad oma annet.“ (Lk. 109.)

Tagala-aastate mälestusteosa tõsiasjad on masendavad, kuigi Pinna neid masendavalt ei kirjelda. Näitleja Pinnale oli omane otsekohesus, mis teeb relvituks ka teda lugedes. („Ma pean oma hilisemast praktikast üt-

lema, et ma ei tea ühtki teist näitlejat, kellega oluks nii hea koos laval seista. Tema silm oli alati hea ja aus," kirjutab Lauter.) Eriti vahetu on Pinna neis tekstides, mille ta päevikuna kirja pani. Töölaagri elu kirjeldus on täis meeldejäävaid üksikasju ja episooide. Pinna ei varja, et peab mõtlema pidevalt ellujäämisele, ja tunneb ennast jälle publiku lemmikuna, kui teda ka siin, Uurali näljases pakases, mõnestki kasinast pidusöögist osa võtma kutsutakse. Oma elukunstniku-rolliga Pinna ei edvista, eriti ilmneb see uues situatsioonis, kus ta maitseb vahelduseks nõukogude eliidi uskumatult luksuslikku sõjaaja-elu. Või kõneleb oma edukatest armuasjadest. Pinna jutustuses puudub eneseiroonia, aga ta esitab olukordi sel kombel, et võib kergesti tajuda nende pilklikult kurbmängulist olemust. Lehekülgede kaupa ümber jutustades oma südamedaami seiklusi, mis kõlbaksid kollase kirjanduse klassikasse, annab Pinna aimu sellest sõnuleletamatust igavusest ja allakäigust, mis teda vahepealsetel vabadel tagalaegadel tabas. Alles siis, kui rindebrigadidega oma, eesti sõdurite juurde jõutakse, sünnib Pinna otsekui tagasi.

Võib-olla leidub selles mälestuste kolmandas osas ka midagi hämmeldust tekitavat. Midagi liiga välja- või pealetükkivat, mis Pinnaga ei sobi. Näiteks tema arutus Meierholdi üle. Kui Pinna juurdlema hakkas, oli osa mokas, on öelnud Põldroos, Pinna kõige armsam lavastaja. Pinna tugevaks küljeks nii elus, laval kui kirjasõnas paistab olevat sündmuse nägemine ja suurekmängimine; vahenditus, intuitsioon ja lakkamatu huvi, armastus ja usaldus partneri — publiku vastu.

Lilian Vellerand

JUTURAAMAT, DOKUMENT

Elo Tuglas: „Tartu päevik 1928—1941“.

„Faatum“, Tallinn, 1996. 363 lk.

Koos 1993. aastal avaldatud „Elukirjaga“ (1952—1958) on Elo Tuglase päevik nüüd siis täielikult kättesaadav — s. t. nii täielikult muidugi, nagu ta seda ise võimalikuks pidas. Selles, et päeviku osad ilmusid tagurpidi-järjekorras, võiks hea tahtmise juures näha nagu mingit sümboolika-taotlustki (väljaandjate poolt), olgu siis tegelikult põhjuseks mis tahes. Et justkui modelleeritaks meie ajaloolist mälu sarnaselt bioloogilisega: mida vanemaks ise, seda varasemad asjad hakkavad meelde tulema. Nüüd mõlema kõite olemas olles see vasttekinud lisavarjund tegelikult kohe ka kaob: ise vaatad, mispidi loed.

Midagi on ju alati teatud, ja mida vähem, seda vägevamini. Nooreestilised, suurulised, tarapitalised, loomingulised, kirjanikkudeliidulised, kultuurkapitalilised jne. künni- ja tallermaad — kui see polnud just lausa muinasjumalate ülev elu nõuk-aegse noore uustulnuka silmis, siis titaanide oma julgesti. Mahasalatus, keelatus, halvustatus, moonutatatus lisas omad maitseained. Lünklik ja nihestatud pilt oli segane, aga seda salapärasem ja vastavalt ka legendjam.

Kui nüüd näha titaane ja nende argiümbrust inimlikus lähivaates, nagu need privaatkroonikad näitavad, on mõju kahetine. Ühelt poolt pehmeneb pilt, saagade pühalikule karmusele lisandub impressionistlikku õhuvärelust ja realistliku tänavatolmu pilvi. Pooljumalail pööratakse nähtavaks nende poolsurelik külg. Teisalt

aga: eks ole juba vana kogemus, et suuruste ja kuulsuste „inimlikult lähedaseks ja mõistetavaks“ tegemine, nende piipude ja prillide eksponeerimine pigem võõrandab need argiatribuudidki müütilisse kõrgusse, kui et ligindab nende subjekte lihtsurelikele. Muidugi seda enam, mida kaugemale jäävad kujutatud ajalõigud — ja ega aja edenedes tule neist lähemale ükski. Nad on kas, teatud mõttes, kogu aeg kuskil siinsamas paigal või siis, teises mõttes, järjest pöördumatult eemaldumas, et tiheneda kuskile aegade alguse kanti.

Elo Tuglase päevikud on õige hea lektüür, eriti kui püüda neid lugeda kuu pealt kukkunu silmadega, kel pole kõnealuseist isikuist ega sündmustest mingit eelteadmist. Tänu autori reageeringute ja fikseeringute paiguti akvarelsele värskusele, paiguti söövitavale teravusele ei ole raske end nimelt sellisele lainele häälestadagi, see tuleb pool-iseenesest. Ka teose „elust endast“ tingitud kompositsiooni-iseärasused (paigutine katkendlikkus haiguste, olmeäparduste või ka lihtsalt meeleolude tõttu, alustamine *ex abrupto* ja lõpetamine *in abruptum*, eriti aga muidugi ligi ühtteistkümmend aastat tähistav paus kahe osa vahel) mõjuvad kavatsusliku elegantsina sõna parimas mõttes, kui tülikad või rängad kogemused neid ka tegelikult ei põhjustanud. Varem või hiljem ei jää tulemata aeg, kus kirja pandu ei lähe enam kellelegi päris isiklikult korda ja kus koguni see mõeldav küsimus, kas kõik need pävikuis oma suurte ja väikeste asjade ajamisel tabatud ja jäädvustatud tegelased on ka päriselt olemas olnud, kaotab tähenduse. Jääb aga võimalus tunda, et hea, et see kõik on välja mõeldud — see tore värviline

laik, nagu päike läbi puuvõrade. Pealegi kui (tegelaste siiski tõeliseks kahtlustamise korral) pole ju kellegi sügavamalt privaatsust katvate kulisside taha säästmatult kaugele tükitud.

Samal ajal, mis parata, on tegemist ikkagi dokumendiga: tegeliku inimese tegelike märkmetega tegelike olukordade ja teiste tegelike inimeste kohta. Sellisena ei asetu need tekstid mitte ainult sõnakunsti, vaid ka ajalooteadvuse taustale ja neid tiražeerima asunu võtab endale teatud spetsiifilisi kohustusi — tahes-tahtmata. Lugeja on „Faatumile“ — nagu ka arvututele teistele kirjastajatele — tänulik, et nii suur hulk eesti varasemat mõtte- ja kirjavara on tehtud kättesaadavaks, mis päris esimest korda, mis küll mitmendat, kuid aja möödumist ja hävitustõid arvestades teeb see peaaegu sama välja. Tasapisi muutud aga norivamaks. Kas ei oleks väljaandjail juba aeg pingutada kõrgemate publikatsioon- ja editsoonistandardite poole?

Tore, et Elo Tuglase pävikute teises (s. o. esimeses) köites antakse nimeregister mõlema köite kohta (samuti tegi „Ilmamaa“ oma Luigaraamatute puhul), aga igatseks ka kommentaare nii mõnegi nime juurde. Võib kihla vedada, et suurele, kui mitte suuremale jaole potentsiaalsetele lugejatele ei ütle suur jagu registrisse kantud nimedest suurt midagi peale selle, mis on nende kohta leida samade raamatute viidatud lehekülgedelt. Muidugi võib öelda, et kelle asi, haritagu ennast mujal — kuid näiteks biograafilised leksikonid pole ju meie raamataturul just kõige täidetum niis. August Eelmäe diskreetsed saatesõnad on omis ülesandeis väga head, kusjuures eriti oluline on selle küllaltki

levinud kujutluse selgesõnaline ümberlõkkamine, nagu olnuks päevikuile kanoonilise avaliku kaju andmisel väga suur osa Friedebert Tuglasel kui redigeerijal ja tsensoril (ehkki, kui nii võtta, teatav kahtlus jääb ju ikkagi, sest teoreetiliselt võis suurem töötlemine toimuda enne, hiljem hävitatud käsikirjalise originaali esimeseks masinakirjaversiooniks muundamisel). Aga tahaks ka järelsõna või kommentaariumi, mis paigutaks rohked n.-ö. üldisema tähendusega episoodid ja liinid (kultuuri- ja üldpoliitilistest võitlemistest) täielikumale ja tasakaalustatud taustale. Päevikute eriomast võlu ei kahjustaks see kuidagi, pigem rõhutada. Trüki- ja näpuvigadest ei hakka rääkimagi, nagu näiteks salapärasest vend Aleksandrist, keda fotopoogna esimese pildi pealt kuidagi leida ei õnnestu.

Friedebert Tuglas, päevikute konkurentsitu peategelane, tajus kindlasti väga selgelt, et teeb ajalugu, ja küllap tegigi ta seda osalt tänu just sellele rohkem kui mitmed teised, kes olid kaootilisemad, distsiplineerimatamad, spontaansemad, kapriissemad ja lihtsamal viisil enesekesksed. Jutt pole väärtushinnangust: kas inimese kõigi võimalike tegemiste ja olemiste hulgas on ajalootegemine ja ajalooline olemine tingimata tähtsaim, seda võib pidada pigem maitse ja isiklike kalduvuste asjaks. Kui aga ajaloo tund-tunnilt sünnitamist järelepõlvedele kirjeldatakse, on niisugused kergemad kõrvaltvaated ning heroismile ja kuivusele tühisemate detailide hulka puistamine vägagi omal kohal. Kommete ja veidrate uskumuste, nipsasjade ja uitmõtete ajaloota oleks sõdade, suurpöörde, põhiideede ja püsiväärtuste ajalugu

meid ammu oimetuks rusunud. „Triibuline kassipoeg lakkus l i l l e p o t i a l u s e l t piimatilka...“ Just see lillepotialus, see väike detail on see, mida päevikupidaja on lugenud vääriliseks ajalukku suunamise eesmärgil sõrendada ühe (paradoks paraku) nüüdseks ikkagi peaaegu unustatud kirjaniku teoses (vt. „Tartu päevik“, lk. 196). See valik iseloomustab teda — ja l i l l e p o t i a l u s e unustatus iseloomustab meie ajalooteadvust.

Õigupoolest poleks paha, kui leiduks Elo Tuglase päevikute kõrval nendega võrreldes midagi veel tüki kergemat, veel kohe hulga maad kõigest põhilisest kaugemal liikuvat või seda lausa eiravat — tingimusel, et see oleks vähemalt niisama intelligentne ja punnituvaba. Aga ega ole vist võtta. Võibolla kunagi tulevikus, kui haritud eestlaste hulgas on vana hea puritaanlik substraat mõnevõrra nõrgenenud ja lahedamad suundumused loomulikult juurdunud. Kui siis peetakse veel üldse oluliseks teha vahet olulise ja mitteolulise vahel ja huvitatakse mängust nende omavaheliste proportsioonidega.

Paul-Eerik Rummo

RINGVAADE

ÕNNITLEME

15. juuli — Oskar Kuningas 85

PALMSE VIINAKÖÖGI MANIFEST

1. Välismaal Eesti prestiiži tõstmisele aitavad kaasa eesti kirjanduse tõlked võrkeeltesse. Et väliskirjanduse tõlked avaldaksid antud kultuuriruumis mingit mõju, peab tõlge olema kõrgel tasemel. Vastasel juhul võivad tõlked pigem kahjustada Eesti mainet.

2. Sellest järeldub, et tõlkijad peaksid tõlkima ainult oma emakeelde. Siinjuures tuleb rõhutada, et välismaa tõlkijad ei taha oma eesti kolleegide tööst ilma jätta, kuid ühise eesmärgi saavutamiseks on selline tööjaotus vältimatu.

3. „Rikkas“ Läänes elavad tõlkijad on sealse elutaseme suhtes enamasti väga vaesed.

4. Tõlkimine on loominguline tegevus, mis väärrib vastavat tasu nagu kõik muud loomingulised tegevused.

5. Samuti on tõlkimine niisugune loominguline tegevus, mis allub autorikaitsele: tõlkeid ei tohi luba küsimata uuesti trükkida, nendes ei tohi teha muudatusi ega midagi lisada või kärpida ilma tõlkija loata.

6. Eesti kirjanduse mingil teisel maal levitamine ei tähenda tõlkijale ainult tõlkimist, vaid ka eesti kirjanduse tutvustamist, kirjastuste otsimist, kirjastajate veenmist jne.

7. Selle ülesande täitmiseks on tõlkijatele hädavajalik eesti kirjandusele puudutav informatsioon (arvus-

tused, sündmused, uudisteosed, kirjastamisplaanid jne.).

8. Informatsiooni rohkuse tõttu peaks kõikvõimalik materjal olema tõlkijatele tasuta kättesaadav ja laekuma automaatselt (vastavad ajakirjad, brošüürid jne.) või sellekohase soovi avaldamisel (näit. raamatud). Omalt poolt võivad tõlkijad pakkuda abi, kui Eestis vajatakse infot vastava maa, selle kirjanduse jne. kohta.

9. Oleks soovitatav, kui vastavad riiklikud jm. organisatsioonid (fondid, Kultuurkapital jne.) kaaluksid võimalust eesti kirjanduse välismaal avaldamist rahaliselt toetada. Seda võiks näiteks seostada kõnealuste raamatute trükkimisega Eestis.

10. Niisamuti oleks soovitatav, et Eesti kirjanikud kasutaksid kõiki võimalusi pikemaks välismaal viibimiseks (loomingulised majad näit. Amsterdamis, Arles'is, Leuvenis, Norwichis, Straelenis, Visbys, Wierpersdorfis jt.), kusjuures vastava maa keele oskamine pole tingimata tarvilik. Sellega saab kaasa aidata eesti kultuuri tutvustamisele ning ühtlasi säilitamisele.

Tõlkijate seminari puhul 17. mail 1996 Palmse mõisa viinaköögis

Juta Bedia, Eric Dickens, Gyözö Fehérvári, Guntars Godišņ, Maima Grmberga, Irja Grönholm, Leif Hannibal, Cornelius Hasselblatt, Pirkko Huurto, Ivo Iliste, Nora Javorskaja, Gisbert Jänicke, Kaisu Lahikainen, Enel Melberg, Vera Ruber, Arnold Tamm, Leili Tamm, Jonatan Tomeš, Lilia Veličkova, Marianne Vogel

- 867 *Ervin Õunapuu* • Olivia meistiklass
- 895 *Andrus Kivirähk* • Öö surnuaial / Minu armastuse lugu / Öö täis kirge / Pidusöök
- 910 *Katrin Väli* • *sõnad langevad kuristikku koos / *jutusta mulle muinasjuttu kahe piibutäie vahel jt. luuletusi
- 915 *Jüri Ehlvest* • Didi
- 922 *Eha Lättemäe* • Tiikäija
- 924 *Anne Kahro* • *Raputad mind kui ubinat puult / *Tekib kahe tunde vahel jt. luuletusi
- 929 *Hedda Maurer* • Võibolla kõik võiks olla
- 935 *Jüri Kaldmaa* • Nappi valgust jt. luuletusi
- 941 *Tuule Niit* • *Värviline valgusaasta / *Vaibumatu kiljatus mu mälus
- 943 *Anakreon* • *Oh neitsivaatega poiss
- 945 *Ibykos* • *Jälle vaatab Eros mind tumedate
- 946 *Archilochos* • *Ja langedes puutuksin nahka
- 949 *Platon* • *Vaatad tähti, mu täht. Kui vaid saaksin
- 951 *Villem Gross* • Tunnid jututoas
- 965 *Toomas Paul* • Reportaaž Eestist aastal 2010
- 973 *Panu Rajala* • Väinö Linna ja „Tundmatu sõdur“
- 981 *Cornelius Hasselblatt* • Eesti kirjanik saksa turul
- 987 *Tõnu Õnnepalu* • Mida kirjanik otsib turult?
- 991 *Ott Raun* • Kirjanduse murdumine ehk kassetiajastu lõpp
- 994 *Paula Sering* • Mineviku häbi
- 996 *Piret Kruuspere* • Mängivad: Saluri ja tema tobukesed
- 999 *Lilian Vellerand* • Pinna
- 1003 *Paul-Eerik Rummo* • Juturaamat, dokument
- 1006 Õnnitleme
- 1006 Palmse viinaköögi manifest

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
KATRIN RAUD
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn

Kirjastus „Perioodika“, Tallinn, Pärnu mnt. 8

Trükikoda „Akadeemia Trükk“, Tallinn, Estonia pst. 7

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda trükikotta „Akadeemia Trükk“, tel. 454 750.

„Loomingu“ järgmises numbris in spe:

Nikolai Baturini, Mari Vallisoo, Vanda Sõelsepa,
Rein Raua, Veiko Belialsi ja Ingel Taela luulet

Mats Traat „Kuidas tekivad pilved“ ja „Hellenurme õhtud“

Ilmar Särg „Kõhuvalu“

Villem Grossi „Tunnid jututoas“ lõpp

Vello Sermat demokraatia perspektiividest Eestis

Priit Uring kirjaniku dilemmast

Aivo Lõhmus Nikolai Baturini loomingust

„Loomingu Raamatukogus“ ilmumas:

KATHY PAGE „Vabaduse teine kevad“

KERSTIN EKMAN „Koer“

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST